

Religie en ontwikkeling

Inhoudsopgave

Voorwoord 04

I Inleiding 05

- 1 Doel en doelgroep van het praktijkboek 06
- 2 Religie in ontwikkelingsamenwerking 08
  - a Op de agenda 08
  - b Een antenne voor religie 08
- 3 Opzet van het praktijkboek 11

II Definities en begrippen 13

- 1 Een definitie van religie? 14
- 2 Werkdefinitie van religie 16
  - a De werkdefinitie in de praktijk: denken, doen, samen doen, ervaren 16
- 3 Twee kanten van religie 18
- 4 Het belang van praktijkverhalen bij ontwikkeling 19

Thema Wat is een fbo? 20

III Ken je context 23

- 1 De contextanalyse 24
  - a Specifieke contextanalyse: drivers of change-benadering 25
  - b Algemene aanbevelingen vanuit de praktijk 26
- 2 Vragen voor de contextanalyse 27
  - a Vragen vooraf 27
  - b Vragen over de rol van religie als maatschappelijk fenomeen 28
  - c Vragen over de inhoud van religieuze tradities 28
  - d Vragen over de interne religieuze organisatie 29

Thema Religie in fragiele staten 30

IV Ken je (gespreks)partner 33

- 1 Partnerschap met fbo's 36
  - a Partnerschap met kerken? 36
  - b Voor- en nadelen van samenwerken met fbo's 37
- 2 Religieus-empathische dialoog 40
- 3 Taalvelden: hoe praat je met elkaar? 44
  - a Het taalveld van de Gedeelde Traditie 44
  - b Het taalveld van de Gedeelde Waarden 45
  - c Het taalveld van de Grote Woorden 47
  - d Het taalveld van de Mensenrechten 48

Thema Religieus onderwijs 50

V Ken jezelf 53

- 1 No outreach without inreach 55
- 2 Zoeken naar overeenkomsten 57
- 3 Gedrag en houding 58
  - a Do's and don'ts uit de praktijk 58

Thema Proselitisme en bekeringsjiver 61

VI Dilemma's uit de praktijk 65

VII Conclusie 69

Bijlage

De wereldreligies 74

I Het christendom 75

- 1 Ontstaansgeschiedenis 75
- 2 Centrale begrippen en kenmerken 75
  - a De Bijbel 76
  - b Leiding 76
- 3 Christelijke gebruiken 76
  - a Belangrijke feestdagen 76
  - b Eucharistie of avondmaal 77
- 4 Belangrijke stromingen 77
  - a Het katholicisme 77
  - b De Oosters-orthodoxe kerk 79
  - c Het protestantisme 79

II De islam 82

- 1 Ontstaansgeschiedenis 82
- 2 Centrale begrippen en kenmerken 82
  - a Koran, hadith en soenna 82
  - b Geloofsartikelen 82
  - c Islamitische wetgeving en wetscholen 83
  - d Islamitisch bankieren 84
- 3 Islamitische gebruiken 84
- 4 Belangrijke stromingen 85
  - a Soennisme en shi'isme 85
  - b Soefisme 85
  - c Islamisme 85
  - d Wahhabisme 86
  - e Salafisme 86
  - f Ahmadiyya 86
  - g Alevieten 86

III Hindoeïsme 87

- 1 Ontstaansgeschiedenis 87
- 2 Centrale begrippen en kenmerken 87
  - a Centrale veronderstellingen 87
  - b Vier doelen 88
  - c Polytheïsme? 88

- d Streven naar perfectie 88
  - e Leraren en voorgangers 88
  - f Kastensysteem en joint family 89
- 3 Hindoeïstische gebruiken 89
    - a Feestdagen 89
    - b Puja 89
    - c Pelgrimage 90
  - 4 Belangrijke stromingen 90
    - a Hindutva 90
    - b Arya Samaj 90

IV Boeddhisme 91

- 1 Ontstaansgeschiedenis 91
- 2 Centrale begrippen 92
  - a De vier edele waarheden 92
  - b Verlichting en het Nirvāna 92
  - c Karma 92
  - d Vijf aanbevelingen 92
- 3 Boeddhistische gebruiken 93
  - a Het vereren van de Boeddha 93
  - b Mediteren 93
  - c Pelgrimage 93
  - d Heilige dagen 93
- 4 Belangrijke stromingen 94
  - a Hināya-boeddhisme 94
  - b Mahāyāna-boeddhisme 94
  - c Theravāda-boeddhisme 94
  - d Tantrisme 94
  - e Tibetaans boeddhisme 94
  - f Zenboeddhisme 94

V Inheemse spiritualiteit 96

- 1 Voorbeelden van inheemse spiritualiteit 96

Afkortingen en definities 98

Colofon 100

De manier waarop mensen kijken naar zichzelf, naar elkaar en naar de wereld om hen heen, wordt beïnvloed door religie. Vooral in ontwikkelingslanden speelt religie vaak een grote rol in het dagelijks leven. Westerse ontwikkelingsorganisaties schatten deze rol in het verleden lang niet altijd goed in.

De laatste jaren erkennen Nederlandse ontwikkelingsorganisaties dat zij hier rekening mee moeten houden. Maar hoe kunnen zij dit het beste doen? Hoe geven zij hier handen en voeten aan in hun dagelijkse werk? En hoe kunnen medewerkers van Nederlandse organisaties rekening houden met de rol van religie?

Het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling (KCRO) wil kennis delen en religieuze empathie stimuleren. Het centrum doet dit door praktijkervaringen op het gebied van religie in ontwikkelingsprocessen te combineren met academische reflectie. Dit boek is het resultaat van de kennis, ervaring en reflectie die het KCRO heeft opgedaan sinds de oprichting in 2006.

Dit boek is een *praktijkboek*: centraal staan de praktijkervaringen van ontwikkelingsprofessionals, aangevuld met theoretische overwegingen. Het boek biedt geen pasklare antwoorden op vragen. Ook geeft het geen kant-en-klare aanpak. Het zet wel aan tot bezinning op het thema 'religie en ontwikkeling'.

We hopen dat we met dit boek medewerkers van verschillende Nederlandse ontwikkelingsorganisaties aanspreken. We nodigen hen uit om door te praten over de dilemma's en praktijkverhalen in dit boek – en eigen dilemma's aan te dragen.

Om de discussie rond de rol van religie in ontwikkelings-samenwerking voort te zetten, bieden wij twee mogelijkheden. Ten eerste zijn reacties op het boek welkom op www.religie-en-ontwikkeling.nl/praktijkboek. Ten tweede bieden wij cursussen en trainingen aan. Hierin komen de adviezen, vragen en dilemma's uit dit boek uitgebreid aan de orde. Kijk op onze website voor het aanbod.

Wij bedanken iedereen die heeft meegewerkt aan de voorbereiding van dit praktijkboek: de geïnterviewden, de leden van de klankbordgroep (Feije Duim, Özcan Hidir, Piet Kuijper, Lisette van der Wel, Angélique Verweij), de eerste lezers, David Renkema, Gerrie ter Haar (adviseur van het KCRO) en onze stagiaire Marlieke van der Sar.

Welmoet Boender, Esther Dwarswaard en Mariske Westendorp
Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling

Inleiding

1 Doel en doelgroep van het praktijkboek

Vanzelfsprekend houd je rekening met de religieuze overtuigingen van de islamitische bevolking in Mali wanneer je in hun dorp een onderwijsproject opzet. Ook als je gezondheidsprogramma's uitvoert of voorlichtingscampagnes over hiv/aids opzet, kun je als ontwikkelingswerker niet om religieuze opvattingen heen.

Die aandacht voor religie ligt echter niet altijd voor de hand. Moet je bijvoorbeeld oog hebben voor religie bij het bouwen van huizen na een natuurramp of bij het aanleggen van infrastructuur in een fragiele staat? In zulke situaties kun je verschillende redenen hebben

om géén aandacht te besteden aan de rol van religie:

- Je begrijpt de context niet volledig.
- Je beschouwt religie als niet relevant in die situatie.
- Je wilt religie niet expliciet noemen vanwege het gevaar van polarisatie en versterking van een conflict.
- Je wilt niet beticht worden van bekeringsijver.
- Je bent 'allergisch' voor religie.
- Je begint er niet over uit onwetendheid.
- Je hebt van huis uit geen ervaring met religie.

Toch speelt religie in dergelijke situaties vaak wel een rol. Dit praktijkboek legt uit hoe ontwikkelingswerkers oog kunnen krijgen voor de rol van religie en hoe ze hiermee om kunnen gaan.

Het boek staat niet op zichzelf: de website www.religie-en-ontwikkeling.nl/praktijkboek biedt de mogelijkheid voor het uitwisselen van ervaringen en het stellen van vragen. Ook heeft de website www.religie-en-ontwikkeling.nl een uitgebreide digitale database met recente publicaties op het gebied van religie en ontwikkeling.

Lastige situaties zijn onvermijdelijk als je in ontwikkelingslanden te maken krijgt met religie. Soms ligt dit aan een gebrek aan kennis: je bent er onvoldoende van op de hoogte hoe bepaalde religieuze tradities of instituties daar werken. Bovendien weet je niet welke invloed ze hebben op de onderlinge verhoudingen tussen mensen.

Andere keren heb je te maken met een botsing tussen verschillende wereldbeelden, of binnen religies. Waarden en normen die in de ene religie hoog worden gewaardeerd, worden in een andere religie heel anders opgevat. Denk bijvoorbeeld aan vrouwenrechten of voorouderverering.

Wanneer jouw opvattingen botsen met die van de partnerorganisatie in het Zuiden, is de vraag hoeveel verschil in visie je acceptabel vindt. Maar hoe vind je hier een antwoord op? Hoe ga je om met negatieve kanten van religie die op gespannen voet staan met de positieve werking ervan? Welke kennis zou je moeten hebben van religie en welke vragen zou je moeten stellen? En waar sta je zelf eigenlijk? Wat betekent de identiteit van je organisatie voor jouw werk? Dit praktijkboek biedt handreikingen om over dit soort vragen na te denken. In dit

boek gaan wij steeds uit van de Nederlandse praktijk van ontwikkelingssamenwerking.

De centrale adviezen van dit boek zijn:

- Heb oog voor religie.
- Luister goed en stel je oordeel uit.
- Wees je bewust van je eigen wereldbeeld, in het bijzonder van je opvattingen over religie en over ontwikkeling. Ga na hoe deze je kijk op de ander beïnvloeden.

Wanneer je deze adviezen opvolgt, kun je religieuze empathie ontwikkelen. Deze empathie is niet alleen relevant voor religieus geïnspireerde organisaties of medewerkers, maar ook voor seculiere organisaties. Een medewerker van ICCO verwoordde het treffend bij de voorbereidingen voor dit boek: *“Eigenlijk zijn we allemaal hemelbestormers, zowel ICCO en Cordaid als Novib en Artsen zonder Grenzen. We willen allemaal een betere wereld, we willen allemaal de mensheid bevrijden van onrecht en lijden.”*

Dit praktijkboek is geschreven voor Nederlandse medewerkers van ontwikkelingsorganisaties. Hij (of zij) wordt rechtstreeks aangesproken, maar komt ook zelf aan het woord. Hij kan als deskundige belangrijke praktijkervaringen delen met anderen. We hopen dat dit boek en de website een aantal herkenbare momenten neerzet. We nodigen je uit om steeds weer op dit onderwerp te reflecteren, zodat medewerkers van ontwikkelingsorganisaties kunnen leren van elkaar.

2 Religie in ontwikkelingsamenwerking

Veel ontwikkelingsorganisaties komen voort uit missie en zending. Dergelijke organisaties, die voornamelijk actief zijn geweest in voormalige kolonies, waren van oudsher gewend rekening te houden met religie. De aandacht voor religie in ontwikkelingsamenwerking is tijdens de tweede helft van de twintigste eeuw echter sterk afgenomen. Dit heeft te maken met de **secularisatiethese**: de veronderstelling dat religie door modernisering van samenlevingen haar betekenis zou verliezen in het publieke domein. De verwachting was dat mensen – zowel in het Westen als in ontwikkelingslanden – religie op den duur achter zich zouden laten, onder invloed van de ratio, wetenschap en technologie.

Deze secularisatiethese lijkt echter niet bewaarheid. In reactie op modernisering zijn in het Westen juist nieuwe religieuze bewegingen opgekomen. Deze verzetten zich onder andere tegen de door hun gevoelde dreiging dat religie zou worden teruggedrongen naar het privé-domein (privatisering).

In ontwikkelingslanden is religie sterk verweven met het publieke en politieke leven, aldus de Amerikaanse ontwikkelingsdeskundige Scott Thomas. Daardoor kan niemand de privatisering van religie waarmaken. Volgens hem kan de secularisatiethese onmogelijk als model fungeren voor ontwikkelingslanden.¹

2a Op de agenda

Toen de secularisatiethese niet langer bruikbaar bleek, kwam het thema religie eind vorige eeuw weer terug op de internationale ontwikkelingsagenda. De oprichting van de *World Faiths Development Dialogue* (WFDD) in 1998 is hiervan een voorbeeld. Het WFDD organiseerde gesprekken tussen mensen van verschillende religies onderling en met internationale ontwikkelingsorganisaties, zoals de Wereldbank en het IMF. De grote vraag was welke relatie religie en ontwikkeling hebben. Bovendien wilde het WFDD ontdekken wat deze relatie betekent voor beslissingen over

ontwikkelingsbeleid en voor arme gemeenschappen over de hele wereld.²

Ook in Nederland houdt een aantal ontwikkelingsorganisaties zich bezig met het thema religie. In 2005 adviseerden partnerorganisaties en wetenschappers uit het Zuiden Nederlandse organisaties om nieuwe strategieën te ontwikkelen waarmee ze religieuze en spirituele dimensies van ontwikkeling kunnen betrekken bij ontwikkelingsamenwerking.³ In reactie hierop richtten ICCO, Cordaid, Seva Network Foundation, de Islamitische Universiteit Rotterdam en Stichting Oikos in 2006 het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling op.

Tijdens een conferentie van dit Kenniscentrum in 2007 werd benadrukt dat het belangrijk is religie niet te beschouwen als apart fenomeen, maar ontwikkeling integraal te benaderen. Dit houdt in dat je vanaf het begin van een samenwerkingsverband rekening houdt met religie en spiritualiteit, of het nu gaat om het beoordelen van situaties of het oplossen van problemen. Dit is met name van belang wanneer partnerorganisaties in het Zuiden zelf wijzen op het belang van religie.⁴

Religie krijgt dus weer aandacht in ontwikkelingsamenwerking. Dit is belangrijk, want *“als we ontwikkelingsamenwerking effectief willen laten zijn, kan er in het Nederlandse ontwikkelingsbeleid geen blinde vlek meer zijn voor religie”*, aldus Jan van Doggenaar, directeur Buitenland van ICCO en Kerk in Actie.⁵

2b Een antenne voor religie

Toch is aandacht voor religie geen vanzelfsprekendheid in het werk van Nederlandse ontwikkelingsorganisaties. In de Nederlandse samenleving ontbreekt de antenne voor religie, luidde een van de conclusies van de eerste conferentie van het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling in oprichting.⁶ In ontwikkelingsamenwerking mag zo'n antenne echter niet ontbreken.

¹ Scott Thomas, *The global resurgence of religion and the transformation of international relations*. (New York: Palgrave, 2005).

² Voor meer informatie over over het WFDD, zie: www.interfaithstudies.org/network/wfdd.html.

³ ISS, Cordaid & ICCO, *Religion. A source for human right and development cooperation* (Den Haag: BBO productie, 2005). Zie www.icco.nl/documents/pdf/BBO-Rapport-180406_DEF.pdf.

⁴ Louke van Wensveen, *Transforming development. Exploring approaches to development from religious perspectives* (Utrecht: Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling, 2007). Zie www.religie-en-ontwikkeling.nl/dialogs/download.aspx?oid=f870bf0d-beb2-4458-87a1-5b89c1be17d7.

⁵ Jan van Doggenaar. Speech tijdens een bijeenkomst van Over de Dijk, georganiseerd door de Eduardo Frei Stichting, Amsterdam, 13 december 2008.

⁶ Den Haag, 3 november 2004.

Het thema religie behoeft in de eerste plaats onze professionele aandacht omdat religie nu eenmaal niet weg te denken is uit het dagelijkse leven van een groot aantal mensen elders in de wereld. Religie en religieuze netwerken zijn sterk gegrond in het Zuiden. Zij bereiken mensen van boven tot onder in de samenleving. Talloze religieuze organisaties en gemeenschappen zetten zich in voor het verbeteren van het lot van minderbedeelden. Religie speelt vaak op de een of andere manier een rol in centrale ontwikkelingsthema's, zoals onderwijs, gezondheidszorg, landbouw, economische groei, armoedebestrijding, democratisering en mensenrechten. Soms is deze rol conflictueus en sluit de religie mensen uit op grond van bijvoorbeeld politieke opvattingen of man-vrouwverhoudingen. Religie en macht zijn dan nauw gerelateerd. Soms zorgt religie juist voor harmonie en mobiliseert ze mensen om te zorgen voor hun medemens.

De Britse ontwikkelingseconomen Séverine Deneulin en Masooda Bano bevestigen dat religie in ontwikkelingslanden zo'n belangrijke rol speelt. Als ontwikkelingswerker kun je volgens hen niet heen om de volgende feiten:⁷

- ❖ Veel mensen laten hun leven leiden door hun levensbeschouwing. Religie beschouwen als irrelevant of ideologische indoctrinatie zal daarom ontwikkeling kunnen tegenwerken en in sommige gevallen zelfs tot conflict kunnen leiden.
- ❖ Religie heeft in ontwikkelingslanden een publieke functie. Pogingen om het in te perken, zoals gebruikelijk in westerse liberale democratieën, hebben geen zin.
- ❖ In ontwikkelingslanden vormt religie een politieke kracht. Pogingen om religie terug te dringen naar de privésfeer kunnen in ontwikkelingslanden weerstand oproepen of zelfs leiden tot een verwerping van ontwikkelingsamenwerking.

•❖ Ontwikkelingswerkers moeten begrijpen hoe religie werkt in ontwikkelingslanden en hoe een gelovige aankijkt tegen de wereld. Wat zij zelf belangrijk of gewenst vinden, hoeft niet in overeenstemming te zijn met de ideeën van religieuze partnerorganisaties.

•❖ Geslaagde ontwikkelingssamenwerking hangt af van openheid en dialoog met partnerorganisaties over alle delen van het leven, dus ook over religie. Selectieve betrokkenheid is geen optie.

De tweede reden waarom we op een professionele wijze met religie om moeten gaan, is omdat religie ook in de Nederlandse samenleving een wezenlijke rol speelt. Religie krijgt de laatste jaren aandacht in het publieke debat, bijvoorbeeld als het gaat over duurzame ontwikkeling, sociale cohesie, solidariteit, migratie en integratie.

Effectiviteit

Bij de eerste reden – de rol die religie in het Zuiden speelt – speelt al snel de vraag naar effectiviteit van ontwikkelingsamenwerking. Wanneer je de religieuze factor negeert, kan dit namelijk gevolgen hebben voor het slagen van projecten. Een groeiend aantal deskundigen vindt dat er in de ontwikkelingshulp meer aandacht moet komen voor religieuze aspecten van samenlevingen. Religie is de 'blinde vlek' in ontwikkelingsamenwerking: economische streefcijfers en technische aspecten worden te eenzijdig benadrukt. Dit zorgt ervoor dat veranderingen onvoldoende kunnen wortelen in gemeenschappen. Onderzoek van de Wereldbank, gepubliceerd in *Voices of the poor*, laat zien dat religieuze leiders en organisaties in arme gemeenschappen, waar dan ook ter wereld, veel meer vertrouwen genieten dan andere leiders en organisaties. Zij staan dicht bij deze gemeenschappen dan andere netwerken en hebben daardoor veel invloed. Voor-gangers zijn meestal persoonlijk bekend bij mensen in hun gemeenschap. Bovendien hebben zij vaak het gezag om noodzakelijke veranderingen te implementeren. Zij

⁷ Séverine Deneulin & Masooda Bano, *Religion in development. Rewriting the secular script* (London, New York: Zed Books, 2009), 26.

kunnen bondgenoot of partner zijn in het streven naar ontwikkeling.⁸

Identiteit

Het tweede argument – de rol die religie in de Nederlandse samenleving speelt – roept de vraag op naar de identiteit van ontwikkelingsorganisaties. Of zij nu religieus geïnspireerd of seculier zijn, voor elke organisatie spelen vragen als: waar staan wij voor? Welke morele inspiratie is voor ons leidend in wat wij (willen) doen? Wat verwachten wij van de ander met wie wij samenwerken? Hoe bereiken wij groepen mensen met een andere religieuze traditie? Ook de al dan niet religieuze identiteit van de medewerker zelf en zijn motivatie om te werken bij een ontwikkelingsorganisatie spelen een rol.

Deze discussies over effectiviteit en identiteit komen samen in het vraagstuk hoe je, als medewerker van een ontwikkelingsorganisatie, om wilt gaan met 'de ander', de samenwerkingspartner en de doelgroep. Hoe bereik je wat je wilt bereiken? Wat is ontwikkeling eigenlijk? Anders gezegd: doen we de dingen goed en doen we de goede dingen?

Veel mensen hechten belang aan religie en spiritualiteit wanneer het gaat om hun eigen ontwikkeling en die van hun gemeenschap. De kijk op ontwikkeling kan vanuit een religieuze traditie anders zijn dan vanuit seculier perspectief. Daarom is het goed je af te vragen hoe je kijkt naar de relatie tussen religie en ontwikkeling. Hoe en waarom kun je als westerse ontwikkelingswerker diepliggende problemen helpen aanpakken?

Of je je nu verdiept in religie als probleem of als oplossing, sensitiviteit is belangrijk. In de eerste plaats dien je oog te hebben voor de mobiliserende rol die religie kan spelen, zowel ten goede als ten kwade. Daarnaast is het cruciaal dat je inzicht hebt in je eigen wereldbeeld en in je rol in de ontwikkelingsketen.

⁸ Deepa Narayan-Parker et al., *Voices of the poor. Can anyone hear us?* (New York: Oxford University Press, 2000).

3 Opzet van het praktijkboek

Dit praktijkboek heeft als uitgangspunt dat Nederlandse ontwikkelingsprofessionals oog moeten hebben voor de relatie tussen religie en ontwikkeling. Het doet daarom aanbevelingen voor contextspecifieke kennisvergarig, houding en handelen.

Als westerse ontwikkelingswerker ontcom je niet aan het seculiere wereldbeeld van onze samenleving. Omdat we werken en gesocialiseerd zijn in een bepaald ‘taalveld’, legt dit boek veel nadruk op taal. Om diezelfde reden leggen we ook het accent op bewustzijn en bewustwording. Bovendien besteden we aandacht aan de aanpak: hoe verwerf je bijvoorbeeld kennis over de rol van religie in een bepaalde context? Welke wisselwerking is mogelijk met je samenwerkingspartner? En wat zijn *do's and don'ts*? In alle gevallen geldt: de realiteit is weerbarstig en onvoorspelbaar. Het integreren van religie in ontwikkelingssamenwerking is belangrijk, maar geen wondermiddel.

Dit boek is zo opgezet dat het uitnodigt om door te bladeren. Je kunt er datgene uit halen wat op een zeker moment voor jou van belang is. Na een hoofdstuk over *Definities en begrippen* (hoofdstuk II) gaan we in op drie aandachtspunten die essentieel zijn binnen internationale samenwerking: *Ken je context* (hoofdstuk III), *Ken je (gespreks)partner* (hoofdstuk IV) en *Ken jezelf* (hoofdstuk V). Hoofdstuk VI, *Dilemma's uit de praktijk*, bespreekt situaties waar iedere ontwikkelingswerker mee te maken kan krijgen. In de bijlage vind je handzame achtergrondinformatie over de vier grootste wereldreligies (christendom, islam, hindoeïsme en boeddhisme) en over inheemse spiritualiteit. In elk hoofdstuk gaat het boek in op verschillende vragen die je (jezelf) kunt stellen in uiteenlopende situaties. Het boek geeft bovendien een aanzet om over deze onderwerpen te reflecteren en te discussiëren, bijvoorbeeld via de website www.religie-en-ontwikkeling.nl/praktijkboek. Ook krijg je aanknopingspunten voor contextanalyses die duidelijk en diepgaand aandacht geven aan religie.

Juist ervaringen van anderen kunnen je verder helpen in complexe situaties. Voor dit boek hebben wij daarom vijftig medewerkers geïnterviewd van verschillende organisaties: ICCO, Cordaid, Kerk in Actie, Seva, Oxfam Novib en Hivos. Hun ervaringen en inzichten bieden inzicht in allerlei situaties, dilemma's en kansen en vormen een belangrijke bron voor dit boek.⁹

Dit boek biedt geen pasklare oplossingen. We stellen wel bepaalde vragen en zetten je aan het denken over sensitiviteit en houding. Een van de geïnterviewde medewerkers van een ontwikkelingsorganisatie waarschuwt alvast: *“Stiekem hopen we op een heel logisch verhaal. Ik denk dat dat er niet is, dus vergeet dat. Ga daar niet naar op zoek. Maar kijk wel naar praktijkervaringen en wat die ons leren, en documenteer dat.”*

Dit boek is geen eindproduct, maar het begin van een open uitwisseling van kennis en ervaring. We hopen dat niet alleen het boek, maar ook de website veel herkenning oproept. Je bent van harte uitgenodigd om je waarnemingen en analyses te delen met ons.

⁹ Medewerkers van het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling hebben ongeveer 25 interviews afgenomen bij medewerkers van ICCO, Cordaid, Kerk in Actie, Seva Network Foundation, Oxfam Novib en Hivos.

Verder lezen

Gebruik de digitale database op www.religie-en-ontwikkeling.nl voor casestudies, analyses, training manuals en andere relevante documentatie.

Meer informatie over de relatie tussen religie en ontwikkelingssamenwerking:

- Séverine Deneulin & Masooda Bano, *Religion in development. Rewriting the secular script* (London, New York: Zed Books, 2009).
  - Darren Noy, “*This world and the next. The inter-relationships of religion and development*” (doctoral dissertation University of California, 2009).
-

Definities en begrippen

1 Een definitie van religie?

Geld, tovermiddel of gif van de hulp

Volkskrantjournalist Wim Bossema tekende onderstaande dialoog op van het echtpaar Jolke Oppewal en Henny Slegh. Beiden werken aan armoedebestrijding en ontwikkeling in Mozambique. Oppewal gaat als sectordeskundige economie op de Nederlandse ambassade in Maputo over het in goede banen leiden van de Nederlandse begrotingssteun. Slegh adviseert als psychologe de armsten om beter gebruik te maken van diensten van de overheid.

Het gesprek gaat over donaties als vorm van ontwikkelingssamenwerking en over corruptie. Beiden zijn het erover eens dat corruptie overal om hen heen is. Ze verschillen van mening over de aanpak. Dit heeft te maken met een verschil in inzicht over de rol van spiritualiteit in de samenleving.¹⁰ (...)

Slegh: “Maar je stopt er [via Nederlandse begrotingssteun] een grote zak geld in. En je ziet niet wat ermee gebeurt, daar moet je als burger maar vertrouwen in hebben.”

Oppewal: “Niet zomaar. Het is hetzelfde als met het belastinggeld of de ambtenaren-salarissen: het parlement kijkt erop toe. De bevindingen van de rekenkamer zijn tegenwoordig uitvoerig en staan op internet. Uiteindelijk moeten niet wij de corruptie bestrijden maar de Mozambikanen.”

Slegh: “Dan blijft toch de brandende vraag: de mensen met wie ik werk geloven daar niet in. ... Ze zeggen hier: Geef je de ambtenaren nog meer geld om met hun familie van te eten? Jullie in die vergaderzalen vergeten de cultuur, de hele geestenwereld – die zo belangrijk is voor de meeste Mozambikanen – alsof die niet bestaat, geen rol speelt. Terwijl de burgers zich daardoor meer laten leiden dan door overheidsbeleid.”

Oppewal: “Ik denk niet dat de spirituele beleving niet bestaat, maar wel dat die een kleinere rol speelt dan velen denken. Maar het is waar dat op het hoge niveau weinig voeling bestaat met de spirituele kanten. Zoals vandaag, toen we een contract voor twee miljoen euro begrotingssteun tekenden, ging niemand dansend en klappend door de zaal.”

Slegh: “Wat mij is opgevallen in Mozambique is hoe belangrijk de cultuur is. Hoe mensen informatie verwerken is zo anders dan bij ons. Hun kijk op de wereld is holistisch. Ze denken niet in oorzaak en gevolg, maar rond, in cirkels. Je moet de familieleden in het leven onderhouden, maar ook de familiegeesten van de voorouders. Als deze geesten zich tegen je keren, loop je risico's op ongeluk. Het spirituele leven is zo belangrijk, iedereen, van hoog tot laag, raadpleegt een geestenbezweerder om geluk en voorspoed af te dwingen. Als je in een samenleving wilt interveniëren, kun je

daar niet omheen. Het verbaast me hoe het wereldje van de ontwikkelingshulp steeds maar weer met westerse ideeën en modellen komt aanzetten.”

Oppewal: “Je moet natuurlijk wel onderscheid maken tussen Mozambikaanse burgers en instanties. Wij als buitenlanders hoeven ook niet alles te begrijpen, als we maar zoveel mogelijk aan hen overlaten. Ik geloof wel dat ik best met iemand wiens spirituele drijfveren ik niet helemaal kan volgen, een goed gesprek kan hebben over hoe je ontwikkeling tot stand brengt en welke rol de staat daarbij kan spelen.”

Slegh: “Toch vind ik dat donoren een gebrek aan kennis hebben hoe die overheid met haar ambtenaren functioneert. Ze komen hier steeds met een batterij deskundigen en ontwikkelingswerkers, die al die tradities en geesten eng en gek vinden. Hoe ga je dan met elkaar om?”

Oppewal: “Op het moment dat de overheid alleen maar vriendjespolitiek is, overschrijd je een grens: dan moet je stoppen met geldelijke steun aan de regering. Maar de overheid in Mozambique is misschien nog zwak, maar niet ingestort, integendeel het gaat redelijk goed met de economie. De overheid is in staat het onderwijs en de gezondheidszorg overeind te houden en te verbeteren. Ik geloof vast dat een samenleving gediend is met een overheid die functioneert.”

Bovenstaande dialoog laat zien hoe twee Nederlandse ontwikkelingsprofessionals kunnen verschillen in hun visie op religie en spiritualiteit in een samenleving. Waar de een betoogt dat spiritualiteit een rol speelt in alle lagen en facetten van de samenleving, denkt de ander dat dit afhankelijk is van plaats en context waarin wordt (samen)gewerkt. Als we aan hen zouden vragen hoe zij religie en spiritualiteit zouden definiëren, zouden ze waarschijnlijk twee verschillende antwoorden geven.

Wat is een goede definitie van religie? Generaties godsdienstwetenschappers hebben geworsteld met deze vraag, maar zij hebben er geen antwoord op gevonden. Veel definities blijken namelijk producten van tijd en plaats. Toch is het belangrijk om je af te vragen hoe je religie definieert. Zie je religie vooral als **statisch** (onveranderlijke voorschriften of heilige teksten waar mensen zich op een bepaalde manier toe verhouden) of als **dynamisch** (afhankelijk van tijd, plaats en de interpretaties die mensen eraan geven)? Denk je bij religie vooral aan **persoonlijke zingeving** (pastorale individuele zielzorg) of is je eerste associatie dat religie zich als **politieke en sociale kracht** uitstrekt over het maatschappelijke en politieke domein? En denk je dat religie vooral effect heeft op het **individuele geweten** of op de **collectieve gemeenschap**? Welke ideeën je hier ook over hebt, deze zijn van invloed op de manier waarop je als ontwikkelingswerker in je werk omgaat met religie.

In het Westen maken we onderscheid tussen *religie* en *seculariteit*. Seculier denken is bij veel mensen met de paplepel ingegoten. Dit betekent voor hen het volgende:

- ❖ Zij hebben het vermogen om religie te hanteren als afgebakend fenomeen.
- ❖ Zij baseren hun denken, doen en handelen niet automatisch op (het geloof in) een hogere macht.
- ❖ Zij zien het afleggen van verantwoording aan een hogere macht in principe als een individuele keuze.
- ❖ Zij beschouwen religie vooral als een set van persoonlijke overtuigingen, behorend tot de privé sfeer.

❖ Zij leggen de nadruk op de rol van rede, wetenschap en technologie.

De nadruk ligt bij religie in het Westen dus op persoonlijke zingeving. Bovendien staat 'religie' in het Westen vaak gelijk aan de geïnstitutionaliseerde, georganiseerde vorm (met name het christendom, het jodendom en de islam). In veel niet-westerse contexten draait het religieuze denken van mensen echter om het idee van transcendentie: er is een hogere macht die boven en buiten de wereld bestaat. Men ziet religie vaak niet als apart fenomeen, maar als integraal onderdeel van de werkelijkheid. Daarom kun je religie in zo'n context niet alleen opvatten als een set van privéovertuigingen die het denken en handelen van mensen bepaalt. Séverine Deneulin en Masooda Bano verwoorden dit als volgt: "*Religion is not a set of private beliefs which may or may not instrumentally affect people's attitudes; it contains its own norms and values, which define the boundaries of the different social spheres and determine the way they function.*"¹¹ Deneulin en Bano betogen dat religie in een ontwikkelingscontext niet alleen op onderdelen, maar in zijn geheel moet worden bestudeerd. Religie en ontwikkeling zijn immers geen verschillende entiteiten die los van elkaar staan. De activiteiten waar het bij ontwikkeling om gaat, zoals onderwijs, gezondheidszorg en belangenbehartiging, raken de manier waarop mensen zichzelf beschouwen als onderdeel van een religieuze gemeenschap.

Ook Amartya Sen (Indiase econoom) geeft aan dat religie en ontwikkeling niet uit elkaar kunnen worden gehaald. Volgens hem kan ontwikkeling gezien worden als de toename van de vrijheid van ieder mens om datgene na te streven wat hij belangrijk vindt. Het gaat hierbij om de vrijheid om eigengemaakte visies op het 'goede leven' te realiseren.¹²

Deze vrijheid wordt echter wel beïnvloed door (politieke of religieuze) actoren in een samenleving. Hierdoor kunnen visies op het 'goede leven' botsen met elkaar, wat conflicten tot gevolg kan hebben.

¹⁰ Wim Bossema, "Geld, tovermiddel of gif van de hulp", *De Volkskrant*, 25 februari 2006. Zie http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article563248.ece/Geld,_tovermiddel_of_gif_van_de_hulp.

¹¹ Séverine Deneulin & Masooda Bano, *Religion in Development. Rewriting the secular script* (London, New York: Zed Books, 2009), 60.

¹² David Renkema, "Religie als instrument voor ontwikkelingssamenwerking", in *Religie & Samenleving* 4, nr. 1 (2009), 42.

2 Werkdefinitie van religie

Om toch een hanteerbaar handvat te hebben voor religie presenteren we hier het onderscheid dat Gerrie ter Haar (hoogleraar religie, mensenrechten en sociale verandering aan het *Institute of Social Studies*, Den Haag) en Stephen Ellis (senior onderzoeker bij het Afrikaans Studiecentrum Leiden) maken in vier *religious resources*, te weten religieuze ideeën, religieuze praktijken, religieuze organisaties en religieuze (of spirituele) ervaringen:¹³

- ❖ **Religieuze ideeën:** de visies op de kosmos, de wereld, het leven, de natuur, het kwaad, het heilige, tot en met de deugden en waarden die richtinggevend zijn voor het handelen. Deze visies, deugden en waarden zijn verwoord in verhalen. In veel gevallen liggen ze bovendien vast in leerstellingen en regels.
- ❖ **Religieuze praktijken:** de handelingen, gewoonten, plaatsen en voorwerpen die de zienlijke met de onzienlijke werkelijkheid verbinden.
- ❖ **Religieuze organisaties:** de religieuze bewegingen, gemeenschappen en organisaties, hun (eventuele) leiders en de netwerken waarin zij samenwerken.
- ❖ **Religieuze ervaringen:** de ervaringen van mensen in relatie tot het transcendente. Het transcendente is hier een verzamelterm voor bijvoorbeeld het ultieme, het goddelijke, geesten, voorouders en goden. Religieuze ervaringen kunnen aan de basis staan van transformaties, individueel en collectief.

Deze vier zogenaamde *religious resources* gebruiken we in dit boek als werkdefinitie. Ter Haar en Ellis ontwikkelden deze werkdefinitie in een Afrikaanse context. In iedere lokale context en tijd kunnen de vier aspecten zich weer anders verhouden ten opzichte van elkaar.

2a De werkdefinitie in de praktijk: denken, doen, samen doen, ervaren

Als je de werkdefinitie vertaalt naar de praktijk, krijg je te maken met in ieder geval vijf vragen: wie, wat, waar, wanneer en waarom? Met wie werk je samen of heb je contact? Wat proberen deze mensen te doen en te bereiken? Waar doen ze dat? Wanneer? En waarom? Uit deze vragen volgt vanzelf de zesde vraag: hoe pak je als ontwikkelingsprofessional een bepaalde problematiek aan?

Uit de dialoog met je (gespreks)partners kan blijken dat jullie waarnemingen en opvattingen van elkaar verschillen. Het is daarom in iedere situatie van belang na te gaan wat mensen denken en wat hun ideeën zijn. Wat doen ze op basis van hun ideeën? Hoe organiseren ze zich? En welke spirituele ervaringen koppelen zij daaraan?

Elke religieuze traditie heeft een wereldbeeld waarin de verbinding wordt gelegd tussen het zienlijke en het onzienlijke. Dit wereldbeeld hangt samen met tradities en rituelen. Deze tradities zijn dynamisch en onderhevig aan voortdurende verandering, ook al lijken ze soms statisch. De indeling in religieuze ideeën, religieuze praktijken, religieuze organisaties en religieuze ervaringen kan medewerkers van Nederlandse ontwikkelingsorganisaties helpen zicht te krijgen op het religieuze wereldbeeld van een partnerorganisatie.

Bij religieuze ideeën gaat het om wat mensen **denken**. Als zij geloven dat *witchcraft* bestaat, is de vraag wat dit in die context betekent. Religieuze praktijken zijn wat mensen **doen**. Mensen baseren hun handelen, zoals religieuze rituelen, immers op een bepaalde overtuiging. Omdat mensen dingen **samen doen**, ontstaan religieuze structuren en instituties. Religieuze organisaties en religieuze leiders zijn voor buitenstaanders het meest zichtbaar. Daarnaast is er de religieuze **ervaring**. Deze doet een gelovige

¹³ Gerrie ter Haar & Stephen Ellis, "The role of religion in development. Towards a new relationship between the European Union and Africa", *European journal of development research* 18, nr. 3 (2006): 351-367.

in eerste instantie op als individu, maar de ervaring krijgt pas betekenis in een bepaalde traditie en cultuur.

Deze ogenschijnlijk simpele verwoording levert veelomvattende antwoorden op over hoe religie vorm krijgt in een bepaalde context. Er zijn oneindig veel variaties in tijd en ruimte mogelijk van religieuze ideeën, praktijken, organisaties en ervaringen. Ook kunnen gelovigen zich op veel verschillende manieren verhouden tot een bepaalde traditie. Zo leggen sommigen de nadruk op *believing*, het individuele geloof. De inhoud is hierbij van groter belang dan de groep waarbij men hoort. Voor anderen ligt het accent van geloven op *belonging*, het erbij horen. Dit is de sociale kant van het geloof: het behoren tot een bepaalde groep is van grotere waarde dan de inhoud.

Discussievragen

- ❖ Als je de discussie tussen Jolke Oppewal en Henny Slegh aan het begin van dit hoofdstuk leest, herken je je dan in de diplomaat Oppewal of in de praktijkwerker Slegh? Waarom?
  - ❖ Denk je dat meer kennis van de vier aspecten van religie (ideeën, praktijken, organisaties en ervaringen) kan leiden tot effectievere ontwikkelings-samenwerking?
  - ❖ Vind je alle religieuze aspecten even belangrijk? Zijn ze in jouw manier van kijken geïntegreerd?
  - ❖ Kan een Nederlandse ontwikkelingsorganisatie deze vier aspecten van religie inzetten voor het behalen van de eigen ontwikkelingsdoelstellingen? Wie moet het initiatief hiertoe nemen, de Nederlandse ontwikkelingsorganisatie of de partnerorganisatie?
-

3 Twee kanten van religie

Religion is not cuddly. It is often raw, demanding, provocative, and, as we know all too well, violent. Religion is fundamentally ... about love: love of God and love of neighbor. But it is also about passion, deep belief, and, for many, the very crux of identity and purpose in the world. ... Religion does indeed arouse passions. Figuring out how passion and diversity mix is rarely easy but never has the challenge seemed as important as it does today. ¶

(Katherine Marshall)¹⁴

In dit citaat vat Katherine Marshall (senior onderzoeker bij Georgetown's Berkley Center for Religion, Peace and World Affairs) de twee kanten van religie samen, als twee kanten van een medaille. Soms sluit religie in gemeenschappen mensen in, zodat ze voor elkaar zorgen. Maar soms vormt ze ook een collectieve identiteit die mensen uitsluit van allerlei privileges.

Alle religies lenen zich er bovendien voor om ingezet te worden voor machtsdoeleinden. "Juist doordat religie voor mensen een wezenlijk onderdeel uit kan maken van hun identiteit, is het ook een eenvoudig te misbruiken onderdeel van hun identiteit", gaf een relatiebeheerder van Cordaid aan toen hij sprak over de manier waarop sommige politici in Centraal-Afrika religie inzetten als machtsmiddel.

Sommige religieuze groeperingen zijn daarbij actief bezig met bekeringsactiviteiten. Dit kan leiden tot ernstige spanningen tussen en binnen lokale en etnische groepen.

De 'positieve' en 'negatieve' kanten van religie zijn niet 'los' verkrijgbaar. "Soms kunnen mensen via religieuze ideologie tegen elkaar uitgespeeld worden, soms is het een verbindende factor die positieve actie mogelijk maakt", zeggen Henk Tieleman (hoogleraar godsdienstsociologie) en Ward Berenschot (politicoloog). Voor donororganisaties die met religieuze organisaties samenwerken, kan dat betekenen dat er allerlei onbedoelde bijeffecten optreden "doordat de samenwerking een bepaald religieus discours legitimeert, wat – tegelijk met een mooi stuk maatschappelijke dienstverlening – bedenkelijke machtsverhoudingen kan legitimeren. De 'positieve' en 'negatieve' kanten van religie zijn niet 'los' verkrijgbaar: omdat religieuze doctrines en sociale machtsverhoudingen zeer nauw verweven zijn en telkens nieuw verweven worden, is religie niet te zien als een aparte sfeer binnen een samenleving naast een economische, sociale, of politieke sfeer. De vraag wat religieus geïnspireerde organisaties teweegbrengen, is daarom even cruciaal als complex bij het identificeren van mogelijke partners."¹⁵ In de volgende hoofdstukken lees je hoe je kunt omgaan met deze ambiguïteit van religie.

¹⁴ Katherine Marshall, "Religious literacy crucial to understand Pakistan flood response, mosque debate", *The Washington Post*, 23 augustus 2010. Zie newsweek.washingtonpost.com/onfaith/georgetown/2010/08/religious_literacy_crucial_to_understand_pakistan_flood_response_mosque_debate.html#more. Katherine Marshall is een senior fellow bij de Georgetown's Berkley Center for Religion, Peace and World Affairs; een Visiting Professor; en Executive Director of the World Faiths Development Dialogue.

¹⁵ Ward Berenschot & Henk Tieleman, "Religie als instrument? Over de desecularisering van de ontwikkelingsamenwerking", *Religie en samenleving* 4, nr. 3 (2009): 244-245.

4 Het belang van praktijkverhalen bij ontwikkeling

Hiervoor hebben we theoretisch weergegeven hoe je religie kunt zien. Het is echter van belang om religie in ontwikkelingssamenwerking niet op een theoretische manier te benaderen, maar vooral praktijkverhalen te verzamelen en te gebruiken.

Wendy Tyndale (voormalig coördinator van *World Faith Development Dialogue*) geeft aan hoe belangrijk het is te luisteren naar de praktijkervaringen van spiritueel en religieus geïnspireerde groepen uit het Zuiden die zich inzetten voor de armen. Hun verhalen laten zien dat spirituele en morele ontwikkelingen kunnen leiden tot materiële ontwikkeling. Hun inzichten moet je daarom gebruiken bij het opstellen van een ontwikkelingsplan of het zoeken van allianties tussen verschillende groepen.¹⁶

Séverine Deneulin en Masooda Bano pleiten ervoor deze praktijkverhalen over religie en ontwikkeling te koppelen aan gangbare theorieën over ontwikkeling. Dit zal leiden tot een nieuwe wetenschappelijke kijk op dit concept. Hierbij moet de rol van niet-economische factoren opnieuw worden ingeschat.

Volgens Deneulin en Bano hebben drie spanningsvelden grote invloed op het ontwikkelingsdenken en de ontwikkelingspraktijk:¹⁷

- ❖ De wijdverbreide aanname dat religie in het publieke domein aan betekenis inboet wanneer samenlevingen moderniseren (de secularisatiethese). *Daartegenover stellen zij dat religie juist een significante publieke invloed heeft.*
- ❖ De definitie dat religie een statische set van privé-overtuigingen is. Deze definitie is vaak tijd- en cultuurgebonden. *Daartegenover stellen zij dat religie een dynamische set is van sociale praktijken, gebaseerd op contextafhankelijke interpretaties van kern geloof en leerstellingen.*
- ❖ De relatie die gelegd wordt tussen religie, fundamentalisme en geweld. *Daartegenover stellen zij dat er geen intrinsiek verband is tussen religie en geweld. Religie is wel vatbaar voor fundamentalisme en extremisme.*

¹⁶ Wendy Tyndale (ed.), *Visions of development. Faith-based initiatives* (Aldershot, Burlington: Ashgate, 2006).

¹⁷ Séverine Deneulin & Masooda Bano, *Religion in Development. Rewriting the secular script* (London, New York: Zed Books, 2009), 52-72.

Een kwestie van definitie

Wij noemen een religieuze ontwikkelingsorganisatie een *faith-based organization* (fbo). Maar wat is dit precies? Een fbo heeft dezelfde kenmerken als een ngo, namelijk:

- Ze is gericht op de bevordering van het algemene belang op (inter)nationaal niveau, in eerste instantie op armoedebestrijding.
- Ze heeft een formele organisatiestructuur.
- Ze heeft een legale status.
- Ze is niet gericht op het maken van winst.
- Ze werkt onafhankelijk van de overheid.
- Ze is ontstaan vanuit de particuliere sector.
- Er is een staf van professionals of vrijwilligers werkzaam.

Een fbo heeft als extra kenmerk dat de identiteit en doelstellingen gebaseerd zijn op één of meer religieuze of spirituele tradities. Gerard

Clarke en Michael Jennings (beiden docerend aan de Swansea University, Engeland) definiëren een fbo als volgt: *“A faith-based organisation is any organisation that derives inspiration and guidance for its activities from the teachings and principles of the faith or from a particular interpretation or school of thought within that faith.”*¹⁸

Specifieke kenmerken van een fbo zijn:

- Ze is verbonden (ook financieel) met andere fbo's en religieuze groeperingen, zowel wat betreft de doelgroep als de achterban.
- In de missieverklaring verwijst ze naar één of meerdere religieuze of spirituele tradities.
- Het beleid komt tot stand op grond van religie of spirituele waarden.
- Bij de selectie van personeel speelt religie mogelijk een rol.

Betekent een religieuze identiteit ook een andere benadering en doelgroep?

Hebben fbo's een andere kijk op wat ontwikkeling is? Bewandelen zij een ander pad in hun streven naar ontwikkeling?

Laten we voorop stellen dat fbo's geen (alternatieve) blauwdruk voor ontwikkeling hebben. Dergelijke blauwdrukken bestaan hoe dan ook niet. En hoewel de religieus geïnspireerde motivatie van medewerkers van ontwikkelingsorganisaties – in ieder geval voor henzelf – van belang kan zijn, betekent dat niet dat de motivatie van seculiere collega's in twijfel getrokken moet worden of dat hun inzet minder of geen resultaat zou opleveren. Daarnaast bestaan er ook fbo's die in allerlei gradaties van proselitisme (opdringerige bekering, zie pagina 61) een religieuze agenda willen uitdragen.

Er bestaat een grote variëteit aan fbo's. De mate waarin een organisatie religieus geïnspireerd is, verschilt per organisatie. Om de nuances te verduidelijken, verdelen de theoloog Ronald Sider en Heidi Unruh fbo's in verschillende categorieën: ¹⁹

→ **Faith-permeated:** dit zijn organisaties die de religieuze dimensie centraal stellen, zowel in de organisatie als in de projecten.

→ **Faith-centered:** deze organisaties bieden religieuze activiteiten en laten zich leiden door een religieuze instelling. Ze laten de keuze om wel of niet mee te doen aan religieuze projecten echter aan de participanten.

→ **Faith-affiliated:** deze organisaties zijn beïnvloed door de religieuze achtergrond van de oprichters, maar verwachten niet per se dezelfde religieuze instelling van andere werknemers of participanten.

→ **Faith-background:** op het eerste oog lijken deze organisaties seculier, maar ze hebben historische banden met een bepaalde religieuze traditie.

→ **Faith-secular partnerships:** dit is een samenwerkingsverband tussen een seculiere organisatie en een fbo. De leiding, de organisatie en de projecten hebben zowel seculiere als religieuze aspecten in zich.

→ **Secular ngo's:** deze organisaties hebben geen religieuze kenmerken in hun organisatie, leiderschap, missie of projecten.

Bovenstaande indeling geldt zowel voor fbo's in het Zuiden als in het Noorden. Sommige Nederlandse ontwikkelingsorganisaties zijn bijvoorbeeld ontstaan vanuit de katholieke missie of de protestantse zending. Hun huidige religieuze inspiratie varieert sterk.

De religieuze identiteit van een organisatie kan bij sommige onderdelen variëren. De Britse onderzoeker Rick James onderscheidt tien verschillende onderdelen: ²⁰

- lidmaatschap en bestuur;
- de waarden en motivatie van de medewerkers;
- de missie;
- de ideeën over ontwikkeling (samenwerking);
- het al dan niet overbrengen van religie in programma's;
- keuze van belanghebbenden en partners;
- medewerkers en leiderschap;
- de wijze waarop de organisatie draait;
- kiesdistrict en inkomstenbronnen;
- externe relaties.

In hoeverre een fbo aan deze onderdelen een meer of minder religieuze invulling geeft, hangt af van de categorie waartoe de organisatie behoort. Zo kan een *faith-affiliated* organisatie bijvoorbeeld terughoudend zijn bij het opnemen van religie in de missie van de organisatie. Een *faith-permeated* organisatie kan er voor kiezen slechts relaties aan te gaan met partners met dezelfde religieuze achtergrond.

Ook de context waarin je werkt, is bepalend voor de mate waarin je je profileert als religieuze organisatie. In veel landen is religie onderdeel van een politiek steekspel. Een organisatie dient haar eigen belangen dan onvoldoende als ze zich expliciet kenbaar maakt als religieus. Een Indiase partnerorganisatie van ICCO en Kerk in Actie profileert zich bijvoorbeeld bewust niet als christelijk. Zij doet dit om weerstand te vermijden. Iets vergelijkbaars is het geval wanneer Cordaid in Afghanistan werkt. De organisatie profileert zich daar niet expliciet als katholiek in het belang van de islamitische partnerorganisaties. Deze werken namelijk onder hoge veiligheidsrisico's in uiterst gespannen religieuze en politieke omstandigheden.

Verder lezen

Gebruik de digitale database op www.religie-en-ontwikkeling.nl voor casestudies, analyses, training manuals en andere relevante documentatie.

Meer informatie over religie:

- ❖ Wendy Tyndale, ed., *Visions of development. Faith-based initiatives* (Aldershot, Burlington: Ashgate, 2006).
  - ❖ Dennis de Jong et al., *Handout. Religion and Development* (Utrecht: Kennisforum Religie en Ontwikkelingsbeleid, 2008).
  - ❖ Ritva Reinikka & Jakob Svensson, *Working for God? Evaluating service delivery of religious not-for-profit health care providers in Uganda* (Washington: World Bank, 2003).
-

---

¹⁸ Gerard Clarke & Michael Jennings, *Development, civil society and Faith-based organizations. Bridging the sacred and the secular* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008), 6.

¹⁹ Ronald J. Sider & Heidi Rolland Unruh, "Typology of religious characteristics of social service and educational organizations and programs", *Nonprofit and voluntary sector quarterly* 33, nr. 1 (2004): 109-134.

²⁰ Rick James, "What is distinctive about FBOs? How European FBOs define and operationalise their faith", *INTRAC* 22 (2009).

Ken je context

1 De contextanalyse

Religie in context: de bestrijding van hiv/aids

“In Afrika wordt niemand zomaar ziek: het is hem of haar aangedaan; het is een straf of veel vergelding”, zegt de Nederlandse arts en epidemioloog David Warndorff in een artikel in Trouw.²¹ “In Afrika worden ziektes of vroegtijdige dood in verband gebracht met het overschrijden van grenzen, met schuld en nalatigheid, en daardoor met afgunst en toverij. Aids is een ziekte waar dit verband bij uitstek wordt gelegd. Door de langdurige incubatietijd gaan er jaren voorbij tussen infectie en ziekte, en is de samenhang tussen (biologische) oorzaak en gevolg volledig zoek, waardoor alle ruimte wordt gelaten voor bovennatuurlijke verklaringen.”

Volgens Warndorff kan iedere arts die in Afrika heeft gewerkt, bevestigen dat patiënten een succesvolle medische behandeling van hun ziekten zien als een soort symptoombestrijding, of het nu gaat om hersenmalaria, longontsteking of een ontstoken blindedarm. Na ontslag zullen ze, hoewel kerngezond, alsnog de medicijnman bezoeken om de ‘echte’ oorzaak van de ziekte vast te stellen en te laten ‘behandelen’.

Dit inzicht is lange tijd niet of maar zeer beperkt doorgedrongen tot de meeste professionals op het gebied van aidsbestrijding in Afrika, stelt Warndorff in het artikel. Veel experts zien het politieke wanbeleid van Afrikaanse regeringen als een belangrijke

bijdrage aan het hiv/aids-probleem. Inmiddels zijn de meeste mensen in Afrika dankzij voorlichting op de hoogte van het bestaan van het hiv-virus en hoe dit aids veroorzaakt. Ze weten ook hoe je besmet raakt en hoe je dit kunt voorkomen.

Zoals men zou mogen verwachten, is die kennis groter naarmate het opleidingsniveau hoger is. Het opmerkelijke is echter dat de kans dat mensen besmet raken óók toeneemt met het opleidingsniveau. Beroepsgroepen die sinds het begin van de epidemie uitstekend geïnformeerd zijn en relatief eenvoudig aan condooms kunnen komen, behoren tot de zwaarst getroffen groepen. Hier is dus iets aan de hand.

Het punt is dat het virus voor de Afrikaan eigenlijk een ondergeschikte rol speelt. De grote vraag voor hem is niet *waardoor*, maar *waarom* sommige mensen het virus wel krijgen en anderen niet. Hij weet heel goed *waardoor* de ziekte wordt veroorzaakt, maar zijn eigenlijke vraag is: om welke reden krijg ik die ziekte? Waarom heb ik symptomen die er op wijzen dat ik besmet ben en mijn buurman niet, terwijl hij nog meer seksuele partners heeft dan ik? Wat heb ik gedaan dat het virus naar mij is gestuurd en niet naar hem? Welke rekening wordt hier vereffend? Wie heeft mij behekt? Het virus is, met andere woorden, niet meer dan een (biologisch) intermediair binnen een veel groter krachtenspel. De oor-

zaken worden niet gerelateerd aan risicovol gedrag – want risico’s zijn er overal en altijd – maar worden gezien als reactie op slechte daden in het verleden.

Warndorff stelt in zijn artikel dat de Afrikaanse aidsproblematiek in de eerste plaats te maken heeft met culturele factoren, met name afgunst en toverij. Maar juist die factoren laten hulpverleners en andere experts buiten beschouwing.

Ook kent de Afrikaanse cultuur een aantal opvattingen en gebruiken die de snelle verspreiding van het virus in de hand werken. Zo kent men aan seks een veel belangrijker rol toe dan in de westerse samenleving. Seks is essentieel voor een goede gezondheid, zowel voor mannen als voor vrouwen.

“Er voltrekt zich in Afrika een menselijke tragedie van ongekende afmetingen. Het is om te huilen dat wij daar, ondanks vele inspanningen en aanzienlijke sommen geld, vrijwel geen enkele invloed op hebben weten uit te oefenen. Ik ben bang dat dit komt doordat wij de belangrijkste onderliggende oorzaken van de epidemie niet in de bestrijdingsactiviteiten hebben betrokken. Ik ben ook bang dat wij over tien jaar hetzelfde zullen zeggen van de nu voorgestane strategie: het toedienen van aidsremmers. Tenzij we nu eerst eens goed gaan nadenken”, aldus Warndorff.

Uit bovenstaande casus blijkt hoe belangrijk het is om voldoende aandacht te besteden aan alle aspecten van religie die een rol spelen in de contextanalyse. In een

goede contextanalyse breng je de sociale, politieke en economische situatie van een land en de relevante netwerken in kaart. Je onderzoekt ook religie (ideeën, ervaringen,

praktijken, organisaties). Hierbij kijk je niet alleen naar de positieve werking van religieuze factoren en actoren, zoals de bijdrage aan het behalen van een ontwikkelingsdoelstelling, maar ook naar de remmende werking. In dit hoofdstuk gaan we hier verder op in.

Met een contextanalyse maak je een inschatting welke processen plaatsvinden in een samenleving, zodat je daar goed op in kunt spelen. Vaak blijft de aandacht voor religie in contextanalyses beperkt tot het in kaart brengen van de religieuze actoren. De waarde van religieuze gemeenschappen of ideeën wordt doorgaans niet expliciet besproken. Het betrekken van religieuze ervaringen, ideeën en praktijken in de contextanalyse is om een aantal redenen niet eenvoudig:

- ❖ Het is lastig om grip te krijgen op een veelomvattend en abstract onderwerp als religie. In dit praktijkboek bieden we een handvat door religie als maatschappelijk fenomeen te benoemen, bestaande uit vier *religious resources*: religieuze ideeën, praktijken, ervaringen en organisaties (zie pagina 16).
- ❖ Het is niet eenvoudig om met partners of anderen te praten over religie. Daarvoor is vertrouwen nodig.
- ❖ Zowel voor het opdoen van voldoende kennis als het verkrijgen van een vertrouwensband met de partners is tijd nodig.
- ❖ De mogelijkheden om kennis op te doen over religie zijn vaak beperkt, bijvoorbeeld doordat je de taal niet spreekt.
- ❖ Het is niet eenvoudig vast te stellen wanneer je voldoende kennis van religie hebt opgedaan voor een gefundeerde contextanalyse.
- ❖ Het thema religie komt vaak niet terug in een ontwikkelingsprogramma en de bijbehorende evaluatiesystemen.

Het verwerven van kennis is belangrijk voor een goede contextanalyse. In dit hoofdstuk volgen een aantal vragen die kunnen helpen bij het begrijpen van de rol, reikwijdte en relevantie van een fbo. Niet iedere vraag zul je direct kunnen stellen, bijvoorbeeld als het gaat om gevoelige zaken zoals machtsmisbruik of corruptie. Uiteraard zijn lokale informatiebronnen cruciaal. Zij zijn bekend met de plaatselijke gebruiken.

1a Specifieke contextanalyse: drivers of change-benadering

Drivers of change zijn structuren, instituties en actoren binnen een samenleving die van invloed zijn op ontwikkeling. Ook de *religious resources* (religieuze organisaties, ideeën, praktijken en ervaringen) kunnen *drivers of change* zijn.

De *drivers of change*-benadering veronderstelt dat een ontwikkelingsorganisatie een specifieke contextanalyse maakt voordat ze van start gaat met een project of een samenwerking aangaat met een partnerorganisatie. In deze contextanalyse moet de organisatie de *drivers of change* benoemen.

Binnen deze benadering moet aandacht zijn voor *religious resources*. Deze aandacht moet zich primair richten op religieuze organisaties en leiders. Zij weten doorgaans tenslotte goed wat er leeft onder de bevolking en genieten bovendien het vertrouwen van de mensen.²²

Religieuze of religieus geïnspireerde organisaties verlenen soms ook diensten op terreinen als onderwijs en gezondheidszorg (*service delivery*). Als hun ontwikkelingsdoelen overeenstemmen met die van je eigen organisatie, kun je er prima mee samenwerken. Dit kan een pragmatische afweging zijn: religie hoeft voor de Nederlandse ontwikkelingsorganisatie nauwelijks een rol te spelen, terwijl dat voor de betreffende religieuze actoren misschien anders ligt.

---

²¹ David Warndorff, "Waarom heb ik aids en mijn buurman niet", *Trouw*, 28 december 2002. Zie http://www.trouw.nl/krantenarchief/2002/12/28/2158684/waarom_heb_ik_aids_en_mijn_buurman_niet.html?all=true.

²² Deepa Narayan-Parker et al., *Voices of the poor. Can anyone hear us* (New York: Oxford University Press, 2000).

De aandacht moet zich ook richten op religieus geïnspireerde ideeën over de samenleving, de natuur en de mens. Soms zullen deze ideeën bijdragen aan de ontwikkelingsdoelstellingen, bijvoorbeeld waar het gaat om de menselijke waardigheid, gemeenschapszin, solidariteit en rechtvaardigheid. Soms zijn er ook spanningen, zoals rondom mensenrechten, hiv/aids, de waarde van de eigen cultuur of de waarde van niet-menselijk leven. Deze religieus geïnspireerde ideeën liggen niet voor altijd vast, maar zijn voortdurend in beweging. Tegelijk hebben zowel fundamentalistische stromingen als radicale critici echter de neiging om religieus geïnspireerde ideeën terug te brengen tot hun vermeende essenties.

Religieuze praktijken en ervaringen kunnen ook een stimulans voor ontwikkeling zijn. In de praktijk worden deze echter zelden als *drivers of change* onderkend. Ze laten zich nauwelijks gebruiken als instrument voor (extern vastgestelde) ontwikkelingsdoelstellingen. Voor zover ze in beeld komen, worden ze vaker beschouwd als belemmering dan als stimulans voor ontwikkeling, bijvoorbeeld in het geval van proselitisme (zie pagina 61).

1b Algemene aanbevelingen vanuit de praktijk

- Besteed in je contextanalyse en organisatiescan voldoende aandacht aan religie.
- Benoem de complexiteit. Zelden is religie bijvoorbeeld de enige of zelfs de hoofdoorzaak van een conflict dat langs religieuze lijnen loopt. Oorzaken zijn complexer en omvatten tevens politieke, economische en culturele aspecten.
- Verwerf kennis over de religie(s) waar je mee te maken krijgt. In de bijlage van dit praktijkboek bespreken we een aantal kenmerken van de grootste religies.

6 Zodra ik in een nieuwe regio kom te werken, probeer ik contact te maken met de mensen die de belangrijkste religies vertegenwoordigen. Ik stel hen vragen over wat zij willen met de samenleving, wat zij als probleem zien, hoe dat anders moet en hoe zij dat aan willen pakken. Ik wil ook ontdekken in hoeverre zij iets met de samenleving willen. Er zijn religieuze leiders die vinden dat ze geen rol in de samenleving hebben. Je moet hen weliswaar spreken, maar voor mijn werk heb ik er niet veel aan. Ik zoek vooral samenwerking met religieuzen die voor zichzelf een rol in de samenleving wensen.

In de praktijk zie je vaak tussenvormen. Ik ken bijvoorbeeld een aantal boeddhistische monniken die vinden dat zij niet zo'n grote rol spelen in de samenleving. Maar als je kijkt naar wat ze doen, blijken ze juist een enorme rol te hebben. Ze zijn heel bescheiden. Je moet hen eerst beter leren kennen, dan gaan ze je vertrouwen. Het is dus een zaak van lange adem.

(ICCO-medewerker)

- Neem de tijd en geef voldoende aandacht aan religie. De behoefte aan meer kennis gaat voor veel medewerkers van Nederlandse ontwikkelingsorganisaties niet altijd gelijk op met de tijd die ze hiervoor beschikbaar hebben. Toch is het cruciaal hier tijd voor te maken.
- Let op dat je de context niet 'religioniseert'. Als je religie beschouwt als dé verklarende factor, bijvoorbeeld als oorzaak van een conflict, loop je het gevaar dat religie te veel gewicht krijgt. Zo is het belangrijk om religieuze leiders te betrekken bij de analyse van de context, maar het is niet de bedoeling dat je alleen met hen spreekt.
- Heb geduld. Zoeken naar overeenstemming over ontwikkelingsdoeleinden vergt een goede relatie tussen donor- en partnerorganisatie. Dit vraagt een lange adem.

2 Vragen voor de contextanalyse

De Samenwerkende Hulporganisaties kregen na de tsunami op 26 december 2004 in Zuid-oost-Azië te maken met een 'overbegroting': particulieren hadden gigantische bedragen gedoneerd.

In Sri Lanka werden met dit geld stenen huizen gebouwd. Dit moest snel gebeuren, gezien de ernst van de situatie. Bovendien wilden de donateurs snel resultaat zien. Om te laten zien hoeveel huizen er gebouwd waren, werden er foto's gemaakt. Er was echter een probleem: de Sri Lankanen wilden niet in de huizen wonen.

Wat was er gebeurd? De grond waarop de huizen gebouwd waren, had via boeddhistische rituelen 'ingewijd' moeten worden. Dit was niet gebeurd en daarom wilde men er niet wonen.

Een belangrijk doel van een contextanalyse is uiteraard om de situatie ter plekke beter te begrijpen. Dit kun je doen met behulp van onderstaande vragen. Niet elke vraag is in iedere situatie even relevant. De opsomming is ook niet uitputtend. De vragen zijn primair bedoeld voor jezelf, als aandachtspunten voor het opstellen van de contextanalyse. Wat je doet met de antwoorden op de vragen, hangt mede af van de protocollen binnen je organisatie.

Vragen voor de contextanalyse kun je indelen in vier categorieën:

- ❖ vragen vooraf;
- ❖ vragen over de rol van religie als maatschappelijk fenomeen;
- ❖ vragen over de inhoud van een religieuze traditie;
- ❖ vragen over de interne religieuze organisatie.

2a Vragen vooraf

Denk bij het begin van je contextanalyse aan vragen als:

- ❖ Welke kennis moet je hebben van de religieuze context?
- ❖ In welk stadium van je project of programma moet je die kennis opdoen?
- ❖ Wie adviseert je bij het opdoen van die kennis?
- ❖ Wie beslist wat de juiste kennis is? Je kunt namelijk verschillende antwoorden krijgen als je je afvraagt 'wat de religie zegt' over een bepaalde situatie. Wie adviseert en beslist op zo'n moment?
- ❖ Hoe is het contact met de samenwerkingspartner en met de doelgroep?

2b Vragen over de rol van religie als maatschappelijk fenomeen

- Welke rol speelt de religie van de samenwerkingspartner in de samenleving? Is het bijvoorbeeld de officiële religie van het land of een minderheidsreligie? Mogen mensen openlijk uitkomen voor hun geloof? Of wordt religie gepolitiseerd en misbruikt?
- Hoe was deze rol vroeger, bijvoorbeeld in de koloniale tijd?
- Is er een 'staatskerk' in het land? Hoe verhoudt de religieuze gemeenschap waar je mee te maken hebt zich daartoe?
- Hoe is de verhouding tussen verschillende religies in het land? Bestaan deze vreedzaam naast elkaar of is er strijd? Zijn er initiatieven op het gebied van inter-religieuze dialoog?
- Hoe steekt de macht in elkaar in een bepaalde regio of een land? Welke plek heeft religie in deze machtsverhoudingen?
- In hoeverre is er sprake van expansiedrift bij de betreffende religie?
- Is er sprake van geïnstitutionaliseerd religieus recht, zoals de *shari'a*-wetgeving?
- Welke rol speelt religie bij politiek gevoelige zaken, bijvoorbeeld rond hiv/aids?
- Hoe waardeert de gemeenschap de religie en de religieuze leiders? Is het gezag van de leiders groot? Bereiken zij veel mensen en heeft dat wat zij zeggen impact? Bieden zij een goede ingang om sociale veranderingen te bewerkstelligen?

- Welke vormen van religieus onderwijs zijn er? Hoe verhouden deze zich tot staatsonderwijs?

2c Vragen over de inhoud van religieuze tradities

- Wat zijn de algemene religieuze kenmerken? Iedere religieuze traditie kent vele variëteiten. Er zijn echter ook centrale kenmerken die de hele religieuze traditie karakteriseren. Het pentecostalisme kent bijvoorbeeld vele verschijningsvormen, maar al deze vormen hebben gemeenschappelijke kenmerken: een charismatisch leiderschap, individuele relatie tussen gelovige en God, gemeenschapszin, het centraal stellen van Jezus en het openlijk uitkomen voor je geloof (zie pagina 80).
- Welke rol spelen waarneembare en niet-waarneembare actoren? In veel Afrikaanse religies zijn voorouders bij voorbeeld een essentieel onderdeel van het dagelijks leven. Ook plekken in de natuur kunnen van grote religieuze waarde zijn, zoals bepaalde stenen, bomen of waterplaatsen.
- Wat is het belang van relaties tussen mensen onderling, van mensen met de natuur, met de kosmos, met de wereld van de geesten, met God?
- Wat is het belang van gemeenschapsvorming en de positie van het individu in de gemeenschap?
- Welke opvattingen zijn er ten aanzien van bekering en afvalligheid? Hoe gaat men om met mensen die anders (of niet) geloven?
- Welke in- en uitsluitingmechanismen zie je? Hoe gaat men om met mensen die bijvoorbeeld gehandicapt, homoseksueel of dakloos zijn?

2d Vragen over de interne religieuze organisatie

- Hoe is de religieuze gemeenschap georganiseerd? Let hierbij op de volgende punten:
  - hiërarchie
  - machtsverhoudingen
  - sociale klassen
  - man-vrouwverhouding
- Moeten de stafleden van de organisatie zich aansluiten bij een religieuze stroming? Zo ja, bij welke?
- Wie is je aanspreekpunt in de organisatie? Hoe verhoudt deze persoon zich tot de rest van de organisatie? Stel hierbij vragen als:
  - Wat is zijn positie in de hiërarchie?
  - Gaat het om een gekozen persoon die tijdelijk deze positie bekleedt?
  - Wordt hij binnen een bepaalde tijd overgeplaatst?
- (Hoe) wordt de leiding gekozen? Hebben mannen en vrouwen evenveel rechten en kansen?
- Hoeveel aanzien heeft je samenwerkingspartner binnen de (religieuze) gemeenschap en binnen de organisatie? Wat is zijn invloed op lokaal, regionaal of nationaal niveau?
- Hoe gaan de kerkelijke autoriteiten om met macht en verantwoordelijkheid? Kunnen ze goed delegeren?
- Op welke doelgroep richten de (religieuze) activiteiten zich? Staan de activiteiten open voor iedereen of is de doelgroep beperkt? Zo ja, wie mogen eraan meedoen?
- Welke rol spelen religieuze organisaties bij hulpverlening en ondersteuning van maatschappelijke verandering? Kijk hierbij naar de richting die je eigen organisatie en de partnerorganisatie uit willen.

- Welke rol spelen religieuze organisaties bij het tegenhouden van maatschappelijke verandering als je kijkt naar de richting die je eigen organisatie of de partnerorganisatie uit willen?
- Hoe verhoudt een fbo zich – plaatselijk, regionaal of landelijk – tot andere religieuze stromingen?
- Welke plaats heeft de fbo binnen de sociale en politieke context van het gebied waarin je werkt? Is er samenwerking met andere (niet-)religieuze ngo's?
- Heeft de doelgroep van de fbo toegang tot basisvoorzieningen? Welke rol kan en wil de fbo daarbij spelen?

Verder lezen

Gebruik de digitale database op www.religie-ontwikkeling.nl voor casestudies, analyses, training manuals en andere relevante documentatie.

Meer informatie over de hiv/aids-problematiek:

- Dennis de Jong et al., “Religion and HIV/Aids. The defining issue of our time” in *Handout. Religion and development policy*, ed. Dennis de Jong et al. (Utrecht, Kennisforum Religie en Ontwikkelingsbeleid, 2008): 27-39.
- Felicitas Becker & Paul Wentzel Geissler, *Aids and religious practice in Africa* (Leiden: Brill, 2009).
- Gunnar Stålsett, “Religion and HIV/Aids. A changing relationship”, *Dharma world* 2009, nr. 36 (2009).

Fragiele staten kennen vaak een lange periode van instabiliteit en conflict. In conflictsituaties is het van belang om goed te kijken naar de rol van religie en religieuze organisaties. Religieuze organisaties en leiders kunnen namelijk een opbouwende rol spelen bij de oplossing van conflicten en verzoeningsprocessen, maar ze kunnen ook veroorzaker of versterker van conflicten zijn.

In de *conflict analysis tool* van ICCO worden de volgende vragen gesteld over de rol van religieuze organisaties en leiders in fragiele staten: ²³

- Op welke wijze beïnvloeden ze het conflict in positieve of negatieve zin?
- Wat is de invloed van religieuze ideeën op de houdingen, gedragingen en relaties van mensen?

→ Welke rol speelt religie in de onderliggende structuren van het conflict?

De Amerikaanse *business development consultant* Seth Kaplan erkent dat religie een rol kan spelen bij ontwikkeling. Volgens hem moet ontwikkeling in fragiele staten vanuit de gemeenschap zelf komen. Religieuze organisaties kunnen hier een belangrijke rol bij spelen:

*“If Western development agencies opted to emphasize programs that help societies reform from within, those agencies would quickly discover the merits of investing more of their resources in faith groups (and other indigenous networks). For instance, training the spiritual and administrative leaders of FBOs – everyone from ministers and imams to school principals and the heads of waqf foundations – on management, economics, education, and social welfare would help their organizations take on larger projects, expand their services, and improve their operations. Similarly, assisting well-established groups in introducing (in partnership, perhaps, with NGOs or private companies) savings and loan schemes, sanitation and garbage-collection systems, and housing development cooperatives would speed the spread of such programs throughout the world... Measures that foster cohesion – by improving internal governance, by expanding services, by helping codify norms and discipline regimes, and by creating stronger ties between members – would foster more ‘spiritual capital’ (social capital created through religion), an invaluable resource in the low trust environment common in fragile states.”*²⁴

Inzichten

In juni 2008 organiseerde het KCRO in samenwerking met IKV/Pax Christi een inventariserende bijeenkomst over religie en fragiele staten. Tijdens deze bijeenkomst deelden 22 Nederlandse medewerkers van ontwikkelingsorganisaties hun belangrijkste inzichten op dit terrein.

→ Religies en religieuze instellingen zijn (potentieel) belangrijke spelers in fragiele staten. Als het gaat om sociale cohesie en samenhang weten religieuze organisaties vaak nog als enigen een infrastructuur in stand te houden. Bovendien krijgen ze voldoende vertrouwen van de bevolking.

Hun rol is echter niet per definitie positief. Religie wordt vaak misbruikt in het politieke krachtenveld. Kerken kunnen verweven zijn met de macht, mede gerelateerd aan etnische en politieke verhoudingen. Corruptie door leiders of de opkomst van nieuwe religieuze bewegingen kan leiden tot verzwakking van de positie, gezag en invloed van de kerk. Soms deïnen kerken in de verzoeningsfase terug voor het onder ogen zien van hun negatieve rol. Maar juist in de verzoenende fase en de transitiefase kunnen religieuze leiders en religieuze waarden het vredesproces versterken.

→ Soms is het verstandig om in fragiele staten het onderwerp ‘religie’ niet aan te snijden. Dit kan namelijk gevoelig liggen en een rol spelen in conflicten. Denk daarom goed na hoe en met wie je hierover spreekt. Bovendien moet je goed weten in welke fase een conflict zich bevindt.

→ In de contextanalyse moet je aandacht besteden aan de rollen van religie op macro-, meso- en microniveau. Deze kunnen namelijk sterk van elkaar verschillen. Ook is het belangrijk om je af te vragen welke religieuze actoren van betekenis zijn.

→ Je moet religie niet belangrijker maken dan het is. Het is een onderdeel in een complex proces. Soms kun je een conflict juist versterken door (te) veel aandacht te besteden aan religie.

→ Als een ontwikkelingswerker geen aandacht besteedt aan religie kan dat meerdere oorzaken hebben. Het kan uit onwetendheid of onbegrip zijn, maar het kan ook een bewuste keuze zijn, bijvoorbeeld omdat hij het conflict niet wil verergeren of niet beschuldigd wil worden van bekeringsijver.

→ Je moet rekening houden met de *drivers of change* (zie pagina 25). Dit is van belang om geloofwaardig te kunnen opereren op gemeenschapsniveau en bij de opbouw van basisvoorzieningen.

→ Nederlandse fbo's kunnen faciliteren bij het samenbrengen van partijen die een rol spelen bij het conflict, of het nu gaat om de oorzaak, de instandhouding of de oplossing van het conflict. De fbo's beschikken over het religieuze netwerk en de communicatiemiddelen en hebben bovendien vaak een min of meer overeenkomstige religieuze achtergrond als de betrokken partijen. Daarnaast hebben de Nederlandse fbo's de politieke manoeuvreerruimte om zich (ook) te richten op dissidenten.

In sommige gevallen oefenen deze Nederlandse ngo's actief druk uit op de kerk of kerkelijke organisaties in fragiele staten. Ze proberen hen op die manier te verleiden hun rol op te pakken waar de staat het laat afweten. Onpartijdigheid is daarbij overigens vrijwel onmogelijk.

- Nederlandse organisaties geven gewoonlijk prioriteit aan partnerorganisaties die goede resultaten en kwaliteit leveren. Dit hoeven geen religieuze partners te zijn, maar een kerkelijk of religieus netwerk kan waardevol zijn. Kiezen voor samenwerking met een religieuze organisatie betekent niet dat je exclusief of 'missionair' opkomt voor mensen met die religie. Juist via die religieuze organisatie kun je beter je doel bereiken om andere mensen te helpen.
- Lang niet alle religieuze gemeenschappen hebben een centraal aanspreekpunt of een bestuurlijke structuur, denk bijvoorbeeld aan de *African Independent Churches*. De onduidelijke juridische basis vormt in zulke gevallen een belangrijk obstakel voor eventuele samenwerking. Een Nederlandse donororganisatie kan daardoor geen contracten afsluiten met dergelijke partijen.
- In een post-conflictsituatie kan snel spanning ontstaan wanneer de staat de taak van sociale voorzieningen weer op zich neemt die voorheen door kerken werd vervuld.

Kerken en conflictoplossing: mogelijke rollen

Het Kennisforum Religie en Ontwikkelingsbeleid²⁵ hield in april 2009 een beleidsdialoog over fragiele staten met Bert Koenders, toenmalig minister voor Ontwikkelings-samenwerking. Jan Gruiters (directeur IKV/Pax Christi) noemde tijdens deze bijeenkomst vijf positieve rollen die kerken of religieuze leiders kunnen spelen in fragiele staten:

- **Hulp voor veiligheid en humanitaire hulp:** in veel delen van de wereld biedt 'de kerk' (toegang tot) basale voorzieningen, zoals gezondheidszorg en onderwijs. In fragiele staten houden religieuze organisaties vaak als enige nog (iets van) sociale cohesie en sociale voorzieningen in stand.
- **Intermediair, vredestichter:** religieuze bewegingen kunnen een belangrijke rol spelen waar andere krachten, zoals de staat, falen. Religieuze leiders krijgen vertrouwen van de lokale bevolking waar politieke leiders dat niet krijgen.
- **Community mobiliser:** regelmatig bevorderen kerken en religieuze leiders civiele participatie bij burgerschapsinitiatieven, zoals bij verkiezingen.
- **Verzoener:** het onderscheid tussen dader en slachtoffer is juist in fragiele staten heel moeilijk te maken. Dit beperkt de mogelijkheid tot juridische oplossingen. Om tot verzoening te komen, zijn daarom andere mechanismen nodig. Kerken en religieuze leiders kunnen een belangrijke rol spelen.
- **Capaciteitsversterker:** in veel landen is meer dan de helft van de scholen rechtstreeks verbonden aan een kerk.

Gruiters spreekt ook over de negatieve rol die religieuze gemeenschappen kunnen spelen. In een fragiele samenleving waar men te maken heeft met geweld om de orde te handhaven, is de rol van de kerk namelijk niet altijd succesvol. Het gaat om complexe situaties die onderhevig zijn aan dynamiek:

- **Onderdeel van het conflict:** een kerk kan zelf onderdeel zijn of worden van een conflict. Dit is vooral het geval wanneer de groepsidentiteit sterker is dan het morele leiderschap. De kerk vormt dan geen vanzelfsprekende bondgenoot voor een ontwikkelingsorganisatie.
- **Nieuwe verhoudingen:** nieuwe religieuze gemeenschappen, zoals de *African Independent Churches*, veranderen de traditionele verhoudingen tussen al bestaande religieuze gemeenschappen. Dit kan leiden tot conflicten over competenties, taakverdeling en dergelijke.
- **Armoede en corruptie:** sommige religieuze gemeenschappen zijn enorm verarmd en zijn aangetast door corruptie en misbruik. In dit soort situaties verliezen de gemeenschap en haar leiders hun gezag.

²³ Irma Specht, *Conflict analysis. Practical tool to analyse conflict in order to prioritise and strategise conflict transformation programs* (Utrecht: ICCO, 2008), 19.

²⁴ Seth Kaplan, *Faith and fragile states. Why development community needs religion* (Harvard: Harvard international review, 2009), 11.

²⁵ Het Kennisforum Religie en Ontwikkelingsbeleid is in 2005 opgericht door toenmalige Minister voor ontwikkelingssamenwerking Agnes van Ardenne. Het fungeert als ontmoetingsplaats voor vertegenwoordigers van het Ministerie

van Buitenlandse Zaken (Ontwikkelingssamenwerking), maatschappelijke organisaties (waaronder NGO's) en academici. Het forum bestond bij zijn oprichting uit het Ministerie, Cordaid, ICCO, Kerk in Actie, Oikos en Prisma. Later namen ook IKV/Pax Christi, Hivos, CMC Mensen met een Missie, Initiative for Change, Seva Network Foundation en Justitia et Pax al of niet tijdelijk deel aan het Kennisforum. Onder minister Bert Koenders lag het accent op de beleidsdialoog tussen NGO's en ministerie over fragiele staten en religie.

IV

Ken je (gespreks)partner

Religie en homoseksualiteit

Homoseksualiteit en religie is een lastige combinatie, zo blijkt uit de praktijk van internationale samenwerking. Tussen Nederlandse en Afrikaanse organisaties heerst niet zelden een diepe kloof rondom dit thema. In het onderstaande verslag van een expertmeeting van ICCO en Kerk in Actie, *Exploring stepping-stones for a dialogue on homosexuality*, lees je welke obstakels je tegen kunt komen.²⁶

“It’s Adam and Eve, not Adam and Steve!” roept de vrouwelijke dominee uit Zuid-Afrika terwijl ze met haar hand op de Bijbel slaat. In een klein toneelstukje zet ze de pijn, de ontkenning en de stilte neer, die heersen rondom de schijnbaar onoplosbare tegenstelling tussen homoseksualiteit en religie. En zeker niet alleen in Afrika. Ook in Nederland wordt nog altijd gesproken over homoseksualiteit, zowel binnen de kerken als in de politiek. Maar niet vaak gaan gelovigen en homoseksuelen met elkáár in gesprek.

Dat gebeurde wel in juni 2008, toen de tien Nederlandse en tien Afrikaanse deelnemers probeerden elkaar te verstaan, zonder te belanden in een loopgravenoorlog vanuit het eigen gelijk. Ze vertegenwoordigden zeer uiteenlopende achtergronden en gezichtspunten, waaronder die van kerken en christelijke organisaties, maar deelden een gezamenlijke visie van een wereld waar iedereen in vrede, veiligheid en gelijkheid kan leven.

Het was een inspirerende en ontroerende bijeenkomst, gekenmerkt door openheid

en een enorme drang om te zoeken naar verbindingen. Persoonlijke reflecties en diepgaande analyses wisselden elkaar af. De belangrijkste conclusie was dat we moeten zoeken naar verbinding tussen uiteenlopende benaderingen: religieuze, culturele, rechtelijke. En dat de dialoog altijd moet plaatsvinden met oog voor de culturele en religieuze context. Dit vraagt van alle partijen de erkenning dat geen van beide de waarheid in pacht heeft en dat ze van elkaar kunnen leren.

Gezamenlijke bijbelstudie bleek een goede basis voor dialoog, vanuit een gedeeld taalgebruik. De directeur van *Inclusive and Affirming Ministries*, Pieter Oberholzer, las voor uit Mattheüs 5:22, waarin Jezus mensen oproept elkaar geen etiketten op te plakken. Tijdens het gesprek, en de verdere drie dagen die de bijeenkomst duurde, zag je het gebeuren: de bijeenkomst werd een oefening in medemenselijkheid.

Het zien van de ander als mens, het stoppen met dehumaniseren van de ander, bleek een eerste aanknopingspunt voor dialoog. *“We are all created in God’s image”*, was een Genesistekst die alle deelnemers verbond. Dit bood de kans op een dialoog waarin mensen elkaar als mensen zien, zowel degenen die homoseksualiteit zien als geschapen door God als degenen die dat niet zo zien. Deelnemers met de meest verschillende opvattingen luisterden echt naar elkaar. Iedereen vroeg zich af: zie ik jou werkelijk als mens,

hoe oneens ik het ook met je ben? De bijeenkomst was hierdoor een confronterende én een bevrijdende ervaring.

In de praktijk is dat een hele opgave. Zo zetten Anglicaanse kerkleiders in Oost- en West-Afrika zich sterk tegen homoseksualiteit, tot een mogelijke internationale kerk-scheuring aan toe. Tegelijkertijd is er het leven van alledag. In het ene land wordt homoseksualiteit getolereerd, maar in vele Afrikaanse landen is homoseksualiteit strafbaar. In vier landen staat er zelfs de doodstraf op. Politieke en religieuze leiders bestrijden homoseksualiteit met kracht. Eén van de deelnemers, een jonge onderzoeker uit Zimbabwe, vroeg: *“Er zijn in Zimbabwe maar 500 mensen aangesloten bij de homobeweging en zij worden voortdurend lastig gevallen en bedreigd. Waarom steekt de regering zoveel tijd en geld in 500 mensen, terwijl de problemen zo groot zijn? Wat is dat toch?”*

“Ik voel dat ik mijn schillen moet afleggen”, zei een deelnemer uit Afrika na afloop. *“Maar wij moeten onze eigen weg hierin kiezen. De confrontatie aangaan werkt niet, hameren op mensenrechten werkt overrechts. Dat leidt alleen maar tot nog meer scheuring. Wij moeten beginnen met een pastorale benadering. Mensen zien en hun problemen erkennen. Alleen als ik het op die manier aanpak kan er van binnenuit en heel geleidelijk iets veranderen.”*

Zo werden wezenlijke vragen gesteld over de manier waarop noordelijke organisaties hun mensenrechtenbeleid vorm geven.

“Als je de taal van de mensenrechten niet koppelt aan de religieuze beleving van veel Afrikanen, dan blijft het iets westers, iets van buiten, waardoor het verloren gaat.”

Een Afrikaanse kerkleider zei tot slot: *“Ik heb hier zoveel gekregen dat ik mee kan nemen naar de Anglicaanse wereldconferentie, dat ik daar het gesprek aan durf te gaan.”*

De deelnemers uit Afrika geven nu zelf vorm aan de voortgaande dialoog in Afrika. ICCO & Kerk in Actie ondersteunen hun onderzoeken en ontmoetingen. Er zijn inmiddels bijeenkomsten georganiseerd in Namibië en Zuid-Afrika. Ook is een onderzoek in Zimbabwe gefinancierd. Want daarover was iedereen het eens: Afrikaans onderzoek en een Afrikaanse dialoog in Afrika is hard nodig.

Welke keuze maak bij het samenwerken met een partnerorganisatie? Kies je voor een gematigde, maar gemarginaliseerde religieuze stroming? Of kies je voor een religieuze stroming die breed gedragen wordt door de gemeenschap, maar minder goed aansluit bij je eigen normen en waarden of die van jouw organisatie? Uit bovenstaand verslag wordt duidelijk dat een religieus-empathische benadering belangrijk is voor het samenwerken met je partner. Alleen dan kun je van elkaar begrijpen hoe je aankijkt tegen bepaalde zaken.

In dit hoofdstuk gaan we in op de voor- en nadelen van het samenwerken met fbo's. Voor een vruchtbare dialoog met deze organisaties is het van belang dat je empathie ontwikkelt voor de religieuze ideeën van de partner. Deze empathie moet gelden voor de positieve én de negatieve rol die religie kan spelen. Aan het eind van dit hoofdstuk bespreken we daarom vier taalvelden die aan de orde kunnen komen bij gesprekken met je partner; het herkennen van de taalvelden helpt om te voorkomen dat je te sterk reageert op bepaalde religieus of ideologisch geladen woorden.

---

²⁶ Elise Kant, ICCO & Kerk in Actie. Verslag van expert meeting *Exploring stepping stones for a dialogue on homosexuality*, georganiseerd door ICCO & Kerk in Actie, Utrecht, juni 2008.

1 Partnerschap met fbo's

6 In 2006 was ik in Azië bij onze partnerconferentie van het programma Democratie en Vredesopbouw. Toen ik onze partners daar bij elkaar zag, dacht ik: die zijn allemaal geselecteerd zodat wij er gezellig bier mee kunnen drinken. Maar wat stellen deze geseclariseerde moslims voor in deze samenleving? Zijn zij representatief? Ik heb daar geen antwoord op, maar het zijn wel belangrijke vragen. Onze partners sluiten goed aan bij ónze organisatie en medewerkers, maar waarschijnlijk niet bij de doelgroepen in hún samenleving.

Het proces van partnerkeuze is volgens mij vrij ondoorzichtig. Eigenlijk is het cruciaal om vooraf te bedenken wat we willen met een partner en wie of wat hij moet vertegenwoordigen. Op die conferentie was maar één praktiserende moslim aanwezig, de anderen waren seculier. Terwijl seculiere moslims in dat land nauwelijks voorkomen. Een ander voorbeeld is dat van de African Independent Churches. Wij hebben daar jarenlang niets mee gedaan, maar zij zijn in Oost-Afrika heel belangrijk. Een groot deel van de bevolking gaat naar zo'n kerk. Die kerken doen dingen die wij misschien minder leuk vinden, zoals duiveluitdrijving. Dat neemt niet weg dat we ons moeten afvragen hoe wij ons moeten opstellen. Ik heb in dat soort kerken bizarre dingen meegemaakt, maar de helft van het dorp deed er wel aan mee. Sluiten we aan bij wat de mensen daar belangrijk vinden? Of vertellen we hen wat wij zelf leuk vinden en waarderen? De afweging is lastig, maar je moet er wel iets mee. 9

(ICCO-medewerker)

Of Nederlandse ontwikkelingsorganisaties zich nu bezighouden met noodhulp, dienstverlening, gemeenschapsopbouw, vredesopbouw of democratisering, een van de centrale vragen luidt: met wie werken we samen? Wiens projecten ondersteunen we wel en wiens projecten niet? Er bestaat geen eenduidig antwoord op de vraag of fbo's in

Protestantse hulp alleen voor protestanten?

In een publicatie van de Uppsala Universiteit presenteert de Zweedse onderzoeker Niklas Bengtsson zijn onderzoek naar ontwikkelingsprojecten in de Tanzaniaanse regio Kagera. Deze worden op dorpsniveau uitgevoerd door de Evangelisch-Lutherse Kerk van Tanzania. De projecten worden deels gefinancierd door ontwikkelingsorganisaties uit de Verenigde Staten en Europa. Doel van de projecten is het verbeteren van de alfabetisering en het basisonderwijs. Het onderzoek neemt deze organisaties als voorbeeld om te kijken in hoeverre christelijke hulporganisaties over hun eigen grenzen heen reiken. De conclusie is teleurstellend: de alfabetisering van de bevolking blijkt gestegen te zijn met 15-20%, deelname aan het basisonderwijs met 10-15%. Maar deze resultaten gelden alleen bij de protestantse kinderen. De katholieke kinderen uit de regio zijn nauwelijks bereikt met de programma's.²⁷

het Zuiden geschikte partnerorganisaties zijn. Zij zijn er immers in alle soorten en maten (zie pagina 20). Ze variëren in doelstellingen, professionaliteit, maar ook in draagvlak bij de doelgroepen.

1a Partnerschap met kerken?

Zijn kerken in het Zuiden geschikte partnerorganisaties? Nederlandse ontwikkelingsorganisaties oordelen hier verschillend over. Het oordeel hangt onder andere af van de focus die de organisatie heeft: gaat het om de christelijke identiteit van de kerkelijke organisatie of om het werk dat deze organisatie doet? Sommige medewerkers van ontwikkelingsorganisaties dringen aan op (meer) vertrouwen in kerken als natuurlijke partnerorganisaties. Andere organisaties benadrukken het belang om net zo kritisch naar kerken te kijken als naar andere partnerorganisaties.

²⁷ Niklas Bengtsson, Do Protestant aid organizations aid Protestants only? (Uppsala: Uppsala University, Department of economics, 2008). Zie www.nek.uu.se/Pdf/wp2008_6.pdf.

Weer andere organisaties zijn van mening dat kerken voor diverse onderwerpen, zoals het verstrekken van microkredieten, geen geschikte partnerorganisaties kunnen zijn.

6 Een enorm voordeel van kerken, met name in Afrika, vind ik het simpele feit dat ze een van de meest duurzame vormen van de civil society zijn. Ze blijven namelijk bestaan, ongeacht de donorgelden. Seculiere ngo's komen zwaar in de problemen als de financiering wegvalt, soms gaan ze zelfs ten onder. Maar kerken weten mensen zo ver te krijgen dat ze doneren. Ze weten zelfs de minst gefortuneerde bevolking over te halen om geld te geven. 9

(Oxfam Novib-medewerker)

1b Voor- en nadelen van samenwerken met fbo's

Rick James zegt over fbo's: "While Faith-based organisations (FBOs) are inherently very different from other types of civil society organisations, they are often treated exactly the same in terms of funding and capacity building support... If FBOs are to realise their potential comparative advantages in development, we need to understand much better the unique capacity building opportunities and challenges they face and see how these can be addressed in an appropriate and effective way."²⁸

Rick James wil laten zien waarom het zinvol is om aandacht te besteden aan (samenwerking met) fbo's. Hij noemt diverse manieren waarop fbo's van toegevoegde waarde kunnen zijn voor ontwikkeling:²⁹

- Ze kunnen voorzien in efficiënte ontwikkelingsdiensten, zoals onderwijs en gezondheidszorg.
- Ze werken op grass roots-niveau. Op die manier bereiken ze de armsten die de overheid vaak niet bereikt.
- Ze zijn een belangrijk identiteitsvormend instituut. Daardoor krijgen ze waardering en erkenning van de armsten.

• Ze bieden een alternatief voor de seculiere ontwikkelingstheorie. Ze hebben namelijk niet alleen aandacht voor economische ontwikkeling, maar ook voor waarden.

• Ze organiseren gemotiveerde en vrijwillige dienstverlening.

• Ze moedigen ondersteuning aan vanuit de civil society. Dit doen ze door invloed uit te oefenen op lokaal én nationaal niveau.

• Ze hebben een duurzaam karakter.

Naast de zeven genoemde voordelen van fbo's bieden ze volgens James ook drie spirituele voordelen voor ontwikkeling die lastiger zichtbaar zijn:

- Spiritueel onderricht: het geloof biedt een aantal belangrijke waarden, zoals gerechtigheid, medeleven en rentmeesterschap.
- Hoop, betekenis en doel: religies geven hoop, betekenis en doel aan het leven van mensen.
- Hulp van een transcendente macht: het geloof dat je er niet alleen voor staat in moeilijke situaties in het leven, kan bijdragen aan ontwikkeling.

In hoeverre fbo's in staat zijn deze voordelen te verwezenlijken, hangt af van de onderlinge relaties tussen een fbo en een lokale geloofsgemeenschap. Een sterke institutionele band of verwantschap tussen een fbo en een lokale geloofsgemeenschap betekent dat de bovengenoemde voordelen eenvoudig bereikbaar zijn.³⁰

Sommige fbo's werken juist onafhankelijk van lokale geloofsgemeenschappen, omdat een te nauwe samenwerking nadelen met zich kan meebrengen. Deze nadelen hebben in de eerste plaats te maken met het karakter van religie, stelt James:³¹

²⁸ Antje Kamminga, "Church-related organisations and development work. Assessing capacity and comparative advantage" (Masterscriptie Radboud Universiteit Nijmegen, *Post-academic programme in international development*, jaar onbekend).

²⁹ Rick James, "Handle with care. Engaging with faith-based organisations in development" (2010), 2-5. Dit artikel zal gepubliceerd worden in *Development in practice*. Zie www.intrac.org/data/files/resources/625/Handle-With-Care-Engaging-with-faith-based-organisations.pdf.

³⁰ Kamminga (jaar onbekend).

³¹ Rick James (2010), 7.

- ❖ Religie kan aanzetten tot verdeeldheid en conflict.
- ❖ Religie kan onrechtmatige praktijken aanmoedigen of in stand houden. Denk hierbij aan genderongelijkheid, slavernij, kolonialisme, apartheid en kasteverschillen.
- ❖ Men kan religie beschouwen als irrelevant voor ontwikkeling. Ontwikkeling wordt gezien als een autonoom en technisch proces, waarover 'bovenwereldlijke' religies niets waardevols te zeggen hebben.
- ❖ Religie kan leiden tot proselitisme, bekeringsdrang (zie pagina 61).

Niet alleen het karakter van religie, ook de wijze waarop religieuze organisaties georganiseerd zijn, kan nadelig zijn. James stelde in 1998 met een aantal collega's een overzicht op van sterktes en zwaktes van christelijke, kerkgelieerde instellingen. Volgens hen hebben deze instellingen potentieel veel toegevoegde waarde en vormen ze een bron van waardevolle capaciteiten. Tegelijk vertonen ze vaak ook zwakheden in hun organisatiecapaciteit.³² Een aantal voorbeelden zijn:

- ❖ Kerken zijn vaak onderdeel zijn van een breder (inter)nationaal kerkgenootschap, waarin beslissingen traag verlopen. Ontwikkelingssamenwerking is hierdoor weinig effectief.
- ❖ Veel mensen zijn vaak tijdelijk actief voor de organisatie. Bovendien gaat het hier vaak om vrijwilligers, die weinig kennis hebben over het opzetten en uitvoeren van ontwikkelingsprojecten.
- ❖ De kerkelijke organisaties richten zich op leden van de eigen geloofsgemeenschap. Regionale of nationale structuren worden maar nauwelijks beïnvloed. Hierdoor is de geboden ontwikkeling vaak weinig structureel.

Als je samenwerkt met fbo's, moet je oog hebben voor zowel de negatieve als de positieve kanten van een religieuze organisatie. Volgens Henk Tieleman en Ward Berenschot kun je beide kanten niet los van elkaar zien. Een belangrijke reden hiervoor is dat er voortdurend religieuze machtsverhoudingen in het spel zijn. Omdat religie nauw verbonden is met andere terreinen in het maatschappelijk leven, spelen die machtsverhoudingen niet alleen een rol binnen de religieuze gemeenschap, maar in de hele samenleving.

Bovendien is het belangrijk goed af te wegen met welke organisatie je samenwerkt. Je blikveld kan namelijk vernauwen als je je bijvoorbeeld alleen richt op gematigde religieuze stromingen. Je loopt dan het gevaar om grote groepen te negeren. Tieleman en Berenschot adviseren om je niet te laten afschrikken door orthodoxe stromingen of organisaties. Want, betogen zij, op het moment dat jij die ingang niet pakt, doen fundamentalistische groepen dat wel.³³

Wil je ongewenste situaties vermijden, verzamel dan voldoende informatie. Dit kun je bijvoorbeeld doen bij:

- ❖ De organisatie zelf: ga na welke religieuze ideeën er leven en wie deze als obstakel ervaren. Vraag ook naar de mening van je samenwerkingspartner als je met een lastige situatie wordt geconfronteerd.
- ❖ Lokale of regionale academici: een gezamenlijke intellectuele inspanning kan veel verhelderen en kan een betere basis vormen voor nieuwe beslissingen.
- ❖ Stimuleer samenwerking binnen netwerken van religieuze organisaties en leiders. Door samen te werken, worden ze verplicht om over bepaalde onderlinge verschillen heen te komen.

³² Liz Goold et. al. (1998). Churches and organisation development in Africa. Directions and dilemmas for northern NGOs. *INTRAC & CORAT*.

³³ Ward Berenschot & Henk Tieleman, "Religie als instrument? Over de desecularisering van de ontwikkelingssamenwerking", *Religie en samenleving* 4, nr. 3 (2009).

6 Als Nederlandse ontwikkelingsorganisatie neem je altijd een politieke rol in. Die rol wordt groter naarmate je je beperkt tot bepaalde religieuze groeperingen. Daar moet je erg mee uitkijken. In Syrië wonen bijvoorbeeld veel Irakese vluchtelingen. Dit zijn naar verhouding vrij vaak christenen. Zij zitten in een moeilijk pakket: ze kunnen niet terug naar Irak, maar de vraag is waarheen dan wel. Wat kunnen Syrische kerken doen die noodhulp bieden? Zij doen wel wat voor moslims, maar ze kunnen niet hun programma's uitvoeren voor dertig moslims en vier christenen. Dan zullen moslimpartijen hen namelijk in de schoenen schuiven dat ze aan het bekeren zijn. Maar als ze zich richten op vier moslims en dertig christenen, krijgen ze weer het verwijt van westerse donoren dat ze zich alleen om hun eigen club bekommeren. Het is een duivels dilemma. Een Nederlandse donororganisatie moet dus op eieren lopen. Maar ben je dan nog wel bezig met waar het om gaat? Je wilt opkomen voor gediscrimineerde minderheden en steunt een bepaalde groep die je vooruit wilt helpen. Maar als het om religie gaat, blijkt de praktijk complex. 9

(Kerk in Actie-medewerker)

Discussievragen

- ...✚ Is het religieuze of juist seculiere karakter van een organisatie voor jouw organisatie doorslaggevend bij de beoordeling van een (partner)aanvraag? Waarom wel/niet?
  - ...✚ Sluit de (partner)organisatie door haar identiteit (groepen) mensen uit, bedoeld of onbedoeld?
  - ...✚ Is het altijd slecht om bepaalde groepen uit te sluiten? Is het soms niet juist efficiënt of logisch om je specifiek te richten op een bepaalde (religieuze) doelgroep?
-

2 Religieus-empathische dialoog

De Wereldbank en de bestrijding van hiv/aids

Een voorbeeld van een thema waarover religieuze gemeenschappen en ontwikkelingsorganisaties sterk van visie verschillen, is de bestrijding van hiv/aids. Sommige religieuze groeperingen ergeren zich aan westerse donororganisaties die pleiten voor het gebruik van voorbehoedsmiddelen om besmetting te voorkomen. Zij vinden dat op deze manier seks voor en buiten het huwelijk wordt gepromoot en pleiten voor onthouding. Sommige ontwikkelingsorganisaties ergeren zich juist weer aan deze reactie en vinden dat religieuze organisaties onvoldoende moreel appèl doen om dit grote probleem goed aan te pakken.

Zowel de VN als de Wereldbank zien de laatste jaren het belang in van samenwerking met geloofsgemeenschappen voor de bestrijding van hiv/aids. In mei 2003 organiseerde de Wereldbank in Addis Abeba een workshop

voor christelijke en islamitische hulpverleners uit Oost-Afrika. Zij leerden hoe ze fondsen kunnen verkrijgen uit het aidsfonds van de Wereldbank.

De workshop toonde duidelijk de verschillen in doelstelling en methodes tussen religieuze groepen en de Wereldbank. Aidsprogramma's van de religieuze vertegenwoordigers bleken heel anders georganiseerd en geadmistreerd dan moderne managementmethodes leren. Kleine geloofsgemeenschappen werken namelijk vaak met vrijwilligers die niet altijd even snel en efficiënt werken. Maar bovenal bleek aids slechts een aspect van hun programma's. Het hoofdoel was vooral spiritueel en pastoraal: het persoonlijke contact en vertrouwen van de mensen stonden voorop.

De Wereldbank pleitte ervoor dat de gemeenschappen hun krachten zouden bundelen en

zouden professionaliseren. De participanten leken hier echter nauwelijks toe bereid. Zij waren vooral bang hun flexibiliteit te verliezen door te veel bureaucratie. Bovendien vreesden ze dat hun persoonlijke manier van werken onder druk zou komen te staan.

Ondanks de meningsverschillen over een controversieel onderwerp als hiv/aids leidde de workshop uiteindelijk tot een samenwerking tussen religieuze leiders in Afrika, de Wereldbank en het *United Nations Population Fund*. Inmiddels zijn er programma's opgezet rond voorlichting en *empowerment* voor vrouwen. *“Een dergelijke samenwerking is alleen mogelijk als alle partijen bereid zijn te erkennen dat zij niet de volledige oplossing hebben voor het probleem”*, zei Wendy Tyndale hierover in een speech voor het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling.³⁴

Inlevingsvermogen is een belangrijke capaciteit die Nederlandse ontwikkelingswerkers moeten bezitten. Wij leggen hierbij speciaal de nadruk op **religieuze empathie**, inlevingsvermogen en gevoeligheid op het gebied van religie. Voor veel mensen speelt religie een integrale rol in het dagelijkse leven. Het is daarom van belang dat je hier een antenne voor hebt. Maria Martens (destijds Europarlementariër voor het CDA) verwoordde dit als volgt: *“Als je wilt samenwerken met elkaar, kun je niet voorbij gaan aan wat voor de ander heilig is.”*³⁵

Hieronder bespreken we wat religieuze empathie is, hoe je de religieus-empathische dialoog in praktijk brengt, waarom deze dialoog van belang is en welke waarden en houdingen erbij horen.

Wat?

Religieuze empathie houdt in dat je aandacht en respect hebt voor de betekenis van religie voor je partner(organisatie). Bovendien begrijp je welke rol religie speelt in de context waar je mee te maken hebt.

Volgens de meeste medewerkers van ontwikkelingsorganisaties die wij spraken, is er verschil tussen 'kennis over' en 'empathie voor' religie. Gebrek aan kennis is het probleem niet, want kennis kun je bijspijkeren. Bij gevoel en empathie ligt dat wat moeilijker, gaven ze aan, want religieuze empathie gaat veel meer over persoonlijkheidskenmerken. Ze gebruikten uitdrukkingen als 'rijpheid', 'klik', 'omslag' en 'er geestelijk aan toe zijn' om duidelijk te maken dat je religieuze empathie niet zomaar kunt opdoen tijdens een extra cursus. Toch is er wel een combinatie nodig van kennis en empathie.

³⁴ Wendy Tyndale.

Speech tijdens *Religion and Development*, conferentie over oprichting van Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling, Den Haag, 3 november 2004.

³⁵ Maria Martens. Speech tijdens een bijeenkomst van Over de Dijk, georganiseerd door de Eduardo Frei Stichting, Amsterdam, 13 december 2008. Martens is voormalig Europarlementariër van het CDA.

Hoe?

Als je een religieus-empathische dialoog wilt voeren, let dan op de volgende dingen:

- Besteed nadrukkelijk aandacht aan de rol van religie in de context waarin je werkt.
- Heb respect voor de overtuiging van de partnerorganisatie.
- Bekijk de partnerorganisatie als onderdeel van zijn of haar samenleving.
- Wees eerlijk over je persoonlijke overtuigingen.

Ⓒ Het gaat er om hoe je je partner ziet. Zie je hem puur als uitvoerder van projecten die hij bij je indient of als onderdeel van zijn samenleving? In de landen waar wij actief zijn, is 90% van de mensen religieus. En als ze niet religieus zijn, hebben ze in elk geval een wereldbeeld dat gestoeld is op religieuze kennis, beelden en praktijk. Heb daar gevoel voor, daar gaat het om. Ⓣ

(Cordaid-medewerker)

Ⓒ Je moet eerlijk zijn tegenover je partner, ook als je niet gelovig bent. Maar je moet wel uitstralen dat je begrip hebt. Je moet laten zien dat je kunt praten over religie. Er moet tijd en religieuze empathie zijn om daarover te kunnen praten. Die tijd moet je forceren en empathie moet groeien. Mensen moeten gaan aanvoelen dat je begrip hebt. Ⓣ

(Cordaid-medewerker)

Religieuze empathie groeit door ervaring. Het kan zijn dat je religieus-empathisch bent omdat je zelf religieus bent, of omdat je in de praktijk situaties hebt meegemaakt waarin het belang van religie helder werd.

Waarom?

Religieuze empathie is om verschillende redenen belangrijk:

- Het helpt je om je werk goed te kunnen doen. Het maakt hierbij niet uit of je voor een seculiere of een religieuze ontwikkelingsorganisatie werkt.
- Je hebt het nodig om een goede relatie op te bouwen met partnerorganisaties.
- In je contextanalyse heb je oog voor bepaalde aandachtspunten die je anders wellicht niet als relevant zou inschatten.
- Religieuze opvattingen over het 'goede leven' kunnen de discussie verrijken over het doel van je ontwikkelingsactiviteiten en de middelen die je inzet.
- Je (h)erkent de identiteit van de partnerorganisatie beter.
- Je (h)erkent achterliggende opvattingen. Dit is ook van belang bij seculiere organisaties en medewerkers én bij kwesties die in eerste instantie niet met religie te maken lijken te hebben.
- Het genereert (meer) kennis. Die kennis is bijvoorbeeld noodzakelijk voor het goed kunnen beoordelen van situaties, projecten, samenwerkingsverbanden of het voeren van een dialoog.
- Ideeën over het 'goede leven' kun je alleen uitwisselen in interactie met elkaar. Die uitwisseling wordt vruchtbaar wanneer je je inleeft in elkaars opvattingen en wereldbeeld. Een empathische dialoog wordt 'religieus-empathisch' als je in de dialoog ruimte schept voor de visie wat het 'goede leven' is, gezien vanuit religie.

Bijbehorende waarden en houdingen

Religieuze empathie brengt een aantal waarden met zich mee:

- Vertrouwen.
- Begrip.
- Openheid.
- Gelijkwaardigheid.

Bovendien is het van belang dat je de volgende houdingen kunt aannemen:

- Sta open voor de ander en diens achtergrond.
- Wees eerlijk over je eigen overtuiging.
- Oordeel niet te snel.
- Overschreeuw jezelf niet.
- Wees nieuwsgierig, maar niet naïef.
- Blijf dicht bij jezelf.

Aandachtspunten

- Religieuze empathie kan betekenen dat een organisatie religie 'instrumenteel' inzet.

Religieuze empathie kan ook betekenen dat je als medewerker juist los komt van een instrumentele aanpak, doordat je meer ruimte scheidt voor het perspectief van de partner.

De argumentatie luidt soms: we zetten religieuze actoren in, want die hebben een grote achterban. Die zetten we dan in voor Millenniumdoel nummer x. Dat kun je wel denken, maar dan word je echt door de werkelijkheid ingehaald.

(Cordaid-medewerker)

- Religieuze empathie is niet hetzelfde als religieuze sympathie. Het gaat er ook niet om dat je je eigen overtuiging beter vindt dan die van een ander. Je moet religie als fenomeen onder woorden kunnen brengen, maar je hoeft het er niet mee eens te zijn.

- Religieuze empathie betekent niet per se dat je je inhoudelijk bemoeit met de religieuze overtuiging.

- Voor een religieus-empathische dialoog heb je tijd nodig.

Naast een aantal andere capaciteiten is tijd het belangrijkste ingrediënt. Want in het eerste, tweede of derde gesprek bouw je die relatie simpelweg niet op. Tijd is cruciaal voor de kwaliteit van de relatie en die kwaliteit is essentieel om aandacht te kunnen besteden aan religie.

(Cordaid-medewerker)

Communiceren met een groep boeddhistische monniken in Cambodja bleek moeilijk, omdat zij geen Frans spraken. Ik begon daarom hun taal te leren. Tot mijn stomme verbazing begon één van hen na een half jaar opeens Frans tegen me te praten. Dat vond ik aanvankelijk niet echt leuk, ze hadden gewoon stommetje gespeeld! Maar de monnik legde uit: 'We moesten eerst weten of je een goed hart hebt.' Dat snap ik best, van hun kant gezien. Zij zien zoveel ontwikkelingswerkers voorbij komen! Het is dus zaak om vol te houden, terwijl daar niet voldoende tijd voor is in onze huidige manier van werken.

(ICCO-medewerker)

- Wanneer een medewerker zonder religieuze empathie keuzes moet maken betreffende een mogelijke partnerorganisatie, ontstaat mogelijk een probleem.
- De huidige tendens binnen de ontwikkelingssamenwerking is dat resultaten van projecten meetbaar moeten zijn. Religieuze organisaties zijn goed in het versterken van het 'sociale weefsel' van een samenleving. Het rendement van dit werk is echter lastig te kwantificeren. Hierdoor is het moeilijk dit werk gefinancierd te krijgen.

→ Een religieus-empathische dialoog kan politiek gevoelig zijn.

Ik denk dat er geen gevoeliger onderwerp is dan religie. Je kunt hier pas over beginnen als er werkelijk wederzijds vertrouwen is. Onderschat de rol van religie niet, met name in contexten waar religie als politiek instrument gebruikt wordt. *¶*

(Cordaid-medewerker)

→ Als Nederlandse outsider word je niet altijd toegelaten tot een religieuze dialoog.

Religieuze leiders hebben er niet altijd belang bij om jou in het eerste, tweede of derde gesprek te vertellen hoe zij echt over bepaalde zaken denken. *¶*

(Cordaid-medewerker)

→ De donororganisatie focust vaak (te) snel op verslaglegging van resultaten. De aansluiting van de partnerorganisatie bij doelgroepen in de samenleving blijft daardoor onderbelicht.

Ons werk is sterk 'gefinancieerd'. Het ligt tot in detail vast hoe we om moeten gaan met financiën, rapportages en dergelijke. Daar richt de aandacht zich dus ook op, want daar worden we op afgerekend. *¶*

(ICCO-medewerker)

Kerk in Actie had een groot opleidingsprogramma in Indonesië. Mensen kregen een training als 'motivator'. Vervolgens werden ze ingezet in kerken om anderen te helpen te ontsnappen aan de armoede. Het was zeer laagdrempelig werk. De motivators deden werk dat anderen niet konden doen. Probleem was echter dat zij onzichtbaar waren in de 'normale programma's'. Daardoor werden hun resultaten ook niet zichtbaar. De financiering van het project stopte daarom.

Zo krijgt een andere manier van werken geen kans, alleen omdat de resultaten pas op lange termijn zichtbaar en meetbaar zijn. Dit speelt ook bij andere organisaties, maar je loopt er bij religieuze organisaties wel vaker tegenaan, juist omdat zij zo laagdrempelig kunnen werken. *¶*

(Kerk in Actie-medewerker)

3 Taalvelden: hoe praat je met elkaar?

De manier waarop je een dialoog voert, letterlijk de woorden die je gebruikt, is van belang in ontwikkelings-samenwerking. Ook de status van degene met wie je spreekt, beïnvloedt in veel gevallen het gesprek. Denk hierbij aan zaken als functie, gezag, ervaring, gender, culturele en religieuze achtergrond. Hieronder gaan we in op de invloed van de taal die je hanteert.

In een dialoog neemt de ontwikkelingsprofessional vaak een complexe positie in. Hij moet de posities inschatten van de belanghebbenden (*stakeholders*) in het politieke, maatschappelijke, culturele én religieuze veld. Hij dient zich ook bewust te zijn van de ‘symbolische taalvelden’ in een dialoog. Het symbolische taalveld van de (gespreks-)partner(s) kan immers anders zijn dan dat van jou. Het is daarom van belang dat je probeert elkaars symbolentaal te begrijpen. Dit helpt om te voorkomen dat je te sterk reageert op bepaalde religieus of ideologisch geladen woorden.

We beschrijven vier symbolische ‘taalvelden’. In de praktijk worden deze door elkaar heen gebruikt:

- ...✚ Het taalveld van de Gedeelde Traditie.
- ...✚ Het taalveld van de Gedeelde Waarden.
- ...✚ Het taalveld van de Grote Woorden.
- ...✚ Het taalveld van de Mensenrechten.

Aan het einde van elke tekst over een taalveld sluiten we af met een of meer discussievragen.

3a Het taalveld van de Gedeelde Traditie

Het spreken in metaforen en verwijzingen naar heilige teksten hoort sterk bij een religieuze traditie. Een belangrijk idee in de christelijke dialoogtraditie is bijvoorbeeld dat alle mensen geschapen zijn naar Gods beeld. Een verwijzing naar een religieuze tekst of een bepaald beeld kan een verbroederende werking hebben. Dit geldt vooral

wanneer de gesprekspartner uit dezelfde religieuze traditie afkomstig is als jij.

Alles begint met respect voor elkaars authenticiteit. Het kader dat je met elkaar deelt, biedt mogelijkheden om met elkaar in gesprek te blijven. We refereren namelijk aan dezelfde bron. Binnen het gedeelde kader is het een uitdaging voor alle partijen om daarover in gesprek te raken. Dat is ook de kunst van de dialoog: weten waar je zelf staat en vandaan komt en nieuwsgierig zijn naar de ander. Wij organiseren daarom dialogen over specifieke thema's, zoals seksualiteit en man-vrouwverhoudingen in Afrika. Hier wordt vanuit het christelijk geloof verschillend tegen aangekeken, helemaal als het gaat om hiv/aids. ¶

(ICCO-medewerker)

Wanneer Cordaid samenwerkt met katholieke organisaties is er een belangrijke gemeenschappelijke deler. Je werkt dan vanuit een gedeelde visie. Daar kun je mensen op aanspreken. Thema's als gerechtigheid en vrede horen bij de leer van de katholieke kerk. Het is dus belangrijk om daar aandacht aan te geven, ook al zijn deze onderwerpen politiek gezien heel lastig. Het zijn thema's waar wij voor staan als we praten over de waardigheid van de mens en van een individu. ¶

(Cordaid-medewerker)

Medewerkers van christelijke ontwikkelingsorganisaties komen uiteenlopende opvattingen tegen bij christelijke partnerorganisaties. Hetzelfde geldt voor Nederlandse islamitische organisaties of hindoeorganisaties. Het is van belang dat je een balans vindt tussen die verschillende stromingen. Tegelijk moet je de uitdaging aangaan om ruimte te creëren voor dialoog binnen de religieuze tradities zelf. Een voorbeeld van Cordaid laat zien dat het ook in een gedeelde traditie moeilijk kan zijn om met verschillende opvattingen om te gaan:

📖 In Colombia werkt Cordaid samen met jezuïetenpartners. Daarnaast werken we samen met feministische vrouwennetwerken. We zien het als onze taak om te laten zien dat we juist vanuit het katholicisme vinden dat vrouwen gelijkwaardig zijn aan mannen en dat vrouwen veel bijdragen aan sociale veranderingen in Colombia. Maar je merkt dat dit gevoel ligt binnen de jezuïetengemeenschap. De feministische beweging waarmee wij samenwerken, is geradicaliseerd. Zij vindt jezuïeten en de katholieke kerk in Colombia ontzettend conservatief. Als Cordaid-medewerker zit je dan in een lastige situatie. Want ons standpunt is wel dat iedereen in het discours een plek aan tafel moet krijgen. Het levert ook intern discussies op, bijvoorbeeld tussen de programmaverantwoordelijke die vierkant achter de vrouwenbewegingen staat en degene die met de jezuïeten werkt. 📖

(Cordaid-medewerker)

De werking van een 'gedeelde traditie' is niet evident. Een medewerker van Oikos vertelt:

📖 Ik heb een protestantse achtergrond en ging het gesprek aan met een Nederlandse protestantse voorganger in Bolivia. Ik dacht dat mijn achtergrond een pre zou zijn, maar dat bleek niet altijd het geval. In haar ogen was ik een 'naamchristen', want ik had mijn zonden nog niet ingezien. Ze wilde graag met mij bidden voor mijn redding. Ik heb hier toch maar vriendelijk voor bedankt. 📖

(Oikos-medewerker)

Discussievragen

- 📖 Gebruik je in gesprekken met partners bepaalde religieuze teksten of beelden? Welke?
- 📖 Heb je je wel eens 'vergist' in de werking ervan?

Waarheidsclaim

In 2009 stond in het Nederlands Dagblad het artikel 'Waar geloof hindert ontwikkelingshulp'. Hierin spreekt Herman Wijffels zich uit over religie en ontwikkelings-samenwerking.³⁶

"Christelijke ontwikkelingsorganisaties moeten hun exclusieve waarheidsclaim opgeven. Anders staan ze alleen maar in de weg bij het ontwikkelen van de wereld." Dat zei Herman Wijffels, voormalig bewindvoerder van de Wereldbank en architect van het huidige kabinet, maandag desgevraagd op een symposium van Prisma, de vereniging van christelijke ontwikkelingsorganisaties. *"Zolang een religie zegt: dit is de weg, de waarheid en het leven, zal ze in de weg staan, een obstakel vormen voor ontwikkelingshulp."*

Het probleem van religies is volgens Wijffels dat ze verweven zijn geraakt met de identiteit van de gelovigen. *"Ik ben zelf ook opgegroeid in 'het enige ware geloof'. Dat is uitsluitend."* Religies, en ook christelijke ontwikkelingsorganisaties, moeten over hun eigen schaduw heen springen, en belijden dat de waarheid bij alle overtuigingen te vinden is, vindt Wijffels. *"De kerken schieten daarin te kort. Er is onvoldoende bereidheid om de interreligieuze dialoog te zoeken. En dat helpt niet, dat geeft alleen maar ongemak en complicaties."*

3b Het taalveld van de Gedeelde Waarden

Als het moeilijk is elkaar aan te voelen via een gedeelde godsdienst of religieuze traditie, lukt het dan misschien wel elkaar te bereiken via gedeelde waarden? Cordaid en ICCO (betrokken bij het KCRO en bij de ontwikkeling van dit praktijkboek) kiezen ervoor om waarden te benadrukken. Zo proberen zij het spanningsveld tussen waarden en waarheden te overstijgen.

³⁶ Redactie Binnenland, "Waar geloof hindert ontwikkelingshulp", *Nederlands dagblad*, 25 mei 2009. Zie www.nd.nl/artikelen/2009/mei/25/-waar-geloof-hindert-ontwikkelingshulp-.

Niet iedere gelovige sluit andere levensbeschouwingen, religies of godsdiensten uit. Niet iedere gelovige schermt ermee dat zijn eigen religie de enige ware is. Organisaties als ICCO en Cordaid proberen mensen met uiteenlopende achtergronden te verbinden. Dit doen ze door te benadrukken dat mensen bepaalde waarden delen, die zowel gelden binnen religieuze tradities als in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

ICCO heeft vanuit de christelijke traditie drie centrale waarden geformuleerd: gerechtigheid, compassie en rentmeesterschap. ICCO verbindt zich als organisatie aan deze waarden en vraagt dit ook van medewerkers en partnerorganisaties. Bovendien benadrukt de organisatie dat wederkerigheid cruciaal is om als gelijke partners in discussie te gaan.

🔗 We hebben met elkaar afgesproken dat we een christelijke organisatie zijn met drie centrale kernwaarden: gerechtigheid, barmhartigheid en rentmeesterschap. Die zijn verbonden aan de christelijke traditie, maar die willen we heel inclusief verstaan. In allerlei religieuze tradities vind je vergelijkbare noties. 🌀

(ICCO-medewerker)

Cordaid werkt eveneens vanuit drie centrale waarden: menselijke waardigheid, sociale gerechtigheid en *bonum commune* (*common good*). Deze waarden zijn verankerd in de katholieke sociale leer.

Beide organisaties hebben de volgende motivaties om te spreken over waarden:

•❖ Als je religieuze uitgangspunten vertaalt naar algemeen menselijke waarden, vind je overeenstemming waar anders levensbeschouwelijke of religieuze dogma's in de weg zouden staan. Door over waarden te spreken, sluit je mensen niet op in een identiteit. Benamingen als 'de moslim' of 'de christen' veronderstellen homo-

geniteit en eenheid in standpunten. Dit soort labels laten de pluriformiteit binnen deze religieuze gemeenschappen niet zien.

- ❖ Het spreken over gedeelde waarden helpt bij het zoeken naar bondgenoten die streven naar ontwikkeling. Je komt in gesprek met mensen die willen delen in die waarden en ervoor willen vechten. In een discussie over waarden vind je wellicht sneller gelijkgestemden dan in een discussie over religieuze identiteit.
- ❖ Als mensen met verschillende achtergronden, al dan niet religieus, met elkaar samenwerken, kunnen ze elkaar vinden in gedeelde waarden.

Discussievragen

- ❖ Kunnen 'waarden' religieuze verschillen overbruggen? Zo ja, hoe doe je dat in de praktijk? Heb je daar voorbeelden van?
  - ❖ Welke waarden zijn voor jou 'ononderhandelbaar'? Komen deze overeen met bepaalde religieuze ideeën?
  - ❖ Als je wilt spreken of samenwerken met religieus-fundamentalistische organisaties die een absolute waarheidsclaim hanteren, is het dan voldoende om te zoeken naar gedeelde waarden?
  - ❖ Hoe ga je in de praktijk om met een waarheidsclaim van je gesprekspartner? Welke waarheidsclaim heb je zelf? Sluiten die twee elkaar uit? Wanneer wel en wanneer niet?
-

3c Het taalveld van de Grote Woorden

Bij sommigen in Nederland rijzen de haren te berge bij het woord *shari'a*. Bij anderen in het Midden-Oosten is dat juist het geval bij het woord democratisering. Beide woorden roepen bepaalde beelden op. In een dialoog of samenwerking tussen een westerse donor en een islamitische partnerorganisatie in bijvoorbeeld het Midden-Oosten, geldt volgens Maurits Berger (Arabist en jurist) dat “words may carry very different meanings between Western donors and Islamic organizations, as is the case for ‘democracy’ (assumed by many Muslims to stand for arbitrary justice) and ‘Islam’ itself (assumed by many Westerners to be opposed to key values like democracy, women’s rights and human rights).”³⁷

‘Taboes’ rond dit soort begrippen kun je als relatieve buitenstaander niet altijd eenvoudig aanvoelen. Berger stelt daarom voor dat je in een dialoog met een betrouwbare islamitische partnerorganisatie bepaalde woorden niet (en in ieder geval niet instrumenteel) gebruikt als westerse donor. Concreet stelt hij het volgende voor:

- ❖ Vermijd een taboeterm als ‘democratisering’. Vraag in plaats daarvan praktisch naar zaken die op democratisering wijzen. Denk bijvoorbeeld aan de vraag of en hoe er verkiezingen worden gehouden, hoe leiderschap vorm krijgt en dergelijke.
- ❖ Gebruik als niet-islamitische organisatie geen islamitisch vocabulaire. Daarmee sla je namelijk al snel de plank mis. Er zijn altijd meerdere interpretaties waar moslims het onderling ook niet over eens zijn. Zodra je dat vocabulaire actief gaat gebruiken, bestaat de kans dat je in een ‘ideologische loopgravenoorlog’ verstrikt raakt.³⁸
- ❖ Probeer afstand te houden van een veelgebruikt wij/zij-paradigma. Sommige islamitische groeperingen gebruiken hiervoor een bepaald islamitische vocabu-

laire als voertuig. Berger zegt hierover: “The donor may feel compelled to enter this realm of Islamic values in order to establish contacts with its Islamic counterpart. It should refrain from doing so, even if the donor fully agrees with the Islamic tenets of its counterpart, because the Pavlov reaction will be that the Westerner even uses the most sacrosanct to meddle with ‘our’ affairs and way of life. Packaging development aid in Islamic religious wrappings will only arouse suspicion and defiance.”³⁹

Ga de dialoog aan met islamitische organisaties en bewegingen, concludeert Berger, maar trap niet in de valkuil van ‘religionisering’ van de dialoog. Mensen en organisaties, ‘westers’ of ‘moslim’, moeten niet worden geïdentificeerd en geclassificeerd op basis van de islam. Hij vat dit samen in een slogan: “Talk to them, but don’t talk their talk.”⁴⁰

Discussievragen

- ❖ Welke woorden zijn volgens jou ‘taboe’ in de situaties waarin jij werkt? Voor wie zijn ze taboe en waarom?
  - ❖ Op welke manier stel je onderwerpen aan de orde die eigenlijk taboe zijn maar waarover je nu juist de discussie op gang wilt brengen? Denk aan onderwerpen als con-
- dooms en de officiële visie van de Rooms-Katholieke Kerk op voorbehoedsmiddelen, democratisering in het Midden-Oosten, *shari'a* en mensenrechten.
- ❖ Wat vind je van Bergers aanbeveling “talk to them, but don’t talk their talk”?

---

³⁷ Maurits Berger, *Religion and development aid. The special case of Islam* (Den Haag: Clingendael Instituut, 2006), 28. Zie: www.clingendael.nl/publications/2006/20061000_cdsp_pap_berger.pdf.

³⁸ Berger (2006), 20.

³⁹ Berger (2006), 21.

⁴⁰ Berger (2006), 1.

Een studie naar empowerment van orthodoxe moslimvrouwen

Saba Mahmood (professor sociaal-culturele antropologie) deed een invloedrijk onderzoek naar *empowerment* van vrome islamitische vrouwen in Egypte. In deze studie laat zij zien hoe vrome moslimvrouwen uit een middenklassenwijk in Caïro de islam een plaats geven in hun dagelijkse leven. De tradities uit de islam, de Koran en het voorbeeld van de Profeet zijn belangrijk voor hen. Tegelijkertijd gaan ze met de moderne tijd mee. Mahmood laat deze vrome vrouwen in haar onderzoek als het ware reageren op degenen die hen beschouwen als onderdrukt. Op die manier probeert ze een gangbaar perspectief te kantelen: geen oordeel óver deze vrouwen, maar de beleving van hen zélf.

In plaats van het geijkte beeld van onderdrukking wordt de capaciteit van deze vrouwen zichtbaar: zij handelen bewust, zijn individuen in hun sociale omgeving. De Westers-liberale opvatting over emancipatie is in wezen normatief, stelt Mahmood.⁴¹

De Amerikaanse onderzoekers Dalia Mogamed en John Esposito laten zien dat veel

moslimvrouwen hun geloof en hun rechten koesteren. Zij concluderen op basis van een grootschalig onderzoek dat moslimvrouwen bepaalde aspecten van het Westen bewonderen, maar dat ze westerse waarden niet volledig willen overnemen. De meerderheid van de ondervraagde moslimvrouwen vindt niet gender de meest urgente kwestie, maar eerder politieke en economische ontwikkeling. Mogamed en Esposito wijzen erop dat het vaak argwaan oproept als westerlingen opkomen voor vrouwenrechten. Dit heeft onder meer te maken met de associatie met kolonialisme en Westers imperialisme.⁴²

Mogamed en Esposito menen dat het “*strategisch gezien een gevaar [is] als je vrouwenrechten in de moslimwereld beschouwt als een strijd tussen de islam en westerse emancipatoire opvattingen over gelijkwaardigheid. De vrouwen en de mensen die hen steunen, staan op die manier machteloos en het maakt de mensen die tegen vrouwenrechten zijn, omdat ze zich verzetten tegen de westerse hegemonie, alleen maar machtiger.*”

*Voor veel moslimvrouwen is er geen sprake van een tegenstelling tussen het geloof dat ze koesteren en de rechten die ze zouden moeten hebben. De islam wordt gezien als essentieel voor vooruitgang en helemaal niet als een obstakel voor dit proces. Daarom zou bij elk streven naar meer gelijkheid tussen de seksen gebruik moeten worden gemaakt van de bestaande, cultuureigen en religieuze kaders die vrouwen de gewenste rechten toekennen, in plaats van deze te elimineren.”*⁴³

De auteurs bevelen aan: “*Wil je moslimvrouwen helpen om hun situatie te verbeteren, dan is de eerste stap dat je vraagtekens zet bij de vooronderstelling dat de religieuze leer de belangrijkste oorzaak is van de strijd die vrouwen maatschappelijk gezien moeten leveren.*” Zij betogen dat “*we moeten inzien dat de islam een traditie van seksegelijkheid heeft.*” En: “*We moeten oog hebben voor de nuances binnen de islamitische wetgeving en de verschillende discussies die binnen de islam worden gevoerd.*”⁴⁴

⁴¹ Saba Mahmood, *Politics of piety. The Islamic revival and the feminist subject* (Princeton: Princeton University Press, 2005).

⁴² Dalia Mogamed & John Esposito, *Wie spreekt namens de islam? Wat een miljard moslims werkelijk denken* (Haarlem: De Wereld, 2008), 127.

⁴³ Mogamed & Esposito (2008), 124-125.

⁴⁴ Mogamed & Esposito (2008), 125.

3d Het taalveld van de Mensenrechten

De cruciale pijler van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking is de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Dit uitgangspunt is van groot belang. De universaliteit van de mensenrechten is één van de steunpilaren waardoor mensen in de mondiale samenleving zich met elkaar verbonden weten en kunnen strijden voor de rechten van ieder mens. Zij kunnen erop rekenen dat er voor hun rechten gestreden wordt, hoe de politieke situatie in een

land ook is. Met deze verklaring als uitgangspunt maakt het niet uit welke achtergrond of afkomst mensen hebben, integendeel.

In 1948 werd de Mensenrechtenverklaring geformuleerd na gesprekken met afgevaardigden van alle wereldreligies. Mensen vanuit elke religie zouden zich hierop moeten kunnen beroepen.

De laatste jaren lijken vooral autoritaire politieke regimes en fundamentalistische religieuze bewegingen de

universele mensenrechten steeds vaker te beschouwen als westerse ‘uitvinding’. In de ogen van bijvoorbeeld hindoeïstisch-nationalistische bewegingen in India, evangelische groeperingen in Latijns-Amerika en Afrika en islamisten in moslimlanden is de verklaring een instrument van het imperialistische, anti-religieuze Westen.

Als Nederlandse ontwikkelingsprofessional kun je in gesprek met een partnerorganisatie te maken krijgen met andere opvattingen over de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. De eerste vraag is: hoe ga je om met kritiek hierop? Hieronder enkele adviezen uit de praktijk:

- Verwijs naar de wortels van de Verklaring van de Rechten van de Mens. Deze zijn niet geformuleerd als westerse idee, maar juist vanuit de gedachte dat mensen wereldwijd met elkaar moeten kunnen samenleven.
- Schiet niet in de verdediging, praat rustig en kies weloverwogen je woorden.
- Versterk in het debat niet het gevoel van de opponent dat ‘het Westen’ zich – met een beroep op de Mensenrechtenverklaring – superieur voelt aan de rest van de wereld.
- Zie mensenrechten als universeel, maar niet als uniform.⁴⁵
- Volg de ‘procesbenadering’. Hierin worden de mensenrechten opgevat als de uitkomst van een dialoog tussen partijen.
- Ga niet mee in een (cultuur)relativistische benadering die onderdrukkende (religieuze) ideeën en praktijken vergoelijkt.
- Laat een dogmatische benadering van de mensenrechten los.⁴⁶

De tweede vraag is welke moeilijkheden je tegenkomt wanneer je (potentiële) partnerorganisatie wel een deel van, maar niet alle mensenrechten accepteert. In het voorbeeld over de rechten van homoseksuelen aan het begin van dit hoofdstuk wordt als oplossing gesuggereerd: “Als je de taal

van de mensenrechten niet koppelt aan de religieuze beleving van veel Afrikanen, dan blijft het iets westers, iets van buiten, waardoor het verloren gaat.”

De derde vraag is hoe je kunt zoeken naar een nieuw verhaal, zonder dat je de uitgangspunten van de mensenrechten loslaat.

¶ In het verleden hebben we vooral gekeken met de bril van mensenrechten. Of het christelijke of islamitische mensen waren, maakte niet uit. We keken naar alle arme, gemarginaliseerde mensen met dezelfde bril. Vaak richtten we ons daarbij op de staat: welke verantwoordelijkheden heeft de staat en welke rechten hebben burgers? Inmiddels vragen we ons af of die focus op de staat en wetten wel goed werkt. We hebben hier samen met de partners vele jaren aandacht aan besteed. De wetten zijn er deels wel, maar in de praktijk verandert er niet zoveel. De vraag is dus: wat moet je dan wel? Op welke manier mobiliseer je mensen? De bril van mensenrechten voldoet kennelijk niet. In het Hivos-kennisprogramma in India werken we aan een andere benadering met groepen die zichzelf als ‘religieus’ identificeren. Het gesprek gaat over wat de basis is van de normen en waarden en van het vermogen om mensen te mobiliseren voor verbetering van hun eigen levensomstandigheden. ¶
(Hivos-medewerker)

Discussievragen

- Heb je weleens in de situatie gezeten dat jouw gesprekspartner de universele mensenrechten opvatte als een dominant ‘westers discours’ of een ‘westerse taal’? Zo ja, wat dacht of deed je toen? En begrijp je waarom je samenwerkingspartner zo reageerde?

⁴⁵ Adviesraad Internationale Vraagstukken, *De invloed van cultuur en religie op ontwikkeling. Stimulans of stagnatie?* (Den Haag: Adviesraad Internationale Vraagstukken, 2005).

⁴⁶ De laatste drie adviezen uit deze opsomming zijn afkomstig van de jurist en politoloog Oomen. Barbara Oomen, “Mensenrechten zijn nog veel te westers”, *De Volkskrant*, 18 februari 2006. Zie www.roac.nl/roac/_files/publications%20oomen/Mensenrechten%20nog%20veel%20te%20westers%20vk.pdf.

Het belang van onderwijs voor ontwikkeling staat buiten kijf. De ondersteuning van onderwijs heeft dan ook al lange tijd hoge prioriteit voor veel Nederlandse ontwikkelingsorganisaties. Al in de koloniale tijd hebben westerse religieuze netwerken, waaronder kerken, overal ter wereld onderwijsprojecten opgezet.

De vraag welke vormen van onderwijs het meest in aanmerking komen voor ondersteuning is echter niet altijd eenvoudig te beantwoorden. In veel ontwikkelingslanden heeft de staat moeite met het bieden van kwalitatief goed onderwijs. Vooral in fragiele staten is dit het geval. Van oudsher zijn het vooral non-gouvernementele religieuze organisaties die onderwijs bieden. Hiermee bereiken zij vaak ook groepen die anders moeilijk bereikbaar zijn, zoals kinderen uit de armste families, gehandicapte kinderen, meisjes, nomaden. Ouders prefereren deze vormen van onderwijs regelmatig bóven het staatsonderwijs. Redenen hiervoor kunnen zijn: de kwaliteit van het onderwijs, de toegankelijkheid van de scholen, omdat de ouders er vertrouwen in stellen, of vanwege de religieuze waarden die er worden gedoceerd.

Wanneer Nederlandse ontwikkelingsorganisaties religieuze scholen ondersteunen, zoals een *madrasah* (islamitische school), kan dit een aantal dilemma's opleveren. Onderwijs gaat immers niet alleen om kennisoverdracht (*Lehren*), maar ook om vorming (*Bildung*) en het overdragen van waarden en normen. Een religieuze school die een religieuze moraal wil overdragen, bestendigt daarmee wellicht bepaalde onwenselijke traditionele patronen. Een vaak genoemd voorbeeld is de versterking van traditionele genderrelaties, waarbij jongens

en meisjes geen gelijke kansen krijgen. Sommige religieuze scholen hebben een proselietistische doelstelling of moedigen intolerantie jegens andersdenkenden aan. Dergelijke houdingen willen westerse organisaties juist tegengaan in plaats van versterken.

Oxfam Novib werkt met madrasahs omdat er geen alternatieven zijn. Het uitgangspunt van Oxfam Novib is: als dat het enig beschikbare onderwijs is en de mensen hun kinderen dus naar de islamitische school sturen, dan moeten we bedenken hoe we deze kinderen het meest effectief kunnen scholen. In bijvoorbeeld Senegal zijn de madrasahs een goed startpunt voor scholing. Onze partnerorganisaties gaan in dialoog met zo'n madrasah om waar nodig de kwaliteit te verbeteren.

We zien dat religie in veel landen een belangrijke rol speelt in het maatschappelijk leven. Als je daar niet bij aansluit, sluit je een groot deel van het maatschappelijk leven uit. Onze afwegingen moeten minder gaan over wat religieus is en wat niet. We moeten ons veel meer afvragen: bieden lokale initiatieven een kans om de doelen te bereiken die we belangrijk vinden voor ontwikkeling?

(OxfamNovib-medewerker)

Iedere ontwikkelingsorganisatie maakt uiteraard haar eigen afweging welke onderwijsvormen ze wil ondersteunen. In de *Handout Religion and development policy* doet het Kennisforum Religie en Ontwikkelingsbeleid aanbevelingen voor dilemma's rond samenwerking met religieuze scholen:⁴⁷

→ Wijs religieuze lesonderdelen niet meteen af, maar probeer de onderliggende ideeën te begrijpen. Bespreek bijvoorbeeld de angst voor het verliezen van traditionele waarden. Sommige religieuze organisaties hebben het gevoel dat zij hun waarden moeten beschermen tegen de dreiging van moderniteit. Anderen hopen vurig zoveel mogelijk nieuwe leden te winnen om een nieuwe sociale orde te kunnen stichten. Elke organisatie reageert op de een of andere manier op moderniteit. Je moet de angsten en waarden erkennen, zonder ze over te nemen. Pas dan is er discussie mogelijk over hoe je kinderen kunt voorbereiden op effectieve participatie in een snel veranderende samenleving.

→ Vermijd de valkuil van cultureel relativisme, het idee dat alle culturen en religies hun eigen waarden hebben die je moet respecteren. Hoewel cultureel-religieuze diversiteit een groot goed is, moeten discriminerende praktijken of belastende haatboodschappen niet getolereerd worden. Hier moet je algemene normen rondom menselijke waardigheid en mensenrechten tegenover zetten. Laat dit bij voorkeur doen door leiders uit die samenleving.

→ Beoordeel welke expliciete of impliciete boodschappen religieuze scholen overbrengen aan de leerlingen rondom genderverhoudingen en –verantwoordelijkheden. Draagt het schoolsysteem bij aan de keuzevrijheid en *empowerment* van meisjes (en jongens)? En gebeurt dit op een cultureel geaccepteerde wijze? Nailessen voor meisjes lijken vanuit westers perspectief

bijvoorbeeld erg ouderwets, maar kunnen belangrijk zijn voor de *empowerment* van meisjes; dit kan later hun belangrijkste inkomstenbron worden.

- Houd rekening met machtsrelaties wanneer een *faith-based* school tot een religieus samenwerkingsverband behoort. Onderzoek hoe religieuze politiek het onderwijsbeleid en de onderwijspraktijk beïnvloedt. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn wanneer de school financiële ondersteuning krijgt en in ruil daarvoor moet voldoen aan eisen over de inhoud van het onderwijs of het aannemen van personeel of directie. Voer bijvoorbeeld gesprekken met een partnerorganisatie om hier inzicht in te krijgen.
- Zoek uit welke relaties er zijn tussen religie en staat op het gebied van onderwijs. Worden religieuze scholen erkend door de overheid? Mengt de overheid zich in het leerplan? Op welke manier ondersteunt de

staat *faith-based* scholen? Doet de staat dit bijvoorbeeld in de vorm van docentsalarissen, lesmateriaal of schoolgebouwen?

- *Representatie*: vertegenwoordigt het religieuze instituut dat contacten heeft met de overheid verschillende religieuze stromingen of slechts één denominatie? En in welke mate vertegenwoordigt het instituut religieuze *grassroots*-organisaties?
- *Professionalisme*: heeft het instituut medewerkers in dienst die kundig zijn op het gebied van onderwijs?

- Onderscheid de verschillende contexten waarin *faith-based* scholen opereren. Tref je op school een minderheid of een meerderheid aan van de betreffende religie of is de religie ongeveer gelijkmatig vertegenwoordigd naast andere religies? Deze verhouding maakt uit voor de manier waarop de school haar religieuze identiteit uitwerkt in het curriculum. Bovendien bepaalt dit welke mogelijkheden een school heeft binnen de

samenleving en haar politieke en sociale instituten.

- Verzamel informatie over:
  - De toegankelijkheid van het onderwijs voor leerlingen met verschillende religieuze achtergronden.
  - De tolerantie en het respect voor verschillende religieuze tradities, de houding ten opzicht van bekering. Kijk hierbij onder andere of het mogelijk is om religieuze lessen niet te hoeven volgen.
  - Gendersensitiviteit. Let hierbij zowel op expliciete als op impliciete boodschappen over genderrollen en bijbehorende verantwoordelijkheden.

Deze informatie kan je helpen om onderscheid te maken tussen bijvoorbeeld het officiële beleid (*reflected level*), de presentatie van een school in het openbaar (*spoken level*) en de manier waarop in de klas over de stof wordt gesproken (*experienced level*).

- Breng de steun voor *faith-based* onderwijs onder in een langetermijnstrategie. Omschrijf hierin welke strategie je organisatie volgt om de hele onderwijssector in dat gebied te versterken, zowel het staats onderwijs als het particuliere onderwijs. Hoe deze strategie eruit ziet, hangt onder meer af van de toestand van de staat: fragiel, relatief stabiel of stabiel.
- Zoek uit hoe de *faith-based* scholen zich verhouden tot de formele en informele organisatiestructuren en machtsrelaties in de samenleving. Let hierbij ook op de herkomst van fondsen.

Verder lezen

Gebruik de digitale database op www.religie-en-ontwikkeling.nl voor casestudies, analyses, training manuals en andere relevante documentatie.

Meer informatie over *empowerment* van vrouwen:

- Jacqueline Ogega & Erin McNamara, eds., *Restoring dignity. A toolkit for religious communities to end violence against women* (New York: Religions for peace, 2009). Zie <http://religionsforpeace.org/file/resources/toolkits/restoring-dignity-toolkit.pdf>.

Meer informatie over *faith-based organisations*:

- Rick James, "What is distinctive about FBOs? How European FBOs define and operationalise their faith" *INTRAC 22* (2009).
- Rick James, "Handle with care. Engaging with faith-based organisations in development" (2010). Dit artikel zal gepubliceerd worden in *Development in practice*. Zie <http://www.intrac.org/data/files/resources/625/Handle-With-Care-Engaging-with-faith-based-organisations.pdf>.
- Antje Kamminga, "Church-related organisations and development work. Assessing capacity and comparative advantage" (Masterscriptie Radboud Universiteit Nijmegen, gebaseerd op stageonderzoek bij ICCO en Kerk in Actie, z.jr.).

Meer informatie over het Taalveld van de Grote Woorden:

- Maurits S. Berger, *Religion and development aid. The special case of Islam* (Den Haag: Clingendael Instituut, 2006). Zie www.clingendael.nl/publications/2006/20061000_cdsp_pap_berger.pdf.

Meer informatie over het seculiere Taalveld van de Mensenrechten:

- Rights and development group, *Rights-based development from a faith-based perspective* (Aprodev, 2008). Zie www.aprodev.eu/files/Development_policy/Dev-RBA/Rights-Position-Paper_E-2008.pdf.

Meer informatie over religie en educatie:

- Dennis de Jong et al., "Religion and education" in *Handout. Religion and development*, ed. Dennis de Jong et al. (Utrecht, Kennisforum Religie en Ontwikkelingsbeleid, 2008): 16-26.

---

⁴⁷ Dennis de Jong et al., *Handout. Religion and development policy* (Utrecht: Kennisforum Religie en Ontwikkelingsbeleid, 2008), 22-25.

V

Ken jezelf

De grote vraag is: wat mobiliseert mensen? En geloof mobiliseert. Niet altijd ten goede, maar in Latijns-Amerika meestal wel, denk ik. Er zijn groepen, denk aan indianen, landlozen en kleine boeren, die hun spirituele dimensie nodig hebben om verzet te kunnen plegen en overeind te blijven. Zij hebben het besef: er staat iemand aan onze kant, we staan er niet alleen voor. Als we worden weggedrukt in de marge, behouden we door onze spiritualiteit nog onze waardigheid als armen.

Dat vind ik een heel wezenlijk aspect van ontwikkeling. In onze analyse en besluitvorming hebben wij daar onvoldoende oog voor. Wij kunnen er pas voldoende oog voor hebben als we er als organisatie uit willen en kunnen komen. In het Westen hebben we geloof en spiritualiteit gereduceerd tot privédoel. Bij sociale bewegingen in Latijns-Amerika heeft religie een natuurlijke plek in het semipublieke domein. Het dominante klimaat binnen onze organisatie is dat er geen ruimte is voor religieuze beleving, want we worden afgerekend op resultaten. Als we die niet laten zien, zijn we er geweest. ¶

(ICCO-medewerker)

Bovenstaand citaat laat zien dat het iets van je vergt als je wilt openstaan voor de positieve kanten van religie: je moet ze willen zien. Maar ook je organisatie moet de positieve effecten zien. En vervolgens moet deze ruimte scheppen, die binnen de huidige 'meetcultuur' vaak onvoldoende is. Een goede visie op religie is in de ontwikkelings-samenwerking relevant om drie samenhangende redenen:

••• Iedereen heeft een levensbeschouwing. Deze beïnvloedt, bewust of onbewust, de manier van denken, beleven en handelen, ook in internationale samenwerking. Zijn religie en geloof iets van 'de ander in het Zuiden', terwijl wij in het Westen een seculiere, wetenschappelijke, neutrale blik op de wereld hebben? En gaan wij met diezelfde neutraliteit aan de slag in ontwikkelings-samenwerking?

De vraag is natuurlijk of zo'n neutrale manier van kijken überhaupt mogelijk is. Elke levensbeschouwelijke bril beïnvloedt hoe Nederlandse ontwikkelingsorganisaties denken over ontwikkeling en waar zij naar streven. Kijk daarom eerst naar 'binnen' voordat je naar 'buiten' reikt: *no outreach without inreach*. Word je op die manier bewust van je eigen (religieuze) identiteit.

••• Zodra je je bewust bent van je eigen identiteit, ontdek je op welke punten je verschilt of overeenkomt met je samenwerkingspartner of doelgroep. Je ontwikkelt dan inzicht in je eigen overtuigingen en drijfveren en in die van anderen.

••• Wanneer je weet in welke mate je eigen ideeën verschillen of overeenkomen met die van je partner, kun je je houding en gedrag aanpassen. Wat vertel je wel en wat niet aan je samenwerkingspartner over je eigen levensovertuiging? Moet je het wel of niet voor je houden als je ongelovig of andersgelovig bent?

We gaan hieronder uitgebreider in op de bovenstaande drie punten.

1 No outreach without inreach

Aandacht voor religie bij projecten in het Zuiden kan niet zonder zelfreflectie. Ga eerst bij jezelf na hoe je denkt, handelt en reageert en welke identiteit je organisatie heeft. Pas dan kun je je uitspreken over hoe een ander denkt, handelt, reageert of dat zou moeten doen. Tijdens de eerste conferentie van het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling in 2005 vatten de deelnemers dit samen in de slogan ‘no outreach without inreach’. Inreach staat voor de reflectie op je eigen identiteit en die van je organisatie. Outreach verwijst naar de aandacht voor religie in een bepaalde situatie, gemeenschap of regio.

In ontwikkelingssamenwerking mag het niet alleen draaien om de kijk van de donororganisatie of de westerse opvatting van ontwikkeling. Een medewerker van Hivos zegt hier het volgende over: *“De laatste tijd voeren we vaker discussie over de vraag of wij nog wel de juiste kijk op de werkelijkheid hebben. Als je deze vraag opwerpt, kan er meer ruimte ontstaan voor samenwerking met nieuwe organisaties, ook religieuze organisaties.”*

Eerst jezelf onder de loep nemen voor je het over de ander gaat hebben, is in ieder geval om twee redenen relevant:

...✚ Westerse donororganisaties werken ongetwijfeld met goede intenties. Maar realiseer je dat niet iedereen in het Zuiden staat te springen om hulp of samenwerking. Zij kunnen ontwikkelingssamenwerking zien als hedendaagse vorm van westers imperialisme. Verschillende sociaal-religieuze bewegingen in het Zuiden verzetten zich hiertegen.

De slogan ‘no outreach without inreach’ is een oproep om kritisch naar jezelf te kijken. Gaat het je (nog steeds) om het belang van de mensen in het Zuiden of gaat het ook om je eigen belang? Stel jezelf dus niet alleen de vraag of we de dingen die we doen wel goed doen, maar ook of we wel de goede dingen doen.

📖 We moeten echt af van onze hoge stoel. Wij doen het in het Westen niet beter dan andere samenlevingen, wij vertegenwoordigen niet de beste waarden. Met je vinger wijzen leidt niet tot een dialoog. Ons wijzende vingertje wordt niet meer geaccepteerd. 📖

(Cordaid-medewerker)

...✚ Wendy Tyndale haalt in haar boek *Visions of development* de socioloog Kurt Alan Verbeek aan. Deze oppert dat veel ontwikkelingsexperts het thema religie vermijden uit respect voor de lokale cultuur en uit vrees om hun eigen visie op te leggen. Tyndale stelt dat het achterhouden van je eigen visie misschien juist getuigt van neerbuigendheid: blijkbaar acht je jouw visie superieur aan die van de ander.⁴⁸

In de westerse wereld is sterk het idee aanwezig dat religie onwetenschappelijk en uiteindelijk rationeel niet vol te houden is. Hierdoor worden we voortdurend gevoed, bewust of onbewust, betoogt Tyndale. Of je nu zelf religieus bent of niet, je moet je bewust zijn van je eigen wereldbeeld. Alleen zo kun je dit – in ieder geval voor even – opzij zetten en min of meer ‘blanco’ luisteren naar wat de ander beweegt en wat de ander wenselijk vindt.

📖 Neutraal ben je nooit. Dat besef is tegenwoordig wel doorgedrongen tot onze organisatie. Maar ook al ben je nooit neutraal, je kunt wel duidelijk kiezen voor het bouwen van bruggen. Dat klinkt simplistisch, maar dat is heel moeilijk. Je kunt en mag die bruggen bouwen als buitenstaander. Maak daar gebruik van. Voor sociale veranderingen in het land is het belangrijk dat je verschillende debatten aanhoort. Maak duidelijk dat het niet helpt als iedereen op zijn eigen strepen gaat staan.

⁴⁸ Wendy Tyndale (ed.) *Visions of Development. Faith-based initiatives* (Aldershot, Burlington: Ashgate, 2006), 167.

Onze organisatie wil ruimte bieden voor dialoog, voor het bouwen van bruggen, voor het aanknopen van relaties. Er zijn altijd mensen bij partnerorganisaties die uit hun eigen comfortzone durven te treden. Ik denk dat het je taak als organisatie is om hen te ondersteunen. 9

(Cordaid-medewerker)

Discussievragen

- Heeft jouw organisatie een religieuze identiteit (katholiek, protestants, humanistisch, islamitisch, hindoeïstisch of iets anders)? Wat betekent dit levensbeschouwelijke karakter voor jou?
  - Hoe vertaalt de identiteit van jouw organisatie zich volgens jou in beleid? En hoe komt het religieuze karakter naar voren in de praktijk waarin je werkt?
-

2 Zoeken naar overeenkomsten

Corrie van der Ven, relatiebeheerder bij Kerk in Actie, woonde van 2000 tot 2006 in Indonesië. Ze was door de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) uitgezonden naar het Theologisch Seminarie voor Oost-Indonesië in Massakar. Ze schreef hier een artikel over voor *Tussenruimte*, een tijdschrift over interculturele religie.⁴⁹

“Doorgaans speelde het verschil in religieuze identiteit niet toen ik in Makassar doceerde. Wat helpt is dat je, anders dan in Nederland, in Indonesië minder duidelijk kunt zien welke religieuze identiteit iemand heeft. Religie was slechts een deel van je identiteit en bovendien is de ene moslim of christen de

andere niet. Met de ene moslim heb je veel, met de andere heb je weinig. Zo ook met christenen: met de een deel je veel, met de ander niets. En dan kan het gebeuren dat je met een bepaalde moslim meer feeling hebt dan met een bepaalde christen. Zo leerde ik van de Indonesiërs dat onze identiteit niet gereduceerd kan worden tot slechts één aspect van onze identiteit. En dat identiteiten geen gestolde identiteiten zijn. Onze identiteit bestaat uit een veelheid aan aspecten. Bovendien veranderen die in de loop der jaren.

Maar wat ik ook leerde, was dat er gemanipuleerd wordt met identiteiten. Er worden soms bewust etiketten geplakt op mensen

die óf eenzijdig óf gestold óf diskwalificerend zijn. Identiteitspolitiek noemden onze collega's dat: bewuste etikettering om mensen buiten te sluiten of juist binnen te halen, en dat allemaal omwille van eigen politiek of economisch gewin. Bestaat de moslim? Bestaat de christen? Of de Nederlander? Nee, natuurlijk niet. Wie dat zegt, doet aan identiteitspolitiek en probeert mensen buiten te sluiten.

Wat daartegenover staat, is pluralisme. Dat staat niet voor relativisme, maar voor hybriditeit. We hebben als individu een hybride, gemengde identiteit en mogen niet vastgepind worden op één aspect van onze identiteit.”

Pas als we ons bewust zijn van de verschillende (religieuze) identiteiten die we hebben (*inreach*), kunnen we benoemen op welke punten onze levensovertuiging verschilt of overeenkomt met die van onze samenwerkingspartners of doelgroep (*outreach*). Bovendien begrijpen we dan welke invloed onze eigen overtuigingen en drijfveren hebben op ons optreden in de internationale samenwerking.

Discussievragen

- Heeft jouw organisatie haar centrale waarden expliciet geformuleerd?
- Hoe breng je deze centrale waarden in de praktijk?
- Zo ja, wat vind je van die uitgangspunten?
- Welke vaardigheden heb je daarvoor nodig?

---

⁴⁹ Corrie van der Ven, “Is er een rol voor christelijke zendingen in Azië?”, *Tussenruimte*, tijdschrift voor interculturele theologie 2010, nr. 1 (2010): 25-31.

3 Gedrag en houding

Wanneer je weet in hoeverre je levensovertuigingen overeenkomen met die van je samenwerkingspartner, kun je keuzes gaan maken. Wat vertel je wel of niet aan de partnerorganisatie? Hoe gedraag je je wanneer je samen met je samenwerkingspartner bent? Dit soort keuzes kunnen belangrijke gevolgen hebben voor de manier waarop je met elkaar samenwerkt.

Ⓒ Bepaalde dingen in het relatiebeheer worden eenvoudiger naarmate je ouder wordt. Toen ik naar de Afrikaanse bisschoppen moest, was ik vrouw en jong. Ik had al afgedaan voor het gesprek zelfs maar begon. Het deed er niet eens toe wat ik inhoudelijk te melden had. Dat was wel irritant. 9

(ICCO-medewerker)

Ⓒ Als relatiebeheerder van Kerk in Actie ben ik vaak bezig met lokale projecten. De partners willen echter het liefst praten van synode tot synode. Iemand als ik is 'maar' een relatiebeheerder, een 'ukkie' in het geheel. Ik ben geen theoloog, geen predikant én ik ben een vrouw. Je leert vanzelf hoe je hier in de praktijk mee omgaat. Het is in elk geval van belang dat je je bewust bent van de gedachten van je partner. 9

(Kerk in Actie-medewerker)

Ieder land en iedere situatie kent culturele geboden en verboden. Deze kunnen de verhouding tussen donor en partner beïnvloeden. Het vrouw-zijn van een medewerker kan bijvoorbeeld een obstakel zijn. De hierboven aangehaalde medewerkers lieten zich hierdoor niet uit het veld slaan, maar probeerden er zo goed mogelijk mee om te gaan.

Als je als ontwikkelingsprofessional handelt tegen de culturele of religieuze gewoonten in, kan dit precaire situaties opleveren. De beste of juiste manier van handelen, is niet altijd duidelijk. Hieronder geven de ngo-medewerkers die wij hebben geïnterviewd voor dit boek een aantal *do's and don'ts*.

De meeste *do's and don'ts* en dilemma's hebben betrekking op je houding en gedrag. Je collega's hebben wellicht nog veel meer voorbeelden. Wil je meer lezen, een ervaring delen of een vraag stellen, ga dan naar www.religie-ontwikkeling.nl/praktijkboek.

3a Do's and don'ts uit de praktijk

- ❖ “Eens werd me gevraagd een gebed te doen voor de autorit. Tja, in die context, in een andere taal, gaat zoiets me makkelijker af dan wanneer het me hier in Nederland gevraagd zou worden. In Nederland moet ik ook wel eens spreken in een kerkelijke gemeente. Dan kom je wel eens op een plekje dat je niet kent of waar je je niet erg thuis voelt, vooral als je zelf niet heel christelijk bent of vaak naar de kerk gaat.”
- ❖ “Als je niet naar de kerk wilt op zondag, probeer dan een hotel te regelen in plaats van bij een gezin te logeren.”
- ❖ “Soms word ik tijdens een bezoek aan onze Latijns-Amerikaanse partners gevraagd om voor te gaan in gebed aan het begin of einde van een bijeenkomst. Ik vind dat niet zo moeilijk. Bij Kerk in Actie zijn we gewend om op zo'n manier met het christelijk geloof om te gaan. Maar ik kan me voorstellen dat sommige medewerkers van ontwikkelingsorganisaties dit liever niet doen. Een elegante manier om dit 'uit te besteden' is te vragen of iemand van de partnerorganisatie wil bidden.”
- ❖ “Rook niet in het openbaar in Latijns-Amerika. Zeker in pinkstergemeenten geldt het devies: een christen rookt en drinkt niet. Als je toch rookt, verspeel je een belangrijk deel van je status.”

- ❖ “Vraag een katholiek priester niet in het openbaar hoe hij over condoms denkt. Hij zal altijd het standaardantwoord van de Rooms-Katholieke Kerk geven. In een persoonlijk gesprek brengt hij wellicht een andere opvatting naar voren.”
- ❖ “Als ik met een taxichauffeur in gesprek ben, vertel ik altijd maar dat ik getrouwd ben en kinderen heb. In gesprek met een samenwerkingspartner kan ik veel meer over mezelf vertellen.”
- ❖ “Als het gaat om kleding wil ik best bepaalde concessies doen, als het gaat om mijn vrouw-zijn kan en wil ik dat niet.”

Wat vertel je wel of juist niet over je eigen geloofsopvatting?

- ❖ “Er bestaat geen gevoeliger onderwerp dan religie. Je kunt hier pas over beginnen als er werkelijk wederzijds vertrouwen is. Als je snel een klik hebt met je gesprekspartner, bereik je dat punt al heel snel in het gesprek. Maar onderschat de gevoeligheid voor het onderwerp niet in contexten waar religie als politiek instrument gebruikt wordt.”
- ❖ “Wees niet te terughoudend om een gesprek aan te gaan over wat jou of de ander drijft. Maar doe dat wel in een context van vertrouwen.”
- ❖ “Het aangaan van een gesprek over religie is van belang. Het zou onze relaties meerwaarde geven als we ook kunnen spreken op spiritueel niveau, zoals over onze drijfveren. Maar daar moet je wel in geoefend zijn, dat gaat niet vanzelf.”
- ❖ “Ik vertrouw op mijn eigen intuïtie: een open houding is essentieel. Dit betekent volgens mij: respecteren en deels accepteren.”
- ❖ “Ik maak verschil tussen het collectieve begrip van religie en mijn eigen spiritualiteit. Zo kan ik door mijn begrip voor het katholieke geloof loskomen van mijn kritiek op de Rooms-Katholieke Kerk als instituut.”

❖ “Als je zelf niet gelooft, moet je dat gewoon eerlijk zeggen. Maar je moet het wel uitleggen.”

❖ “Mijn drijfveer is compassie, vooral gebaseerd op humanistische gronden. Als mensen in Rwanda aan mij vragen of ik religieus ben, zeg ik altijd dat ik christelijk ben. Wat ik doe en waar ik voor sta, is tenslotte sterk beïnvloed door de christelijke cultuur. Ik maak geen onderscheid tussen katholiek of protestants. Als ze doorvragen, leg ik uit dat mijn ouders allebei katholiek zijn en dat ik op protestantse scholen heb gezeten. Ik vertel ook dat religie in Nederland niet meer zo'n grote rol speelt.”

Welke grenzen handhaaf je tussen principes en pragmatisme?

- ❖ “Hou vast aan je eigen werkwijze, maar wees tegelijk flexibel. En vooral: weg met de koudwatervrees. Religieuze organisaties zijn ook gewoon organisaties. Begin bijvoorbeeld met een normale organisatiescan. Doe dit óók als je wilt weten hoe een bisschop functioneert en hoe ver zijn invloed reikt.”
- ❖ “Als je dogmatisch bent, kun je dit werk eigenlijk niet doen. Het werkt niet als je je eigen overtuiging wilt doordrukken. Er moet ruimte zijn voor correctie. Maar helemaal principeloos en relativistisch moet je ook niet zijn.”
- ❖ “Ik wil best een mijl lopen met iemand om ergens begrip over te vormen. Maar het is voor mij einde verhaal als onze opvattingen totaal uiteenlopen en er sprake is van onwil om goed met geld om te gaan. Zolang partners voor hetzelfde doel gaan, serieus bezig zijn met armoedebestrijding en eraan werken dat mensen zelf het heft in handen kunnen nemen, maakt het mij niet uit welke religieuze identiteit ze hebben.”

Discussievragen

... Wat vertel je wel en niet over je eigen levensovertuiging aan je samenwerkingspartner?

... Moet je het voor je houden als je ongelovig bent? Moet je er in alle omstandigheden voor uitkomen als je atheïst bent? Of mag een atheïst zich af en toe als gelovige presenteren

om het contact te vergemakkelijken? En wat doe je als je hindoe bent in een orthodox-christelijke context? Vertel je wel over je levensovertuiging tegen de taxichauffeur en niet tegen de partner?

... In welke uitspraak op de voorgaande bladzijden herken je jezelf het meest? En waarin het minst?

Christelijke medicijnen?!

Na de tsunami in december 2004 boden veel christelijke organisaties noodhulp in de Indonesische provincie Atjeh, waar 99% van de bevolking moslim is. Voor de meeste Atjeeërs was het geen enkel probleem dat er christelijke organisaties kwamen helpen, zolang de weeskinderen en ontheemden maar in Atjeh zelf werden opgevangen. De toestemming van de toenmalige president van Indonesië, Abdurrahman Wahid, was ook van belang voor de acceptatie van christelijke hulporganisaties door de bevolking en lokale overheden.

Toch bleef er sprake van een zeker wantrouwen. Dit uitte zich onder andere toen een westerse hulporganisatie antibiotica uitdeelde. Op de witte medicijndoosjes stonden zwarte kruizen, met daarnaast het woord Christchurch. Dit gaf aan dat de medicijnen afkomstig waren uit deze stad in Nieuw Zeeland. Maar onder de Atjeeërs zorgde dit voor consternatie. Wilde een christelijke proselitistische organisatie de moslims in Atjeh vergiften? Een islamistische beweging gebruikte het incident om wantrouwen tegen westers imperialisme te voeden onder de bevolking.

ICCO, dat (net als Cordaid) als christelijke organisatie actief was in het rampgebied, greep het incident aan om in gesprek te gaan met de partnerorganisaties. Was er bij hen en bij hun achterbannen en doelgroepen óók sprake van wantrouwen? Uit de discussies werd al snel duidelijk dat er juist sprake was van wederzijdse acceptatie en vertrouwen. Hierdoor werden de positieve werkverhoudingen opnieuw bevestigd en versterkt.

Wat is proselitisme?

We spreken over proselitisme als bekeringsijver wordt ervaren als opdringerig of agressief. Het woordenboek Van Dale geeft als definitie: (opdringerige) bekeringsijver. Bij proselitisme gaat het erom de ander ervan te overtuigen dat jouw geloof beter is dan het zijne. Alleen als hij zich bekeerd, kan hij worden gered, rijkdom vergaren of een goed leven na dit leven verkrijgen. Het zijn altijd de anderen die de term proselitisme hanteren. Wat iemand als proselitisme ervaart, kan de gelovige zelf namelijk bedoelen als getuigen.

Vooraf binnen het christendom en de islam worden gelovigen opgeroepen om de boodschap van het evangelie of de openbaring te verspreiden. Voor christenen staat de aanmoediging om anderen te bekeren te lezen in Mattheus 28, vers 18-20. Katholieken spreken meestal over missie, protestanten over zending. Moslims noemen het *da'wa* (uitnodiging tot het geloof) of *tabligh* (bekendmaking). Hun inspiratie is te vinden in de Koran, met name *Soera An-Nahl* (de Bijen) 16, vers 125.

De interpretatie van deze oproepen verschilt sterk. Sommigen menen dat het volstaat om als christen of moslim het geloof te praktiseren, anderen zijn van mening dat zij worden opgeroepen alle 'ongelovigen' te bekeren. Die verschillen komen ook naar voren in discussies over getuigen of bekeren.

Jacques Matthey (directeur van de zendingsafdeling van de Wereldraad van Kerken) geeft een goede weergave van het gevaar van proselitisme, gezien vanuit christelijk perspectief:

"In terms of power, the danger of proselytism lies in the pretension of one's superiority in terms of belief, theology, ecclesiology, ethics, coupled with a denigration of other traditions and the use of political alliances to effect conversions, the offering of economic incentives for attracting people and manipulating fear through apocalyptic narratives of God's judgement." Opdringerige bekeringsijver gaat volgens Matthey gepaard met de inzet van allerlei middelen en het zaaien van angst voor de 'dag des oordeels'.⁵⁰

Degenen die gestimuleerd worden zich te bekeren, hoeft je niet altijd te zien als slachtoffers. Soms bekeren ze zich namelijk ook tot een andere religie uit pragmatische overwegingen. Wendy Tyndale zegt hierover: *"De facto there are probably quite a lot of people everywhere in the world who join a church for what they can get from it, as well as for the spiritual enlightenment and strengthening it might give. ... In Guatemala there are hundreds of women - if not thousands - who have joined Pentecostal churches in the hope that their husbands will join as well and give up drinking alcohol (although it in no way encourages alcohol consumption and denounces drunkenness, the Catholic Church does not prohibit drinking). This of course leads to 'development' in many dimensions including that of having more money to spend on the children's education."*⁵¹

Beschuldigingen van proselitisme

In de meeste gevallen keuren Nederlandse ontwikkelingsorganisaties proselitisme af. Toch

kunnen Nederlandse *faith-based* en *faith-inspired organisations* en hun allianties te maken hebben met een grijs gebied: enerzijds ondersteunen ze religieuze projecten en religieuze partnerorganisaties, anderzijds kunnen ze geconfronteerd worden met proselitisme. Dat grijze gebied, dat zowel medewerkers als buitenstaanders kunnen ervaren, heeft te maken met percepties die mensen hebben over de aard van het project of je partnerorganisatie. Hoe je daar mee omgaat, hangt niet alleen af van de partnerorganisatie en de politieke, sociale, culturele en juridische context, maar ook van jezelf en je organisatie.

Er zijn voor fbo's verschillende manieren om de schijn van proselitisme te vermijden:

- De eerste manier is de activiteiten expliciet open te stellen voor iedereen binnen de lokale gemeenschap en niet alleen voor mensen met dezelfde religieuze achtergrond als de samenwerkingspartner.
- Vervolgens is het belangrijk te zorgen voor volstrekte openheid en transparantie over de bedoelingen van de organisatie en de activiteiten. Een ethische code of richtlijn kan hierbij helpen. Zo'n code moet actief worden uitgedragen, op deze manier kunnen organisaties namelijk duidelijk maken dat hun bedoelingen zuiver zijn en dat bekering niet het doel is van hun activiteiten. De afgelopen jaren zijn er veel ethische codes opgesteld die oproepen tot wederzijds begrip en die richtlijnen bieden voor inter-religieuze dialoog en samenwerking.

Ontwikkelingsorganisaties kunnen in sommige gevallen hun religieuze inspiratie beter buiten beschouwing laten en deze hooguit vermelden als inspiratiebron. Dit is het geval wanneer je werkzaam bent in gebieden waar religies niet vreedzaam naast elkaar bestaan en waar bepaalde religies negatieve associaties oproepen.

Een voorbeeld hiervan geeft Seva Network Foundation: *“Wij maken geen onderscheid in religieuze achtergrond van onze partnerorganisaties”,* stelt directeur Radj Bhondoe. *“Het is voor ons zelfs een zorg dat we te weinig samenwerken met echte hindoeorganisaties. Hindoeorganisaties presenteren zich namelijk liever als seculier. Dat zit ingebakken in een land als India. Als je daar zegt dat je een hindoeorganisatie bent, maakt dat je bijna automatisch verdacht, want dan ben je waarschijnlijk antimoslim of antichristen. Je doorbreekt dat alleen wanneer je zegt dat je juist ook samenwerkt met organisaties met een andere religieuze achtergrond, zoals moslim, christen of sikh. Mensen kijken daarvan op. Onze interreligieuze manier van werken laat zien dat je op een creatieve manier met religie kunt omgaan en dat verschillende religieuze groepen met elkaar samen kunnen werken aan armoedebestrijding. Als wij alleen met hindoeorganisaties zouden samenwerken, hadden we een serieus probleem.”*

Discussievragen

- ❖ Hoe stel je je op richting proselitistische ontwikkelingsorganisaties?
  - ❖ Hoe kun je zien of een organisatie proselitistisch is?
  - ❖ Wordt jouw Nederlandse *faith-inspired* organisatie ook (wel eens) als proselitistisch gezien?
  - ❖ Waar ligt wat jou betreft de grens tussen religieus werken en proselitisme?
-

⁵⁰ Jacques Matthey, "Mission and Power". Speech tijdens EEMC Bijeenkomst, Utrecht, februari 2010.

⁵¹ Wendy Tyndale, e-mail, 28 mei 2009.

VI

Dilemma's uit de praktijk

De voorgaande theoretische hoofdstukken kunnen van nut zijn bij het omgaan met religie in ontwikkelings-samenwerking. De hoofdstukken bieden geen pasklare oplossingen, zoals we in de inleiding al aangegeven hebben.

Onderstaande dilemma's uit de praktijk zijn bedoeld om over te discussiëren. Met de vragen onder de casussen kun je reflecteren op de theorieën. Hoe reageer jij in bepaalde situaties? Hoe kijk je aan tegen religieuze dilemma's? En waar leg jij prioriteit?

De casussen 'Het biertje van Bart', 'Het decolleté van Debbie' en 'De partner van Pia' zijn algemene dilemma's. Ze gaan over de mate waarin je je context, je (gespreks)-partner en jezelf kent. De casus 'Zending door Zacharias' houdt verband met het thema 'Religieus onderwijs' (zie pagina 50).

Wil je meepraten of meedenken over deze dilemma's? Deel je mening en inzichten op www.religie-en-ontwikkeling.nl/praktijkboek.

Het biertje van Bart

Na afloop van een enerverende dag strijkt een bont gezelschap van Afghaanse en internationale ngo-werkers neer in een restaurant in Kabul. Moe van de dag bestelt Bart, werkzaam als relatiebeheerder Afghanistan bij een Nederlandse organisatie, een biertje. Meteen verandert de houding van zijn Afghaanse moslimcollega's. De rest van de avond laten ze hem in de conversatie links liggen. Tot zijn verbazing negeren ook de mannen hem die hij als liberaal had ingeschat.

Later die avond, buiten het restaurant, verzucht één van hen dat hij ook best een biertje had gelust. "Waarom heb je dat dan niet genomen?" vraagt Bart. "Omdat ik daarmee mijn *credits* zou verspelen bij de meer conservatieve aanwezigen. Daarom moest ik me ook zo opstellen naar jou toe", legt hij uit aan Bart. Bart is verwonderd: het was toch zijn recht om een biertje te bestellen? Als niet-moslim geldt voor hem dit religieuze voorschrift toch niet?

Discussievragen

- Wat vind je van de opstelling van Bart? Heeft hij gelijk?
- Hoe principieel of pragmatisch ben jij in je keuzes?
- Zijn we in het Westen doorgeslagen in onze houding van 'alles moet kunnen'?

Het décolleté van Debbie

Debbie, een 23-jarige studente antropologie die net gearriveerd is in Atjeh voor haar leeronderzoek, vertelt enthousiast in het hotel aan de Nederlandse relatiebeheerder over haar ontvangst door een Atjehse universitair docente. Deze docente heeft Debbie meegenomen naar de bruiloft van haar nichtje.

Als de relatiebeheerder de betreffende docente de volgende dag tegenkomt, vertelt zij dat zij door de kleding van Debbie in verlegenheid werd gebracht tegenover de gasten op de bruiloft. Tegen Debbie is ze minder direct, maar wel doeltreffend: ze stuurt Debbie op pad met een ander nichtje om te gaan shoppen. Een subtiele manier om duidelijk te maken dat Debbie's laag uitgesneden T-shirtje van H&M echt niet kan in deze context, waarin Atjehse vrouwen door *shari'a* zedenpolitie gecontroleerd worden op hun kleding, die bedekkend moet zijn.

Discussievragen

- Kun je Debbie haar kledingkeuze verwijten?
- Had de relatiebeheerder Debbie op haar ongepaste kleding moeten wijzen?
- Heeft de kledingkeuze van de studente volgens jou invloed op de manier waarop de docente de relatiebeheerder bejegt?
- Is kleding of uiterlijke presentatie (denk bijvoorbeeld aan make-up) een individuele keuze of moet je je aanpassen aan een collectief?
- In hoeverre wordt er in jouw organisatie aandacht besteed aan uiterlijke presentatie bij buitenlandse reizen?

De partner van Pia

Pia is relatiebeheerder Pakistan. Haar organisatie wil haar voor twee jaar uitzenden naar Pakistan. Pia heeft een vrouwelijke partner die graag meewil. Bij eerdere bezoeken kon Pia de relatie met haar vrouw nog onbenoemd laten. Dat lukt niet meer als haar partner meegaat naar Pakistan. Een openlijk lesbische relatie vormt in Pakistan echter een risico. Pia en haar partner kunnen bijvoorbeeld doelwit worden van chantage of bedreiging. De organisatie draagt verantwoordelijkheid voor de veiligheid van haar medewerkers en diens partner of gezin. Hoewel een relatie een privézaak is, heeft de organisatie er in Pia's geval voor gekozen haar niet uit te zenden naar Pakistan.

Discussievragen

- Wat vind je van het besluit van de organisatie om Pia en haar vrouw niet uit te zenden? Is het een paradox dat je enerzijds de rechten van de mens benadrukt en anderzijds je eigen werknemers ontzegt waarvoor je strijdt?
- Moeten protocollen de doorslag geven bij uitzendingen of moet de afweging in iedere situatie afzonderlijk worden gemaakt?
- In een ontwikkelingsland vragen mensen regelmatig naar je relatie en kinderen. Wat is voor jou een gepast antwoord in voorkomende gevallen?

Zending door Zacharias

Zacharias uit Zimbabwe heeft het plan opgevat om een christelijke lagere school op te richten in Yao, een afgelegen islamitisch dorp in Zimbabwe. De kinderen zullen hier gratis onderwijs en een middagmaaltijd krijgen. Zacharias beroept zich erop dat hij door Jezus Christus is geroepen om de kinderen van scholing te voorzien. Hij wil hen niet alleen leren lezen en schrijven, maar ook het Woord van God overbrengen. Evangeliseren dus.

Enthousiast klopt Zacharias aan bij een Nederlandse ontwikkelingsorganisatie om zijn project mede te financieren. Die organisatie staat daar echter niet om te springen, want ze ondersteunt principieel geen 'koppelverkoop' waarbij een ontwikkelingsproject gekoppeld wordt aan een religieuze boodschap. Want hoe vrij ben je als kind of ouder in zo'n situatie om je eigen religie te kiezen of te behouden?

Zacharias geeft aan dat veel ouders hun kind graag naar zijn school willen sturen. Bovendien, als hij de school niet opricht, krijgen de kinderen behalve onderwijs ook geen middagmaaltijd; wat van groot belang is gezien de ernstige economische crisis in Zimbabwe. Aan het eind van het gesprek laat Zacharias vallen dat een Amerikaanse evangelische organisatie (die bekend staat als proselitistisch) vergevorderde plannen heeft om in dezelfde streek een christelijke school op te richten.

Discussievragen

- Welke onderliggende waarden hebben Zacharias, de ouders en de professional? Op welke punten verschillen ze en op welke komen ze overeen?
- Hoe ga jij om met dit soort verschillen? Hoe denk je hier als mede werker zelf over? Hoe denkt je organisatie hierover?
- Zou jij Zacharias' project financieren? Waarom wel of niet?
- Speelt de Nederlandse achterban van jouw organisatie een rol in de keuzes die jij en je organisatie maken?
- Kun je als donororganisatie eisen stellen aan het onderwijs op Zacharias' school? Welke wel, welke niet?
- Wat vind je ervan dat een proselitistische organisatie het religieuze onderwijs op zich zal nemen wanneer jij het gematigde religieuze onderwijs niet steunt? Zou dat jouw keuze beïnvloeden om dit onderwijs wel of niet te steunen?

VII

Conclusie

Medewerkers van Nederlandse ontwikkelingsorganisaties komen regelmatig in situaties terecht waarin religie een rol speelt. Soms zijn dit lastige situaties. De centrale vraag in dit praktijkboek en de website www.religie-en-ontwikkeling.nl/praktijkboek is dan ook:

Op welke manieren kom je als ontwikkelingswerker religie tegen in je werk en hoe ga je hiermee om?

Religie is een factor van belang in ontwikkelingswerk. Er zijn genoeg 'negatieve redenen' te bedenken om rekening te houden met religie. Bijvoorbeeld wanneer religieuze leiders macht uitoefenen waardoor goederen niet eerlijk verdeeld worden. Of wanneer groepen tegen elkaar worden opgezet met gebruik van religieuze argumenten. Ook proselitisme of juist de onterechte beschuldiging daarvan kan een reden zijn.

Rekening houden met religie kan ook van belang zijn vanwege 'positieve redenen'. Religieuze gemeenschappen en organisaties hebben vaak een groot draagvlak in het Zuiden. Ontwikkelingsprogramma's sluiten beter aan als je let op de religieuze en culturele overtuigingen van de doelgroep. Bovendien kan er een 'natuurlijke' vertrouwensband ontstaan wanneer donor- en partnerorganisatie een gedeelde religieuze identiteit hebben.

De 'positieve' en 'negatieve' kant van religie vormen vaak twee kanten van dezelfde medaille. Wat bedoeld is als keuze voor de positieve werking van religie, kan in de praktijk ook negatieve implicaties hebben. Voor de medewerker van een ontwikkelingsorganisatie gaat het dus niet om simpele keuzes. Religie roept in de ontwikkelings-samenwerking vaak allerlei spanningsvelden op. Vooral bij gevoelige onderwerpen als vrouwenrechten, hiv/aids en homorechten kunnen de opvattingen van de partnerorganisatie, de eigen donororganisatie en de ontwikkelingswerker zelf spanningen opleveren. En het wordt alleen maar ingewikkelder als er binnen een gedeelde religieuze traditie een diversiteit aan opvattingen blijkt te bestaan.

Maar ook structurele factoren, zoals een gebrek aan tijd, kunnen ervoor zorgen dat er te weinig aandacht wordt gegeven aan de rol van religie.

Binnen ontwikkelingssamenwerking zijn drie vragen relevant rond het onderwerp religie:

- ❖ Ten eerste de vraag welke invloed religie heeft in de context. In fragiele staten kan religie bijvoorbeeld onderdeel van het conflict zijn, maar ze kan ook bijdragen aan verzoening. Voor 'buitenstaanders' is de precieze invloed vaak moeilijk te doorzien en te beschrijven.
- ❖ De tweede vraag is welke rol religie speelt voor je samenwerkingspartner. Opvattingen over de betekenis van religie kunnen nogal verschillen in het Zuiden en in het overwegend seculiere Nederland.
- ❖ Ten slotte gaat het om de vraag hoe je kijkt op religie wordt beïnvloed door je persoonlijke opvattingen. Binnen veel Nederlandse organisaties is op dit moment een discussie gaande over de identiteit van de organisaties.

De drie vragen zijn in dit boek uitgewerkt in de hoofdstukken *Ken je context*, *Ken je partner* en *Ken jezelf*.

Professionals in de ontwikkelingssector zijn afkomstig uit verschillende generaties: de leeftijdsgroep die de verzuiling nog heeft meegemaakt en jongere generaties. De verschillende generaties hebben vaak ook verschillende ervaringen met religie. Tijdens de interviews voor dit boek bleek dat jongere medewerkers van ontwikkelingsorganisaties vaak meer openstaan voor religie dan hun oudere collega's. Zij hebben zich niet los hoeven te maken van oude religieuze dogma's. "We zijn door de verzuiling heen gekomen", zegt Gerrie ter Haar. "We moeten nu verder komen, we mogen ons niet meer opsluiten in onze eigen zuil."

Om die stap te kunnen zetten, pleit dit praktijkboek voor een sensitieve houding van ontwikkelingsprofessionals ten opzichte van religie. We noemen dit religieuze empathie. De bedoeling van een religieus-empathische dialoog in de professionele ontwikkelingssamenwerking is om uit te vinden wat mensen beweegt in hun omstandigheden en hun cultuur en hoe zij de weg naar ontwikkeling voor zich zien.

Religieuze empathie kun je ontwikkelen door kennis te verzamelen over religies en levensbeschouwingen in de contextanalyse, door nieuwsgierig te zijn naar wat de ander beweegt (dus ook naar religieuze visies op het ontwikkelingsproces) en door je bewust te zijn van je eigen wereldbeeld, of dat nu religieus is of niet.

Wij hopen dat dit praktijkboek een aanzet geeft naar het zoeken naar antwoorden op belangrijke vragen waar je als ontwikkelingsprofessional tegenaan loopt. Verdere discussie over deze onderwerpen is van harte welkom op de website, www.religie-en-ontwikkeling.nl/praktijkboek. Het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling geeft bovendien graag extra toelichting tijdens cursussen en workshops.

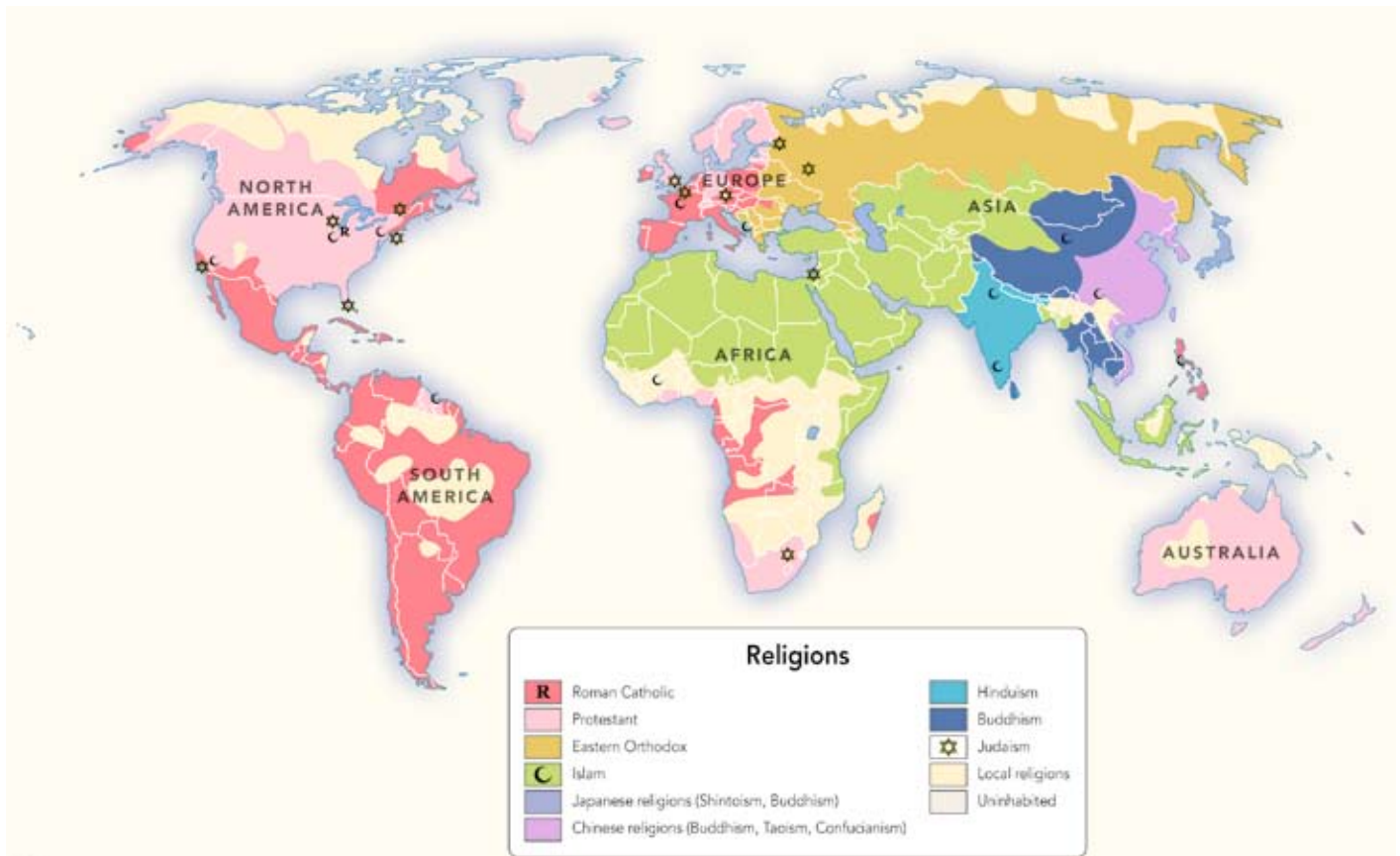
bijlage

De wereldreligies

In dit onderdeel bespreken we vier grote wereldreligies – het christendom, de islam, het hindoeïsme en het boeddhisme – en inheemse religies. Je leest per religie over de algemene kenmerken en over enkele varianten. De omschrijvingen kunnen onmogelijk volledig zijn, daarvoor is dit praktijkboek te beperkt en de religieuze wereld te veelzijdig. Wellicht kom je informatie tegen die overbodig lijkt, maar we hebben er bij het schrijven rekening mee

gehouden dat iedereen een ander kennisniveau heeft. We hebben de teksten daarom zo opgezet dat je eenvoudig door kunt bladeren naar informatie die voor jou nuttig en relevant is. Voor meer informatie over de religies verwijzen we aan het eind van elk hoofdstuk naar relevante bronnen.

Verspreiding van religies

I Het Christendom

Het christendom is de grootste religie ter wereld. Het aantal christenen is naar schatting 2,1 miljard. Het christendom is ontstaan na het leven en de dood van Jezus Christus. Christenen geloven dat Jezus Christus de Messias is en de zoon van God.

1 Ontstaansgeschiedenis

Het christendom is vanuit het jodendom ontstaan. De joodse man Jezus van Nazareth leefde ongeveer 2000 jaar geleden. Volgens zijn volgelingen trok hij rond, vertelde de verhalen uit de joodse traditie en bracht mensen genezing. Hij werd in opdracht van de Romeinse leider Pontius Pilatus geëxecuteerd. Na zijn dood vormden zijn volgelingen de eerste christelijke gemeente. In de loop der eeuwen is de christelijke gemeente uitgegroeid tot een wereldwijde kerk. Deze huidige kerk kent vele stromingen die elkaar in sommige tijden te vuur en te zwaard bestreden hebben.

2 Centrale begrippen en kenmerken

Het is lastig algemene kenmerken te geven van het christendom. Vaak zijn centrale kenmerken namelijk juist de oorzaak geweest van twist en scheuring. Een aantal voorbeelden:

- ❖ Het geloof in de Drie-eenheid Vader, Zoon en heilige Geest. Veel christenen menen dat God present is in drie gestalten: Vader (Schepper), Zoon (Verlosser, Christus) en Heilige Geest (Inspiratie). Deze drie gestalten staan de eenheid van God echter niet in de weg, vandaar de uitdrukking van Drie-eenheid. De orthodoxe kerk erkent dit dogma van de drie-eenheid niet.
- ❖ Het geloof in het hiernamaals, de hemel of het Koninkrijk van God. Dit geloof kent een breed scala van interpretaties. De een legt een verband met het eigen gedrag (beloning of straf), de ander legt het accent juist op de genade (al of niet uitverkoren). Bovendien beleeft de één dit geloof alsof het werkelijke leven pas na de dood zal beginnen, terwijl de ander dit geloof juist begrijpt om hier en nu te zoeken naar en te werken aan tekenen van het beloofde Koninkrijk van God.
- ❖ De omgang met de sacramenten. Een sacrament is een gewijde handeling die een belangrijk moment in het leven van een gelovige markeert. De Rooms-Katholieke Kerk kent 7 sacramenten: eucharistie (avondmaal, delen van brood en wijn), doop, vormsel, biecht, ziekenzalving, wijding tot diaken, priester of bisschop en huwelijk tussen man en vrouw. Sommige protestantse denominaties kennen slechts 2 sacramenten: avondmaal (delen van brood en wijn) en doop. Er zijn verschillende opvattingen over wat er precies gebeurt bij een dergelijke gewijde handelingen.

Toch kent het christendom ook een aantal algemene kenmerken:

2a De Bijbel

De Bijbel is de schriftelijke bron van het christendom. Deze bestaat uit het Oude Testament en het Nieuwe Testament. Het Oude Testament komt grotendeels overeen met de Tenach, het heilige boek van de joden. Het bestaat uit de Tora, de Profeten en de Geschriften en verhaalt onder andere over de schepping van de aarde, de uittocht van het joodse volk uit Egypte en het ontstaan van het volk Israël. Het Nieuwe Testament bestaat uit de Evangelieën (geboorte, leven en sterven van Jezus Christus), de Handelingen van de apostelen (ontstaan van de kerk), brieven van onder andere Paulus en de Openbaringen. Sommige christenen beschouwen de Bijbel (of delen van de Bijbel) als een feitelijke weergave van de geschiedenis. Anderen lezen de Bijbel als een verzameling van geloofsverhalen, opgetekend en aangepast in de loop van de geschiedenis van Israël en Kerk.

2b Leiding

Binnen de christelijke kerken bestaan drie typen leiding:

- ✚ Episcopale kerken, zoals de Rooms-Katholieke Kerk. Zij vormen hiërarchische organisaties en worden *top-down* geleid door een gezaghebbende geestelijkheid.
- ✚ Congregationalistische kerken: zij zijn onafhankelijk, lokaal georganiseerd en leiden zichzelf, zonder bemoeienis van bovenaf. Deze vorm komt onder andere voor bij bepaalde protestantse stromingen, zoals doopsgezinden en binnen de pinksterbeweging.
- ✚ Presbyteriaanse kerken: zij worden geleid door een enkele raad (presbyteriaans-onafhankelijke kerken) of door een aantal hiërarchisch georganiseerde raden van ambtsdragers (presbyteriaans-synodale kerken). Bij de laatste heeft een synode de leiding over lagere organen zoals de kerkenraad. Bij de eerste leidt de kerkenraad de lokale congregatie, maar wordt deze niet zelf geleid door een hoger orgaan. De raden worden doorgaans

democratisch gekozen en bestaan uit zowel geestelijken (theologen) als leken (ouderlingen en diakenen).

3 Christelijke gebruiken

3a Belangrijke feestdagen

Het kerkelijk jaar begint in de Adventsperiode, de tijd van verwachting gedurende de vier weken voor Kerstmis. Advent staat zowel voor de verwachting van de geboorte van Jezus Christus als voor de verwachting van het Koninkrijk van God. Binnen de katholieke kerk beginnen de festiviteiten al op 25 maart, de dag van de Maria-boodschap. Op deze dag verscheen de engel Gabriël aan de maagd Maria om haar te vertellen dat ze een baby zou krijgen.

Op 25 december is het dan Kerstmis, de herdenking van de geboorte van Jezus Christus in Bethlehem. Hij werd geboren in een stal en kreeg bezoek van arme herders. Op 6 januari viert men Driekoningen, de komst van drie wijzen uit het Oosten.

Pasen is het feest waar christenen de opstanding van Jezus Christus herdenken. Pasen valt niet op een vaste datum, maar op de eerste zondag na de volle maan in de lente. Als gevolg van een kalenderhervorming in de westerse wereld (1584) vieren de oosters-orthodoxe kerken Pasen meestal niet gelijktijdig met de andere christelijke kerken. Voorafgaand aan Pasen is er de zogenoemde lijdenstijd of vastentijd. Deze begint direct na het carnaval, een feest dat van origine vooral in katholieke kring gevierd wordt en waarbij allerlei regels even buiten werking gesteld worden. De laatste woensdag van carnaval, aswoensdag, markeert het begin van de veertig dagen durende vastentijd tot Pasen. Tijdens deze periode herdenken christenen het lijden van Jezus Christus en bereiden zichzelf voor op het Paasfeest. Hoe dit gepraktiseerd wordt is sterk contextafhankelijk. De laatste week van de vastenperiode noemen christenen de Goede week. In deze week herdenken ze de gebeurtenis-

sen die vooraf gingen aan het lijden en sterven van Jezus Christus. De week begint met Palmzondag, een zondag waarop wordt herdacht hoe Jezus Christus aan het eind van zijn leven, onder veel gejuich, Jeruzalem binnenreed. Op Witte Donderdag gedenken christenen het Laatste Avondmaal: de laatste keer dat Jezus met zijn leerlingen aan tafel ging en brood en wijn deelde. In sommige tradities vinden op deze dag ook voetwassing plaats, die herinneren aan de wijze waarop Jezus de voeten van zijn leerlingen waste. Goede Vrijdag is de vrijdag voor Pasen. Op deze dag wordt herdacht hoe Jezus Christus stierf aan het kruis, na verraden te zijn door zijn apostel Judas. In sommige landen wordt de kruisiging van Jezus letterlijk nagespeeld door christenen. Stille Zaterdag is de dag van de grafrust. In de nacht van zaterdag op zondag wordt het licht aangestoken: de rouw om de dood van Jezus Christus is voorbij, omdat hij is opgestaan uit zijn graf. Dit wordt herdacht op de belangrijkste feestdag van christenen: Pasen.

Veertig dagen na Pasen wordt de Hemelvaart van Jezus Christus herdacht. Op deze dag herdenken christenen dat Jezus Christus naar de hemel is gegaan, om daar zijn plaats in te nemen aan de rechterhand van God. Tien dagen hierna wordt Pinksteren gevierd, de dag waarop de geest van God, de Heilige Geest, naar de aarde werd gestuurd.

Sommige christelijke stromingen vieren ook andere heilige dagen. Zo vieren sommigen Allerheiligen en Allerzielen op 1 en 2 november. Ze gedenken dan alle overleden heiligen en overleden personen. Andere dagen zijn verbonden aan heiligen die op die dag werden geboren of stierven. De dag van de heilige Franciscus van Assisi is bijvoorbeeld 4 oktober. Welke dagen gelden als belangrijke feestdagen verschilt per christelijke traditie.

3b Eucharistie of avondmaal

Om het Laatste Avondmaal te blijven herdenken, delen christenen tijdens kerkdiensten brood en wijn met elkaar.

Dit wordt gedaan om Jezus Christus te herdenken. De wijze waarop ze dit doen en welke betekenis dit heeft, verschilt per traditie. Rooms-katholieke christenen geloven bijvoorbeeld dat het brood en de wijn door middel van transsubstantiatie het letterlijke lichaam en bloed van Jezus Christus geworden zijn. Protestanten geloven dit echter niet; zij delen brood en wijn als herinnering aan het leven en de opstanding van Jezus Christus.

4 Belangrijke stromingen

De drie belangrijkste stromingen binnen het christendom zijn het katholicisme, de Oosterse orthodoxie en het protestantisme. Stromingen zoals de Oud-katholieke Kerk en de Anglicaanse Kerk laten zich minder eenvoudig plaatsen binnen deze indeling.

4a Het katholicisme

De Rooms-Katholieke Kerk is de grootste op zichzelf staande christelijke groepering. Wereldwijd zijn er volgens de katholieke website Isidorusweb zo'n 1,13 miljard katholieke gelovigen.⁵² Enkele kenmerken van het katholicisme zijn:

- ❖ Heiligen spelen een grote rol, voornamelijk als intermediair tussen God en de mens. Maria, de moeder van Jezus, is de belangrijkste heilige.
- ❖ Rituelen en symbolen vervullen een belangrijke functie, zoals het branden van wierook en het sprenkelen van wijwater.
- ❖ Katholieken kennen zeven sacramenten: doop, vormsel, huwelijk, priesterschap, biecht, ziekenzalving en de eucharistie.

De Rooms-Katholieke Kerk is een hiërarchische, internationale kerk. Aan de top staat de paus, momenteel Benedictus XVI. Hij bestuurt de kerk vanuit Vaticaanstad, in Italië.

⁵² www.isidorusweb.nl.

Hij wordt gezien als plaatsbekleder van Jezus Christus op aarde. Andere functies zijn onder andere: aartsbisschoppen (hoofden van de kerkprovincie), bisschoppen, deken, priesters en diakenen. Al deze functies, met uitzondering van de diaken, kunnen formeel alleen worden uitgeoefend door ongehuwde, celibatair levende mannen.

Naast de hiërarchie kent de Katholieke Kerk ook een veelheid van ordes en congregaties met een redelijke mate van onafhankelijkheid, zoals Benedictijnen, Karmelieten en Franciscanen. Alle katholieke stromingen vallen onder de algemene katholieke kerk. Er zijn drie belangrijke stromingen: de bevrijdingstheologie, Opus Dei en de evangelische en charismatische beweging.

Bevrijdingstheologie

Sinds de jaren zestig in de vorige eeuw zijn er wereldwijd vele vernieuwingsbewegingen actief, ook binnen de katholieke kerk. De bevrijdingstheologie en het tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) hebben in belangrijke mate bijgedragen aan vernieuwing binnen de katholieke kerk. Bevrijdingstheologie is een verzamelnaam voor theologische opvattingen die pleiten voor meer aandacht voor een rechtvaardige wereld. Kenmerkend daarbij is de overtuiging dat het geloof moet worden omgezet in daden: de kerk van Jezus Christus moet radicaal kiezen voor de armen en moet zich verzetten tegen kwaadaardige sociale structuren.

Een belangrijk kenmerk is orthopraxie: rechtzinnigheid in de leer is ondergeschikt aan een rechtvaardig levenspad. Het gaat dus niet in de eerste plaats om wát je gelooft, maar hoe je het geloof in praktijk brengt. Bekende bevrijdingstheologen zijn Gustavo Gutiérrez, Hélder Câmara, Oscar Romero en Ernesto Cardenal.

Tegenwoordig is het gangbaar om te spreken over het meervoud, 'bevrijdingstheologieën'. Vanuit de Latijns-Amerikaanse bevrijdingstheologie zijn verschillende stromingen ontstaan die ieder hun eigen nadruk leggen. Zo bestaan er onder andere feministische, Afrikaanse,

Married Priests Now!

De gehuwde Zambiaanse aartsbisschop Milingo heeft veel stof doen opwaaien binnen de katholieke kerk. In 2001 werd hij door sekteleider Moon in de echt verbonden met de Koreaanse vrouw Maria Sung. Binnen de katholieke kerk probeerde hij een lans te breken voor gehuwde functionarissen. Bij de paus vond hij echter geen gehoor. Na een jaar scheidde hij onder druk van de katholieke kerk van zijn vrouw. Uiteindelijk keerde hij toch weer terug naar Maria Sung. In 2006 werd Milingo geëxcommuniceerd door de paus, nadat hij vier gehuwde mannen tot priester had gewijd. Via zijn organisatie *Married Priests Now!* zet hij zich in voor afschaffing van het verplichte priestercelibaat.⁵³

ecologische en interreligieuze theologieën van bevrijding. Hun overeenkomst is de overtuiging dat iedere vorm van onderwerping in tegenspraak is met Gods wil en daarom opgeheven moet worden.

Opus Dei

Opus Dei is een zeer conservatieve beweging die in 1928 in Spanje is gesticht en sinds 1959 in Nederland is gevestigd. Het Opus Dei verspreidt de boodschap dat je gewoon in je dagelijks leven God kunt ontmoeten, de naaste kunt dienen en de samenleving kunt verbeteren. Het Opus Dei werkt samen met plaatselijke kerken door christelijke vorming te geven aan mensen die hun geestelijke leven willen vernieuwen. Ze geven bijvoorbeeld lessen en priesterlijke zorg en organiseren bezinningsbijeenkomsten. De leden van het Opus Dei zijn vooral afkomstig uit de intellectuele bovenlaag en hebben invloed in de samenleving. Toetreding tot het Opus Dei wordt gezien als een bovennatuurlijke roeping: een persoonlijke oproep van God om je leven in zijn dienst te stellen en een universele oproep om heiligheid bekend te maken in je dagelijkse werk en je sociale leven.

⁵³ www.rkkerk.nl.

Het Opus Dei steunt wereldwijd diverse ontwikkelingsprojecten, zoals een drinkwaterproject in Congo, mini-bedrijven voor Massai-vrouwen in Kenia en een hospice in de Filippijnen.⁵⁴

Evangelische en charismatische beweging

De evangelische en de charismatische beweging, ontstaan uit het protestantisme, krijgen ook vorm binnen de katholieke kerk, onder andere door de opkomst van de Evangelical Catholics. Eigenschappen van de evangelische en charismatische beweging krijgen dan een plek binnen katholieke parochies. Deze ontwikkeling vindt wereldwijd plaats.

4b De orthodoxe kerken

In 1054 kwam het tot een definitieve breuk tussen de kerk van het Westen (later bekend als de Rooms-Katholieke Kerk) en die van het Oosten (sindsdien bekend als de orthodoxe kerken). Dit wordt het Grote Schisma genoemd.

Het uiteindelijke breekpunt ging over de theologische vraag of de Heilige Geest nu alleen van de Vader uitgaat of van de Vader én de Zoon. Maar feitelijk ging het – als zo vaak in het leven – over de machtsvraag. Vanaf de eerste eeuwen was de patriarch leider van de christelijke kerk. Zo waren er patriarchen in Rome, Constantinopel, Alexandrië, Jeruzalem en Antiochië. Algemeen werd de patriarch van Rome erkend als de ‘primus inter pares’. Pas toen deze patriarch (de Paus) zich als leider van de totale kerk ging opwerpen, met de andere patriarchen als zijn ondergeschikten, kwam het tot geschillen en uiteindelijk tot bovengenoemde Grote Schisma.

De overige patriarchen bleven overigens gewoon hun deel van de kerk leiden en de nieuwe ‘primus inter pares’ werd de patriarch van het tweede Rome: Constantinopel (die patriarch noemt zich ook heden ten dage nog de ‘Ecumenical Patriarch’). Lokale priesters die al voor hun priesterwijding gehuwd zijn mogen dat over het algemeen blijven. Bisschoppen en patriarchen zijn echter altijd celibatair levende mannen.

We onderscheiden twee grote families van orthodoxe kerken: de Oosters orthodoxen – waaronder de Russisch Ortho-

doxe Kerk en de Grieks Orthodoxe Kerk – en de Oriëntaals orthodoxen – waaronder de Koptisch Orthodoxe Kerk, de Ethiopische Orthodoxe Kerk en de Syrisch Orthodoxe Kerk. Een belangrijk kenmerk van de orthodoxe kerken is het gebruik van iconen. Een icoon is een afbeelding van Jezus, Maria, heiligen of hoogfeesten. Voor oosters-orthodoxe christenen was en is, tot op de dag van vandaag, het beeld een mysterium en zij beschouwen het als een drager van Goddelijke energie en genade.

4c Het protestantisme

Na het schisma in de elfde eeuw zorgde de Reformatie begin 16e eeuw voor een nieuwe scheuring. De Reformatie begon als protest tegen de decadentie in de Rooms-Katholieke Kerk, die zich vooral uitte in machtswellust en praalzucht van bisschoppen, priesters en monniken. De Reformatie tekende ook protest aan tegen het feit dat de kerk (geestelijkheid, traditie) zich geïsoleerd had tussen de individuele gelovige enerzijds en God en Bijbel anderzijds. De meest bekende reformatoren waren Calvijn, Luther en Zwingli. Toen het protestantisme zich verspreidde over Europa, namen zendelingen het ook mee naar de toenmalige koloniën.

Binnen het protestantisme vormt de Bijbel als Woord van God het hoogste gezag. In de vieringen staat de prediking van het Woord daarom centraal. In plaats van de zeven sacramenten van de katholieke kerk erkennen de protestanten er slechts twee: de doop en het Heilig Avondmaal. De andere sacramenten worden beschouwd als ritueel. Anders dan binnen het catholicisme ken het protestantisme geen heiligen.

In diverse stromingen binnen het protestantisme hebben vrouwen evenveel rechten als mannen en kunnen zij ook voorganger worden.

Binnen veel protestantse gemeenschappen in ontwikkelingslanden gelden duidelijke regels voor het gedrag, zoals: een christen rookt niet en drinkt niet. De mannen wordt geleerd dat huwelijkse trouw en het afzweren van geweld horen bij het leven als een goed christen. Zij worden gewezen op hun verantwoordelijkheid voor hun gezin.

⁵⁴ Zie voor meer informatie www.opusdei.nl.

Het protestantisme kent vele stromingen. Het oprichten van nieuwe bewegingen is zelfs typerend voor het protestantisme. Om een aantal stromingen te noemen: baptisten, methodisten, mennonieten, lutheranen, anglicanen, mormonen, quakers en jehova's getuigen. Hieronder bespreken we het *pentecostalisme* en de *African Independent Churches*, omdat deze twee stromingen duidelijk aanwezig zijn in ontwikkelingslanden.

Pentecostalisme

De Christelijke Encyclopedie zegt het volgende over de pinksterbeweging, ofwel het pentecostalisme: *“Christelijke beweging die de nadruk legt op de activiteiten van de Heilige Geest. De doop met de Heilige Geest, met het spreken in tongen, wordt gezien als aparte ervaring. Het zijn veelal ongebonden kerken, waardoor een grote variëteit ontstaat. Er is grote nadruk op gelijkheid (algemeen priesterschap van gelovigen). Voorgangers hoeven geen theologische opleiding te hebben gevolgd.”*⁵⁵

Voor de volledigheid leggen we hier ook uit wat de evangelische en de charismatische beweging inhouden:

- ✚ De evangelische beweging is een overkoepelende naam voor evangelische christenen en organisaties. De beweging is interkerkelijk, zij het hoofdzakelijk protestants. Zo bestaan er baptistische, anglicaanse en gereformeerde evangelicals. De stroming concentreert zich op de basisovertuigingen van het evangelie, vooral op het verlossende werk van Jezus Christus. Ze heeft een sterk missionair karakter. Ze legt grote nadruk op een persoonlijke relatie tussen de gelovige en God.
- ✚ De charismatische beweging is ook interkerkelijk en is tegenwoordig ook te vinden binnen de katholieke kerk.

Bij deze beweging ligt grote nadruk op persoonlijke geloof en de ervaring hiervan door de gaven van de heilige Geest, zoals het spreken in tongen, genezing door handoplegging en visioenen en openbaringen van God.

Empowerment in Ghana

Maria van Rookhuizen deed in 2005 studie naar het pentecostalisme in vluchtelingenkamp Buduburam in Ghana. In haar scriptie *We live by God's Grace* toont ze aan dat weduwen en alleenstaande moeders via de pinksterkerk in het vluchtelingenkamp mogelijkheden hebben om zich te ontwikkelen.⁵⁶

Traditioneel gezien heeft de pinksterbeweging de naam om patriarchaal en antifeministisch te zijn. In het vluchtelingenkamp in Ghana blijkt dit echter anders uit te pakken. In de preken wordt wel uitgedragen dat de man 'het hoofd' is van de vrouw en dat vrouwen hun mannen onderdanig en gehoorzaam moeten zijn. In de praktijk verbeteren de man-vrouwverhoudingen echter juist binnen de pinksterbeweging.

Vrouwen hebben, door het principe van lekenparticipatie, evenveel rechten als mannen in de gemeente. Dat betekent dat zij allerlei functies vervullen zoals leidster van de zondagsschool, bijbel- en gebedskringen, jeugdwerk en vrouwengroepen. In feite versterken deze rollen de positie van vrouwen: zij krijgen meer vrijheid en zeggenschap. Mannen ervaren nieuwe waardigheid en een gevoel van verantwoordelijkheid, alsook een actieve rol in de huishouding en het familieleven.

De mate van invloed en de omvang van pinksterbewegingen verschilt wereldwijd.⁵⁷

- ✚ In drie regio's in Azië groeit de invloed van de pinkster- en charismatische beweging. In Zuid-Azië is het christendom sterk in de minderheid, met enkele uitzonderingen zoals Noordoost-India. De christelijke gemeenschappen die er zijn, zijn vooral pentecostaal en charismatisch van karakter. In Oost-Azië is het christendom (voornamelijk het pentecostalisme) sterk vertegenwoordigd in Zuid-Korea, Hongkong en Singapore. Chinese huiskerken hebben met name een charismatische stijl.

⁵⁵ Georg Harinck et al., eds, *Christelijke encyclopedie* (deel III) (Kampen: Kok, 2005), 1421.

⁵⁶ Maria van Rookhuizen, "We live by God's grace. Een veldstudie naar de betekenis van sociaal kapitaal, Pentecostalisme en religieuze coping mechanismen van weduwen en alleenstaande moeders in het vluchtelingenkamp Buduburam in Ghana" (Masterscriptie Universiteit Utrecht, Algemene sociale wetenschappen, 2005).

⁵⁷ Op www.glopent.net worden de verschillen toegelicht.

In Zuidoost-Azië zijn de meeste protestantse kerken pinksterkerken.

➤ Tegenwoordig zijn er naar schatting 140 miljoen *pentecostals* and *charismatics* in Latijns-Amerika. Dat is meer dan in Afrika of Azië. Hoewel het katholicisme nog in de meerderheid is in Latijns-Amerika, zou dit in de nabije toekomst kunnen veranderen ten gunste van het pentecostalisme. Daarnaast is er binnen het katholicisme een beweging van charismatische vernieuwing ontstaan, die sterke overeenkomsten vertoont met de pinksterbeweging. Vooral in Brazilië heeft deze katholieke beweging veel aanhangers die anders zouden zijn toegetreden tot de pinksterkerken. De Latijns-Amerikaanse pinksterbeweging kent een grote variatie aan organisatievormen, van huiskamer groepen rond een lekenpastor tot internationaal opererende megakerken.

➤ In Afrika bevinden zich de snelst groeiende en meest gevarieerde pinksterbewegingen in de wereld. Een belangrijke eigenschap van deze kerken is dat ze zich zo goed kunnen aanpassen aan verschillende contexten. Bovendien onderhouden ze een goede relatie met Afrikaanse regeringen. Pentecostalisme is *big business* in Afrika. Statistieken zijn moeilijk verkrijgbaar, maar volgens schatting behoorde in 2000 zo'n 11% van de Afrikaanse bevolking tot een charismatische beweging. Voor deze schatting is ook Noord-Afrika meegeteld, dat voornamelijk islamitisch is. De pinkster- en charismatische beweging zullen naar verwachting snel de dominante vormen worden van het christendom op het continent.

African Independent Churches (AIC's)

Veel christelijke Afrikaanse kerken leggen de nadruk op de werken van de heilige Geest, met name profetieën, spreken in tongen, genezingen en exorcisme. Onder deze kerken bevinden zich duizenden *African Independent Churches*, ook wel *Spirit of Spiritual Churches* genoemd.

Deze inheemse kerken tref je vooral aan in gebieden waar vroeger christelijke missionarissen of zendelingen actief zijn of zijn geweest. Ze vormen de snelst groeiende groep van religieuze bewegingen in Afrika. Vaak zijn het profetische bewegingen of revitaliseringsbewegingen. AIC's zijn ontstaan in antwoord op traditionele christelijke kerken, buiten de directe controle van de missieposten, op initiatief van lokale mensen. Ze worden geleid door Afrikanen. Ze kennen unieke vormen van sociale en politieke organisatie en hebben hun eigen doctrines. Ze zijn in verschillende mate beïnvloed door de bevrijdingstheologie, de charismatische vernieuwing en de inheemse religie van hun voorouders. Het zijn moderne religieuze gemeenschappen die zelfbewuste en collectieve pogingen ondernemen om nieuwe betekenis te geven aan de wereld waarin de mensen leven en om dit universum te reconstrueren met hulp van religieuze symbolen en praktijken.

Een van de belangrijkste krachten van de AIC's is hun ervaring in gemeenschapsofbouw. *"In het algemeen kan gesteld worden dat in tijden van grote sociale veranderingen deze kerken hebben aangetoond nieuwe (morele) gemeenschappen te kunnen opzetten. Derhalve zijn ze in staat een belangrijke rol te vervullen in zowel de nieuwe verstedelijkte context van Afrika als op het platteland"*, stelt Gerrie ter Haar.⁵⁸ Er zijn geen betrouwbare statistieken over het aantal AIC's. Naar schatting is minstens 36% van de Afrikaanse bevolking lid van een AIC. De meeste aanhangers bevinden zich in Zuid-Afrika, met meer dan 10.000 gemeentes.

Verder lezen

➤ Christopher Partridge, ed., *Handboek van de wereld-godsdiensten* (Kampen: Kok, 2006).

Relevante links:

➤ www.bbc.co.uk/religion/religions/christianity

➤ <http://nl.wikipedia.org/wiki/Portaal:Christendom>

---

⁵⁸ Gerrie ter Haar, "World religions and community religions. Where does Africa fit in?" *Occasional paper from the Centre of African Studies* (Kopenhagen: University of Copenhagen, 2000).

II De Islam

Het woord islam betekent 'overgave aan de wil van Allah'. De islam is de op een na grootste religie in de wereld met meer dan 1,5 miljard volgers (moslims). Moslims wonen in verschillende landen en staan zeer uiteenlopende interpretaties van de islam voor.

1 Ontstaansgeschiedenis

Moslims geloven dat de islam altijd heeft bestaan en dat hun religie geleidelijk aan het mensdom is geopenbaard door een aantal profeten. De uiteindelijke en volledige openbaring van het geloof werd in de zevende eeuw gedaan aan de profeet Mohammed (571-632). Op een nacht in het jaar 610 werd Mohammed, terwijl hij aan het mediteren was in een berggrot, bezocht door de aartsengel Gabriël. Deze droeg hem op te reciteren. Gedurende 22 jaar ontving Mohammed zijn openbaringen. Deze werden door hem hardop gereciteerd, waarna ze mondeling werden doorgegeven door zijn metgezellen. De Koran is de schriftelijke weergave van de openbaringen. Een moslim beschouwt de Koran als de woordelijke openbaring van Allah.

2 Centrale begrippen en kenmerken

2a Koran, hadith en soenna

In het geloofsleven en het dagelijks handelen van gelovige moslims staat de Koran op de eerste plaats. Op de tweede plaats staan de overgeleverde tradities van de profeet Mohammed, de *hadith*. Deze overleveringen zijn – meestal korte – berichten over iets wat de profeet Mohammed heeft gezegd, gedaan of stilzwijgend goedgekeurd. Zo'n bericht heeft doorgaans de vorm van een ooggetuigenverslag van metgezellen van de profeet. Via deze mondelinge overleveringen kent men de *soenna*, de manier van leven van de Profeet. Zijn voorbeeld is normatief.

2b Geloofsartikelen

De geloofsleer van moslims wordt samengevat in vijf (of zes) geloofsartikelen. Een moslim dient te geloven in:

- ❖ De eenheid van Allah (*tawhied*): Allah is de enige Schepper en onderhouder van het universum en heeft leven en dood van alle schepselen in zijn macht.
- ❖ De engelen van Allah: volgens de Koran zijn engelen geschapen uit licht. Ze zijn zo talrijk dat alleen Allah hun precieze aantal kent. Ze hebben geen nakomelingen en zijn mannelijk noch vrouwelijk. Ze functioneren als boodschappers tussen Allah, zijn profeten en zijn dienaren. Volgens de *hadith* noteren engelen de daden van ieder mens.
- ❖ De geopenbaarde boeken: Allah heeft in de loop der geschiedenis twee soorten heilige teksten geopenbaard aan de mensheid: boeken (*kutub*) en de kleinere boekrollen (*sûhuf*). Men gelooft dat meer dan honderd werken zijn geopenbaard. Vier hiervan zijn volgens de islam bewaard gebleven. Deze worden in de Koran bij name genoemd:
  - De Thora, gegeven aan Musa (Mozes).
  - De Psalmen van Dawoed (David).

- Het Evangelie, geopenbaard aan Isa (Jezus).
- De Koran, geopenbaard aan Mohammed. Voor moslims is dit de laatste en definitieve openbaring, de bron van volmaakte waarheid.
- ❦ De boodschappers en profeten van Allah: zij zijn aangesteld om de inhoud van de geopenbaarde boeken over te brengen aan alle mensen. Moslims beschouwen Mohammed als laatste boodschapper en profeet van Allah en bovendien als de grootste van alle profeten.
- ❦ De Wederopstanding en de Dag des Oordeels aan het einde der tijden: in de *hadīth* wordt verhaald hoe de zonde op aarde zal toenemen, waardoor de Dag des Oordeels naderbij komt. Op deze dag zullen alle mensen worden beoordeeld op hun oprechte berouw en goede daden. Die worden afgemeten aan de mate waarin ze Allahs wet (de *shari'a*) hebben nageleefd. Bij een goed oordeel belanden de mensen in de hemel, anders in de hel.
- ❦ De voorbeschikking van Allah of het geloof in Allahs besluiten: de Koran benadrukt dat Allah alles bepaalt: de hele Schepping, verleden, heden en toekomst. Velen interpreteren dit als de voorbeschikking van Allah. Dit laatste artikel staat echter ter discussie bij sommige islamitische geleerden. Door sommige groeperingen binnen de islam wordt het daarom weggelaten.

2c Islamitische wetgeving en wetscholen

De islamitische wet is gebaseerd op vier bronnen. De Koran en de *hadīth* vormen de eerste twee bronnen. De derde wetsbron is de overeenstemming van geleerden (*ulama*) over een bepaalde rechtsregel (*ijmā*). De vierde wetsbron is de redenering naar analogie (*qiyās*). Menselijk handelen wordt beoordeeld aan de hand van een schaal van vijf categorieën: verboden (*harām*), afkeurenswaardig (*makrūh*), neutraal (*mubāh*), aanbevolen (*sunna*), verplicht (*wajib/fars*).

De Koran is dus de eerste, maar niet de enige bron waarop het islamitische recht is gebaseerd. Met name door de laatste twee bronnen (*ijmā* en *qiyās*) kan de islamitische wet zich voor een deel aanpassen aan veranderende omstandigheden. In de loop van de geschiedenis is een enorme verzameling uitspraken en verhandelingen ontstaan aangaande regels en bepalingen. De islamitische wetenschappen die zich hiermee bezighouden, zijn de *fiqh* en de *usūl al fiqh* (bronnen van het recht).

Shari'a

Shari'a en islamitische wetgeving (*fiqh*) duiden niet op hetzelfde, leggen de onderzoekers Dalia Mogamed en John Esposito uit: "Je zou de *shari'a* kunnen opvatten als een kompas (Allahs openbaring, grondbeginselen die altijd gelden en niet veranderen) en de islamitische wetgeving (*fiqh*) als een kaart. De kaart moet in overeenstemming zijn met het kompas, maar is wel afhankelijk van een bepaalde tijd, plaats en locatie. Het kompas is onveranderlijk, de kaart niet."⁵⁹ Veel discussies over religieuze, sociale en politieke hervorming gaan vandaag de dag over wat eeuwig geldig en wat tijdsgebonden is. Welke regels komen direct uit de Koran en de *hadīth* voort en zijn dus universeel geldig, en welke regels zijn afkomstig van de interpretatie van de openbaring, en dus discutabel?

In de meeste moslimlanden dient de *shari'a* slechts als één van de bronnen voor de nationale wetgeving en beperkt de *shari'a* zich tot het persoons- en familierecht en het beheer van religieuze voorzieningen als moskeeën. In een aantal landen (Pakistan, Iran, Saoedi-Arabië, Somalië, Soedan, de noordelijke deelstaten van Nigeria en de Indonesische provincie Atjeh) wordt het strafrecht mede bepaald door de *hudud*-wetten (strafrechtelijke richtlijnen die letterlijk en eenduidig in de Koran staan en daarom gelden als geopenbaarde wetten).

Actuele discussies in moslimlanden laten zien dat er grote verschillen zijn tussen moslims die vinden dat de *shari'a* géén rol moet spelen bij het opstellen van wetten, moslims die vinden dat het een bron moet zijn voor nationale

⁵⁹ Dalia Mogamed & John Esposito, *Wie spreekt namens de islam? Wat een miljard moslims werkelijk denken* (Haarlem: De Wereld, 2008), 58.

wetgeving, en moslims die ervan overtuigd zijn dat de *shari'a* de enige bron voor wetgeving is.

Ijtihād en taqlid

Een belangrijk vraagstuk in de hedendaagse islam is dat van de *ijtihād*. *Ijtihād* is de onafhankelijke oordeelsvorming van een wetgeleerde, een (systematische) reflectie op de bronnen van het islamitisch recht. De bedoeling hiervan is juridische regels te kunnen opstellen over zaken waar nog geen duidelijke regels over zijn.

Aan het eind van de negentiende eeuw pleitten islamitische hervormers voor het vaker inzetten van *ijtihād*. Op die manier wilden zij de wetgeving aanpassen aan de moderne tijd. Tegenwoordig wordt de term *ijtihād* onder soennietische moslims ook wel gebruikt voor zelfstandige oordeelsvorming door individuele gelovigen. Het tegenovergestelde van *ijtihad* is *taqlid*, de strikte navolging van eerdere wetgeleerden.

Fatwa

Een *fatwa* is een niet-bindende uitleg van de islamitische wet, uitgegeven door een gezaghebbende *mufti*, een islamitische juridische geleerde. Moslims kiezen zelf welke *fatwa* ze wel of niet toepassen in hun leven.

2d Islamitisch bankieren

Binnen de islam geldt een verbod op het heffen van rente. Men kent daarom het islamitisch bankieren, een bankstelsel dat gebruik maakt van een risicodragende belegging met een winst/verliesverdeling. De houders van spaar- en depositorekeningen participeren in middellange- en langetermijnprojecten. In plaats van rente krijgen ze dividend uitbetaald, variërend naar gelang de winst van het project.

Om al te grote schommelingen in de dividenduitkering tegen te gaan, spreiden veel islamitische banken de investeringen over verschillende projecten en smeren ze de winstuitkering uit over meerdere jaren. De winstuitkering komt dan erg dicht in de buurt van normale

rente. Islamitische banken zijn een relatief nieuw verschijnsel. De eerste rentevrije banken werden midden jaren zeventig van de twintigste eeuw opgericht. Sindsdien heeft het verschijnsel aan populariteit gewonnen.

3 Islamitische gebruiken

Centraal in de islam staan vijf zuilen (*ibadāt*). Dit zijn vijf devotieele voorschriften die gelden voor iedere gelovige:

- ❖ De geloofsbelijdenis (*shahadah*): moslims belijden dat er “geen andere god is dan Allah, en Mohammed is zijn boodschapper”. Een moslim moet belijden dat hij Allah in zijn gedachten en zijn hart heeft. Binnen de islam is er formeel geen scheiding tussen persoonlijk geloof en openbaar handelen.
- ❖ De rituele gebeden (*salat*): deze dienen vijf keer per dag plaats te vinden. Voorwaarden zijn onder andere: de gebeden vinden plaats op vaste tijdstippen, na rituele reiniging, en met het lichaam in de richting van Mekka.
- ❖ Het vasten tijdens de ramadan (*sawm*): men eet en drinkt dan niet van zonsopgang tot zonsondergang en onthoudt zich van seksueel verkeer. Doel hiervan is zich ‘leeg te maken’ voor Allah. De vastenmaand ramadan is de negende maand van de islamitische maandkalender.
- ❖ Het geven van aalmoezen (*zakat*): dit is een plicht om armen en behoeftigen te helpen en financieel te ondersteunen. In veel islamitische staten bestaat een armenbelasting. Deze maakt het vrijwillig geven van aalmoezen echter niet overbodig.
- ❖ Een pelgrimsreis (*hajj*) ondernemen naar Mekka: iedere gelovige die hiertoe in staat is, dient deze vijfdaagse pelgrimsreis eens in het leven te ondernemen.

4 Belangrijke stromingen

4a Soennisme en shi'isme

De twee belangrijkste hoofdstromingen van de islam zijn de *Ahl as-Soenna* en de *Shi'a*. De scheiding is ontstaan doordat er verschillende inzichten waren hoe de islam verder moest na het overlijden van de profeet Mohammed in 632.

De soennieten stelden dat niemand de profeet Mohammed kon opvolgen in zijn hoedanigheid en bekwaamheid als profeet. Zijn opvolger kon daarom niet meer zijn dan de beschermer van wat de profeet had nagelaten. Hij zou een *kalief*, een plaatsvervanger, zijn met een ondergeschikt gezag. De gemeenschap zou haar kalief kiezen via een proces van consensus. Van de eerste vier kaliefen na de dood van Mohammed geloven de soennieten dat zij zo dicht bij de profeet geleefd hebben, dat hun voorbeeld, samen met dat van Mohammed, de gezaghebbende *soenna* (traditie) vormt die alle latere generaties moslims moeten navolgen. De soennieten verplichten zich daarmee tot het naleven van de *soenna* van de profeet. Zij vormen de grootste geloofsgroep binnen de islam (ongeveer 85%).

De shi'ieten (ongeveer 10%) scheidden zich al vroeg in de islamitische geschiedenis af van de soennieten omdat ze de autoriteit van de eerste drie kaliefen niet erkenden. Er zijn diverse varianten van het shi'isme.

De belangrijkste shi'itische geloofsrichting is die van de Twaalvers. Zij gaan ervan uit dat twaalf afstammelingen van Mohammed, twaalf imams, als enigen een dieper begrip van de Koran hadden. De volgelingen worden ook wel Twaalver shi'ieten genoemd. Er is ook een shi'itische stroming die uitgaat van zeven imams. Met het verdwijnen van de laatste (twaalfde of zevende) imam, is de heerschappij tijdelijk overgenomen door hoge geestelijken. De shi'itische stroming bevindt zich vooral in Iran, Irak, Libanon en Bahrein.

4b Soefisme

Het soefisme is de mystieke variant van de islam. Zij is gericht op het zoeken van de wijsheid van het hart. De soefi's vormen geen aparte groep binnen de islam. Het zijn soennitische of shi'itische moslims die streven naar intimiteit met Allah. Hiertoe hanteren ze een discipline van spirituele reiniging. Het gaat soefi's niet alleen om het kennen van de Koran maar ook om het ontdekken van de innerlijke rijkdom ervan. Daardoor kunnen ze zich namelijk beter overgeven aan Allah. Soefi's komen regelmatig in conflict met orthodoxe moslims, omdat ze zich niet wensen te binden aan bepaalde dogma's en gangbare geloofsopvattingen. Er zijn vele mystieke ordes, *tariqats* genaamd. Het woord *tariqa*, de weg, duidt op de manier waarop een mysticus Allah benadert en uiteindelijk in Hem opgaat.

Vele soefi-ordes hebben in de loop der tijd een vernieuwende invloed gehad op de ontwikkeling van de islam. De Perzische dichter en mysticus Roemi (1207-1273), een belangrijke spirituele meester en mystieke dichter, stichtte bijvoorbeeld een orde die tot op heden bestaat, de orde van de dansende derwisjen.

4c Islamisme

Islamisme is een verzamelterm om verschillende islamitische groeperingen aan te duiden die de islam als politiek wapen gebruiken en streven naar een islamitische staat. Hiermee bedoelen ze een staatsvorm die volledig is gebaseerd op de islamitische wet. De Koran en het voorbeeld van de eerste generatie moslims gelden hierbij als model voor de inrichting van de samenleving. Het streven naar een islamitische staat vindt op de meest uiteenlopende wijzen plaats: van gewelddadige aanslagen en gewapende strijd tot parlementaire partijpolitiek.

Het moderne islamitische radicalisme is ontstaan in het midden van de twintigste eeuw, als ideologisch alternatief voor kapitalisme en communisme.

4d Wahhabisme

Het wahhabisme is een beweging die is geënt op de leer van Mohammed ibn Abd al-Wahhab (1703-1792). Deze wetgeleerde stichtte een puriteinse hervormingsbeweging die streefde naar herstel van de in zijn ogen volmaakte islamitische samenleving ten tijde van de profeet Mohammed. De beweging verzette zich onder meer sterk tegen heiligenverering. Ze ging een politieke alliantie aan met de Saoedische dynastie, waardoor de religieuze leer politiek invloedrijk werd, niet alleen in Saoedi-Arabië, maar ook daarbuiten.

4e Salafisme

Als reactie op modernisering en westers imperialisme is eind negentiende en begin twintigste eeuw het salafisme ontstaan. Dit is een politiek-religieuze stroming die voortkomt uit het gedachtegoed van enkele islamitische hervormers. Centraal idee binnen de beweging, die opgericht werd door de Egyptische Rashid Rida, is dat de sociale en politieke toekomst van de Arabische wereld afhankelijk is van een herstel van normen en waarden uit de begintijd van de islam. Alleen de Koran zelf en de uitspraken van de profeet en de eerste generatie moslims beschouwen salafisten als gezaghebbend. Er zijn drie groepen: a-politieke salafisten, politieke salafisten en jihadisten. Politieke salafi's vinden dat gewone gelovigen zich met hun geloof moeten bezighouden en niet met de politiek. Politieke salafi's streven politieke verandering na om te komen tot een islamitische staat. Jihadisten zijn bereid om daarbij desnoods geweld te gebruiken. Deze stroming is vooral bekend geworden door Osama Bin Laden

4f Ahmadiyya

De Ahmadiyya is een islamitische beweging die gesticht is door Mirza Ghoelam Ahmad (1835-1908) in Pakistan. In zijn verkondiging combineerde hij elementen uit andere religies met islamitische. De Ahmadiyya kent twee richtingen: de Qadijan- of Rabwa-groep, die gelooft dat Ahmad een profeet was, en de Lahore-groep die hem als groot ver-

nieuwer ziet. Andere islamitische stromingen ontkennen dat de Ahmadiyyah islamitisch is, omdat zij Mohammed niet als laatste der profeten erkent.

4g Alevieten

De islamitische stroming alevitisme uit Anatolië (Turkije) is in Nederland vooral bekend doordat de stroming hier zo'n 80.000, voornamelijk Turkse, aanhangers kent. Alevieten zien Ali ibn Abi Talib, de vierde rechtgeleide kalief en eerste imam volgens de *shi'a*, als een incarnatie van een goddelijk wezen. Ook van deze stroming wordt het islamitische karakter door sommigen betwijfeld, aangezien voor alevieten de mens centraal staat. Alevieten hanteren met andere woorden geen vastomlijnd godsbegrip.

Verder lezen

- ❖ Inge Arends et al, *Prisma van de islam* (Houten: Het Spectrum, 1995).
- ❖ Özcan Hıdır, *Inleiding tot de Hadithwetenschap* (Rotterdam: IUR Press, 2010).
- ❖ Dalia Mogamed & John Esposito, *Wie spreekt namens de islam? Wat een miljard moslims werkelijk denken* (Haarlem: De Wereld, 2008).
- ❖ Christopher Partridge, ed., *Handboek van de wereldgodsdiensten* (Kampen: Kok, 2006).

Relevante links:

- ❖ www.bbc.co.uk/religion/religions/islam
-

III Hindoeïsme

Het hindoeïsme is de levensbeschouwing van het grootste deel van de inwoners van India en Nepal. Ook buiten deze twee landen leven andere hindoeïstische volken en groepen. Wereldwijd heeft het hindoeïsme ruim 900 miljoen aanhangers.

1 Ontstaansgeschiedenis

Elementen van het hindoeïsme zijn duizenden jaren oud, waardoor het wel de oudste religie ter wereld wordt genoemd. Het is echter lastig om een algemene definitie te geven, vanwege de grote hoeveelheid praktijken en overtuigingen binnen het hindoeïsme. Het hindoeïsme is historisch en inhoudelijk gerelateerd aan andere Indiase religies zoals janaïsme, boeddhisme en sikhisme.

De hindoetradities hebben een grote hoeveelheid heilige teksten in het Sanskriet en regionale talen. Deze zijn onder andere vormgegeven in zang, dans, beelden en architectuur. De oudste teksten zijn de Veda's, die waarschijnlijk tussen 1500 en 150 voor Christus zijn opgesteld, al verschillen wetenschappers hierover van mening.

Het hindoeïsme heeft, in tegenstelling tot de meeste andere religies, geen unieke grondlegger, geen gebundeld geloofssysteem, niet één enkel dogma van verlossing en geen gecentraliseerde autoriteit.

☞ Het hindoeïsme is een levend organisme, onderhevig aan groei en achteruitgang en onderworpen aan de wetten van de natuur. Eén en ondeelbaar aan de wortel, is het uitgegroeid tot een enorme boom met ontelbare takken. ☞

(Mahatma Gandhi)

2 Centrale begrippen en kenmerken

2a Centrale veronderstellingen

Binnen het hindoeïsme zijn er drie centrale veronderstellingen:

- ☞ Tijd is cyclisch: het universum heeft geen begin en geen eind. Ook het leven bestaat uit een cyclus van geboorte en wedergeboorte.
- ☞ Er is een essentieel verband tussen microkosmische en macrokosmische niveaus van de werkelijkheid. Astrologie speelt een belangrijke rol. Hiermee worden gunstige en ongunstige tijden aangegeven voor belangrijke zaken als huwen, verhuizen of reizen.
- ☞ Het leven kent een principe van causaliteit, *karma*. Iemands daden bepalen de toestand in dit leven en de wedergeboorte in het volgende leven.

Deze drie zaken – tijd, causaliteit en de micro- en macrokosmos – zijn met elkaar verbonden. Alles wat een gelovige doet en de wijze waarop hij beslist, heeft een onvermijdelijk, zij het minuscuul, effect op het gehele universum.

2b Vier doelen

De basis van het individuele en sociale leven van een hindoe bestaat uit vier doelen. Deze zijn gericht op het bereiken van spirituele en sociale harmonie.

❖ *Dharma* is een centraal begrip dat onder meer plicht, deugdzaamheid en ethiek betekent. Het bestaat uit twee niveaus: zowel iemands individuele specifieke taken als de absolute moraliteit die algemeen geldt. Het nastreven van *artha* en *kama* kan alleen als het wordt ingebed in *dharma*.

❖ *Artha* (wereldlijke rijkdom en succes) is een zuiver doel als het wordt nagestreefd zonder begeerte, woede en hebzucht. Het is van belang dat iemand genoeg welvaart vergaart om een familie te onderhouden, maar *artha* is niet het ultieme doel van het hindoeleven.

❖ *Kama* (genot, begeerte) is een gerechtvaardigd doel zolang het overeenstemt met *dharma*. *Kama* is het nastreven van plezierige activiteiten, inclusief seksualiteit, recreatie en kunst. Mensen kunnen loskomen van *kama* door een beheerste invulling van wensen en verlangens. Dit is nodig om *moksha* te verkrijgen. Van belang hierbij is een goede verhouding tussen *dharma*, *artha* en *kama*.

❖ *Moksha* (spirituele bevrijding) is het ultieme resultaat van de zoektocht, gericht op bevrijding uit de cyclus van geboorte en dood.

2c Polytheïsme?

Voor velen is het hindoeïsme niet zozeer een systeem van overtuigingen, maar meer een 'manier van leven', een religieuze cultuur. Hindoes zijn polytheïstisch (geloof in meerdere goden), monotheïstisch (geloof in een god) of monistisch (geloof dat alle realiteit in feite één geheel is). Er zijn zelfs orthodoxe hindoes die atheïstisch zijn. Veel hindoes geloven dat er één God is (*brahman*) die in vele

hoedanigheden kan worden vereerd, bijvoorbeeld als baby, vriend, moeder, koning of geliefde, zelfs in niet-menselijke vorm. Sommige hindoes zien god op een driedelige manier, bestaande uit Brahma (schepper), Visjnoe (de instandhouder) en Shiva (de vernietiger).

2d Streven naar perfectie

Binnen het hindoeïsme is het essentieel te streven naar perfectie, zonder schade toe te brengen aan de omgeving. Deze omgeving moet breed worden gezien: medemensen, milieu, maar ook toekomstige en voorgaande generaties. Volgens de *dharma* (leefregels van de hindoes) dient de mens altijd te handelen ten gunste van de natuur en het milieu.

Hindoes dienen de duurzaamheid van het leven, de natuur en het milieu te waarborgen bij het streven naar perfectie. Dit zie je onder andere terug in de rijstbouw van hindoeïsten in Suriname. Eind vorige eeuw deden veel hindoeïsten niet mee aan schaalvergrotingsactiviteiten, omdat ze weigerden bestrijdingsmiddelen toe te passen. Daardoor konden ze niet meer concurreren met de grote bedrijven. Ze moesten stoppen met de rijstproductie of beperkten die tot de teelt voor zelfvoorziening.

2e Leraren en voorgangers

De *goeroe* (spiritueel leraar) is een van de belangrijkste figuren in het hindoeïsme. Voor veel hindoegemeenschappen is de heilige leraar even belangrijk als de godheid en wordt hij vereerd en zelfs aanbeden, maar in andere gemeenschappen is zijn rol weer van minder belang. Sommige goeroes ontlenen hun status aan hun charisma, anderen passen in een al lange tijd bestaande opvolgingslijn. Sinds de twintigste eeuw neemt het aantal vrouwelijke goeroes toe.

De *pandit* is een geestelijke, een voorganger. Hij verricht rituele handelingen en heeft een sociale functie binnen de hindoegemeenschap.

2f Kastensysteem en joint family

Het kastensysteem is een van de meest bekende uitingen van het hindoeïsme in Zuid-Azië. Het ordent de hindoesamenleving: verschillende sociale groepen zijn volgens de mate van zuiverheid gerangschikt in een relatie van ondergeschiktheid tot elkaar. De hoogste, zuiverste kaste is die van de *brahmanen*, onderaan staan de *dalits*, de kastelozen, de onaanraakbaren. Daartussen bevinden zich nog vele soorten kasten, veelal gespecificeerd naar beroepsgroep.

Voorheen leefden gezinnen in een *joint family* systeem: ze woonden met meerdere generaties bij elkaar. De status van het gezinslid bepaalde de plaats in de *joint family*. Zo was het oudste mannelijke familielid bijvoorbeeld meestal het hoofd.

Tegenwoordig worden beide systemen nog wel gehanteerd, maar minder strak. Vooral in steden geldt de kaste vaak niet meer als belangrijkste kenmerk van iemands identiteit.

In veel landen, waaronder India, bestaan voor de *dalits* wettelijke regelingen om hun positie te verbeteren. Onaanraakbaarheid is in India verboden sinds 1950. Bovendien moet 15% van de zetels in overheidsorganen volgens de grondwet gereserveerd worden voor kastelozen. Mede door de toegenomen economische groei verbeterd de situatie voor de *dalits* langzaam. Zo is de *dalit*-vrouw Mayawati momenteel regeringsleider van de Indiase deelstaat Uttar Pradesh. Zij deed ook mee aan de presidentsverkiezingen. Veel *dalits* leven echter in zeer armoedige omstandigheden en worden dagelijks gediscrimineerd. Ze mogen bijvoorbeeld niet deelnemen aan de dorpsraad, mogen de dorpspomp niet gebruiken of krijgen geen toegang tot de kapper. Hun religie maakt daarbij nauwelijks verschil. Ook *dalits* die moslim of christen worden, worden zowel binnen als buiten hun religieuze organisatie gediscrimineerd. Voor de bekeerde *dalits* geldt bovendien nog dat ze geen aanspraak meer kunnen maken op de speciale privileges

voor (hindoe)*dalits*, zoals gereserveerde plaatsen in het onderwijs en bij overheidsinstellingen.

3 Hindoeïstische gebruiken

3a Feestdagen

De hindoeïstische kalender kent vele feestdagen. De meeste van deze dagen worden gevierd in de privésfeer. Mensen doen thuis offers bij hun huisaltaar of gaan naar een plaatselijke tempel. Er zijn echter ook grotere feesten, die collectief gevierd worden. Een voorbeeld hiervan is Divali, het lichtfeest. Het feest is gewijd aan Maha Lakshmi, de godin van het licht. Hindoes vieren de overwinning van het licht op het duister. Veel hindoes gaan tijdens dit feest naar de rivier de Ganges om zich daar in het heilige water schoon te wassen. In voorbereiding op deze wassing nuttigen zij een week lang geen vlees en alcohol en maken ze het hele huis schoon.

Een ander belangrijk feest voor hindoes is Holi, het hindoeïstisch Nieuwjaar. Tijdens dit feest vieren ze het begin van de lente, volgens hen het begin van een nieuw jaar. De avond voor deze dag verbranden ze een grote stapel hout, symbool voor het kwaad. De dag zelf is een erg kleurrijke dag, waarbij (in India) alles en iedereen met felle kleuren verf wordt gekleurd.

3b Puja

Puja betekent 'aanbidding'. Dit kan zowel thuis plaatsvinden, bij een huisaltaar, als in een tempel. Vaak bidden hindoes individueel of samen met familieleden. Volgens de heilige bronnen moeten zij dit twee of drie keer per dag doen. Hindoes aanbidden hun goden door middel van beelden of iconen (*murtis*), gebeden (*mantras*) en diagrammen van het universum (*yantras*). *Mantras* zijn korte gebeden waarin de naam van de aanbeden god of godin centraal staat. Deze korte gebeden worden telkens herhaald, tot de gelovige een soort meditatieve staat bereikt. Tijdens het bidden kunnen water, fruit, bloemen, wierook of andere zaken geofferd worden.

3c *Pelgrimage*

Pelgrimage is erg belangrijk binnen de hindoeïstische traditie. Men gaat meestal naar heilige rivieren, tempels, bergen of andere heilige plaatsen. Bij de heilige plaatsen horen legenden over de verschijning van een van de goden. Een belangrijke pelgrimsplaats is de rivier de Ganges, de heilige rivier voor hindoes. Aan deze rivier is de stad Varanasi gebouwd. Veel pelgrims trekken naar deze stad, thuisplaats van de god Shiva. Men gelooft dat een hindoe de best denkbare dood heeft als hij overlijdt in Varanasi en als zijn as wordt uitgestrooid over de Ganges.

4 **Belangrijke stromingen**

4a *Hindutva*

In de jaren tachtig van de vorige eeuw leefde het religieus nationalisme op. *Hindutva*, de ideologie van de hindoenationalisten, manifesteert zich tegenwoordig als een georganiseerde en militante vorm van religieuze suprematie. De aanhangers strijden voor herstel van de hindoe-waarden in India. Het huidige gepolitiseerde religieuze nationalisme is van groot belang bij verschillende bewegingen van georganiseerd hindoeïsme. Tegenwoordig propageert de hindoenationalistische beweging *Sangh Parivar* de *hindutva*. De politieke vleugel hiervan is de *Bharatiya Janata Party* (BJP).

Aanhangers van de *hindutva* verwoestten in 1992 de Babri moskee in Ayodhya. Ze eisten dat hier een tempel zou komen, gewijd aan de hindoegod Rama. De moskee stond namelijk op een heilige plek: de geboorteplaats van Rama. Deze gebeurtenis vormde de start van een serie gewelds-incidenten tussen hindoes en moslims.

4b *Arya Samaj*

De *Arya Samaj* is een hervormingsbeweging binnen het hindoeïsme. De beweging komt op voor de sociaal zwakkeren, bestrijdt onrecht in elke vorm, bepleit gelijke rechten voor mannen en vrouwen, verwerpt beeldenverering, wijst het kastenstelsel af en wil teruggaan naar de oorspronkelijke

religieuze teksten van het hindoeïsme, de Veda's. Aanhangers streven dus eigenlijk naar het hindoeïsme in zijn zuivere vorm. De Arya Samaj is opgericht in 1875 te Bombay. Een kwart van de hindoeïstanen in zowel Nederland als Suriname behoort tot deze beweging.

Verder lezen

→ Christopher Partridge, ed., *Handboek van de wereldgodsdiensten* (Kampen: Kok, 2006).

→ Vasudha Narayanan et al., *Hindoeïsme* (Kerkdriel: Libero, 2004).

Relevante links:

→ <http://www.hundunet.org>

→ <http://www.prasne.nl>

→ <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/hinduism>

→ <http://hinduism.iskcon.com/practice/401.htm>

IV Boeddhisme

Het boeddhisme is een traditie die zich richt op spirituele ontwikkeling. Boeddhisten streven naar een diep inzicht in de ware aard van het leven. Zij aanbidden geen goden. Het boeddhisme is ontstaan in India en door de eeuwen heen verspreid geraakt over het hele Aziatische continent, voornamelijk onder leiding van keizer Ashoka (268-231 voor Christus). Tegenwoordig zijn er ook veel boeddhisten te vinden in westerse landen.

Het boeddhisme is geen traditionele godsdienst. Boeddha is geen god, er is binnen het boeddhisme geen openbaringsgeschrift en er is ook geen overkoepelend instituut of een clerus. Toch is het boeddhisme ook niet zomaar een levenshouding. Diep geraakt door het mysterie van leven en dood probeert een boeddhist antwoorden te vinden op diep-religieuze vragen naar de zin, oorsprong en bedoeling van dit vergankelijk bestaan.

Alhoewel studie van zeer groot belang is in het boeddhisme, biedt het boeddhisme geen alternatieve filosofie. Het beschrijft de werkelijkheid niet op weer een andere

manier, maar probeert de gelovigen in te leiden in een nieuwe werkelijkheid.

1 Ontstaansgeschiedenis

Het boeddhisme is gebaseerd op het leven en werk van Boeddha, 'de Verlichte'. Hij werd geboren als prins Siddhartha Gautama rond 500 voor Christus in de grensstreek tussen Nepal en India. In het paleis waar hij opgroeide, werd de prins nooit geconfronteerd met ziekte, ouderdom, dood of ander lijden. Op een dag – toen de prins al een vrouw en een kind had – ontsnapte hij uit het paleis. Buiten de paleismuren zag hij respectievelijk een oude, een zieke en een dode man. Deze ervaring leerde hem dat lijden onderdeel is van het leven.

De prins besloot voorgoed weg te blijven uit het paleis, rond te trekken en bij verschillende boeddhistische geleerden in de leer te gaan, om een antwoord te vinden op de vraag waarom wezens lijden. Hier werd hij echter niet veel wijzer van. Daarom besloot hij aan strenge ascese te gaan doen. Zes jaar lang mediteerde de prins, zonder eten en drinken te nuttigen. Toen ook dit niet werkte, besepte de prins wat de ware aard van het leven is: de middenweg (*Middle Way*). Dit is het midden tussen twee extremen, zoals tussen fysieke en emotionele genotzucht en extreem ascetisme. Extremen leiden niet tot verlichting, de middenweg wel. Wie tot het einde toe het midden blijft volgen, zal uiteindelijk het *nirvāna* bereiken.

In de tijd hierna mediteerde de prins hier veel over. Door het weerstaan van een serie verlokkingen van de duivel bereikte hij op een dag – zittende onder een bodhiboom – volkomen verlichting en bleek hij de Boeddha te zijn. Deze verlichting streven ook de volgelingen van de Boeddha na door zich te richten op persoonlijke geestelijke ontwikkeling. De Boeddha onderrichtte aan zijn volgelingen de *dharma*, de boeddhistische leer. Op tachtigjarige leeftijd 'overleed' de Boeddha en ging hij naar het *nirvāna*.

2 Centrale begrippen

2a De vier edele waarheden

De *dharma* bestaat uit vier edele waarheden: *dukkha* (al het leven is lijden), *tanhā* (dit lijden wordt veroorzaakt doordat wij vasthouden aan deze wereld), *nirodha* (het lijden kan opgeheven worden) en *magga* (dit kan gedaan worden door het achtvoudig pad).

- *Dukkha*: volgens de Boeddha is ons leven niet ideaal. We worden telkens weer geconfronteerd met lijden, waaronder ziekte, ouderdom en de dood. Maar ook op andere gebieden is er lijden. Dit wordt veroorzaakt door de natuur van de mens, die nooit volledig tevreden te stellen is.
- *tanhā*: het lijden in de wereld wordt veroorzaakt door *tanhā*, het constante verlangen naar iets anders of beters. Dit verlangen kan drie vormen aannemen: hebzucht, onwetendheid en haat.
- *Nirodha*: volgens de Boeddha is er echter een manier om los te komen van dit lijden. Deze houdt in dat men zich moet bevrijden van verlangens.
- *Magga*: door middel van het achtvoudige pad kun je loskomen van verlangens. De Boeddha leert mensen het achtvoudige pad te volgen. Dit houdt in: reinheid in geloof, wil, spreken, handelen, leven, intenties, denken en meditatie. Centraal staat het idee van het midden. Wanneer men het pad volgt zoals bedoeld, zal men uiteindelijk de verlichting bereiken.

2b Verlichting en het Nirvāna

Volgens de boeddhistische leer leven wij in het *samsāra*. Deze wereld bestaat uit zes delen: het deel van de mensen, het deel van de dieren, de hemel, de hel, de wereld van de hongerige geesten en het deel van de strijdende demonen. Ieder wezen in het *samsāra* is opgesloten in een rad der wedergeboorte: als een wezen sterft, zal het – op basis van

opgebouwd karma – wedergeboren worden in één van de zes delen van het *samsāra*.

Het ultieme doel van het boeddhisme is los te komen uit dit rad der wedergeboorte. Dit is mogelijk wanneer men inzicht vergaart in de vier edele waarheden en het lijden opheft. Met andere woorden: door het verlangen op te heffen. Zodra men dit heeft bereikt, zal men verlicht raken. Bij ‘sterfte’ treedt men dan toe tot het *nirvāna*, een wereld waarin geen lijden bestaat.

2c Karma

Het *karma* dat een wezen tijdens het leven opbouwt, bepaalt in welk deel van het *samsāra* hij wedergeboren zal worden. *Karma* houdt in dat alle handelingen en gedragingen uit je verleden en je heden effect hebben op je toekomst. Het gaat dan om gedragingen in dit leven én in vorige levens, positieve en negatieve. Het opgebouwde *karma* tijdens het voorgaande en het huidige leven bepaalt wat voor leven een persoon krijgt als hij wordt wedergeboren. Dit wordt dus niet bepaald door een externe, transcendentale kracht. Elke boeddhist zal dus proberen zoveel mogelijk goed *karma* op te bouwen. Het vergaren daarvan is echter niet het doel van het boeddhisme. Het doel is het bereiken van het *nirvāna* door het *samsāra* los te laten, inclusief handelingen en gedragingen die kunnen leiden tot positief *karma*.

2d Vijf aanbevelingen

Het boeddhisme kent geen wetten of vastgelegde regels. De Boeddha heeft wel vijf aanbevelingen gedaan waar men zich aan kan houden:

- Heb medelijden en respecteer zelfs de geringste vormen van leven.
- Geef en ontvang vrijmoedig, maar aanvaard geen ongepaste geschenken.
- Spreek nooit een leugen, ook als de situatie dat lijkt te rechtvaardigen.

- ❖ Mijd schadelijke genotmiddelen.
- ❖ Eer uw vrouwen en verlang niet naar onzedelijke handelingen.

3 Boeddhistische gebruiken

Elk land waar het boeddhisme een rol speelt, kent zijn eigen boeddhistische gebruiken. Wij omschrijven hier een paar van deze gebruiken die in de meeste boeddhistische tradities terug te vinden zijn.

3a Het vereren van de Boeddha

Overal ter wereld vereren boeddhisten de Boeddha. De manier waarop zij dit doen, kan echter verschillen. Mensen kunnen bijvoorbeeld de naam van de Boeddha meditatief herhalen of men kan offers brengen bij Boeddhabeelden.

3b Mediteren

Meditatie is een belangrijk gebruik binnen het boeddhisme. De manier waarop gemediteerd wordt, is in elke boeddhistische traditie verschillend. De reden achter de meditatie is echter altijd het dualisme tussen lichaam en geest op te heffen. Daarnaast is meditatie bedoeld om controle te krijgen over de geest, zodat deze stil wordt.

3c Pelgrimage

Pelgrimage is erg belangrijk binnen het boeddhisme, zowel voor leken als voor geestelijken. Door naar verschillende plaatsen te reizen kan men meer inzicht vergaren in hoe de wereld en het lijden in elkaar zitten. Daarnaast vormt pelgrimage een geschikte manier om belangrijke boeddhistische wezens te aanbidden.

In de eerste eeuwen na de 'dood' van de Boeddha bezochten miljoenen pelgrims de vier plaatsen die centraal stonden in zijn leven. Dit waren Lumbini (de geboorteplaats van prins Siddhartha Gautama), Bodhgaya (de plaats waar de prins verlicht raakte), Sarnath (de plaats waar de Boeddha voor het eerst de *dharma* predikte) en Kusinara (waar de Boeddha 'overleed' en naar het *nirvāna* ging). In de loop der

tijd zijn er veel pelgrimsplekken bij gekomen. Elke plek kent zijn eigen groep pelgrims en zijn eigen gebruiken.

3d Heilige dagen

De meest belangrijke dagen zijn de drie dagen van de Boeddha:

❖ *Wesak*, de belangrijkste boeddhistische dag. Op deze dag vieren boeddhisten de Verlichting van de Boeddha. Bovendien reflecteren ze op hun eigen persoonlijke Verlichting.

❖ *Dharma-dag*: op deze dag herdenken boeddhisten de eerste prediking van de Boeddha. Tijdens de *dharma*-dag spreken ze dank uit naar de Boeddha en andere verlichte leraren voor het delen van hun kennis. Meestal lezen boeddhisten op deze dag veel uit de boeddhistische geschriften.

❖ *Parinirvana*: vooral mahāyāna-boeddhisten vieren deze dag. Zij gedenken dat de Boeddha op deze dag is 'overleden' en naar het *nirvāna* is gegaan. De dood van de Boeddha is een feestdag, omdat hij op die dag is losgekomen van het wereldlijke lijden. Op deze dag lezen boeddhisten meestal geschriften over de laatste levensjaren van de Boeddha. Ze reflecteren op de dood die een ieder te wachten staat en herdenken overleden familieleden.

Naast deze dagen zijn er nog andere belangrijke dagen die verbonden zijn met belangrijke boeddhistische wezens, zoals *bodhisattva's* (wezens die al verlicht zijn, maar nog niet naar het *nirvāna* zijn gegaan). Deze dagen verschillen per land of geloofsgemeenschap, zowel qua datum als qua invulling en belang.

4 Belangrijke stromingen

Door de eeuwen heen is het boeddhisme verspreid over de hele wereld en zijn er veel verschillende stromingen ontstaan. Deze stromingen hebben allemaal hun eigen gebruiken, ideologieën en rituelen. Een compleet overzicht van alle stromingen is onmogelijk te geven. Hieronder geven wij de grootste stromingen weer.

4a *Hināya-boeddhisme*

Een kleine stroming van monastiek boeddhisme. Doel van de *hināya*-monnik is om zich te ontwikkelen tot iemand die de hoogste trap bereikt van Boeddha's leer, die van de volmaaktheid. Het huidige *theravāda*-boeddhisme, vooral te vinden in Thailand, Birma, Sri Lanka, Cambodja, Laos en Vietnam, is voortgekomen uit het *hināya*-boeddhisme.

4b *Mahāyāna-boeddhisme*

De aanhangers van deze variant willen het boeddhisme verspreiden onder zoveel mogelijk mensen. Ze willen zich niet beperken tot de monastieke traditie. Het gaat de aanhangers er niet om zelf verlicht te worden, maar ze willen dit doen middels *bodhisattva*'s. Deze wezens, die al verlicht zijn, maar nog niet naar het *nirvāna* zijn gegaan, zullen ervoor zorgen dat iedereen verlichting kan bereiken, zodat uiteindelijk iedereen tegelijk naar het *nirvāna* af kan reizen. Zelfopoffering is daarom belangrijk in deze variant. De stroming heeft zich via China uitgebreid naar Korea en Japan.

4c *Theravāda-boeddhisme*

Deze vorm van boeddhisme vind je voornamelijk in Sri Lanka, Cambodja, Thailand, Laos en Birma (Myanmar). Volgens het *theravāda*-boeddhisme moet je zo dicht mogelijk bij de originele *dharmā* blijven, maar niet op een fundamentalistische manier. Verlichting moet de gelovige zelf bereiken. Dit kan hij het beste doen als hij afstand doet van het leven en gaat wonen en mediteren in kloosters.

4d *Tantrisme*

Het tantrisme heeft andere boeddhistische stromingen beïnvloed. Ook vertoont het grote overeenkomsten met het hindoeïstische tantrisme. Vrouwen kunnen net als mannen verlicht worden. Centraal staan de twee goden Shiva (rustende, geestelijke man) en Shakti (scheppende vrouw). Doel van het tantrisme is om de oereenheid van Shiva en Shakti, van de geest en de wereld, te herstellen en alle tegenstellingen te overbruggen en op te heffen.

4e *Tibetaans boeddhisme*

Deze vorm van boeddhisme vind je hoofdzakelijk in gebieden waar Tibetaanse of Mongoolse volkeren wonen, zoals Tibet, Nepal en Mongolië. De hoogste spiritueel leider is de Dalai Lama, een *bodhisattva*. Onder hem (en soms naast hem) komt de Panchen Lama, die een belangrijke rol speelt bij de erkenning van de reïncarnatie van de Dalai Lama.

Het Tibetaans boeddhisme hanteert een aantal rituelen, zoals het gebruik van mantra's en yogatechnieken. Boeddha's, *bodhisattva*'s, goden en geesten van eerdere Tibetaanse religieuze stromingen zijn geïntegreerd in deze variant. Tibetaanse boeddhisme wordt zowel beoefend binnen kloostergemeenschappen als door leken.

4f *Zenboeddhisme*

Het zenboeddhisme is een mengeling van het *mahāyāna*-boeddhisme en het taoïsme. Het is ooit begonnen in China, heeft zich verspreid in Korea en Japan en werd medio twintigste eeuw zeer populair in het Westen.

Centraal staat de overtuiging dat ieder mens een boeddha (verlichte) is. Het enige dat je moet doen is deze waarheid voor jezelf ontdekken. Zowel de vragen als de antwoorden over het leven vind je volgens het zenboeddhisme in jezelf, via meditatie. Er zijn geen heilige geschriften. Logisch denken en taal passen niet bij de zenfilosofie. Zen is iets wat een mens doet, het is lastig in woorden te vatten. Je moet het ervaren om het te begrijpen.

6 All beings by nature are Buddhas,
as ice by nature is water.
Apart from water there is no ice;
apart from beings, no Buddhas. 9

(Hakuin Ekaku)

Verder lezen

- Peter Harvey, *An introduction to Buddhism. Teachings, history and practices* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- Christopher Partridge, ed., *Handboek van de wereldgodsdiensten* (Kampen: Kok, 2006).
- Sjoerd de Vries, *Boeddhisme voor beginners. Een heldere inleiding tot de wereld van het boeddhisme* (Amsterdam: Forum, 1994).

Relevante links:

- www.boeddhistischeomroep.nl
  - www.bbc.co.uk/religion/religions/buddhism
-

V Inheemse spiritualiteit

Met inheemse spiritualiteit wordt bedoeld: de spiritualiteit van inheemse volkeren, zoals die al aanwezig was vóór het contact met ‘westerse’ volken. In plaats van over ‘inheemse religies’ spreken we over ‘inheemse spiritualiteit’. Deze vormen van spiritualiteit verschillen inhoudelijk en organisatorisch namelijk nogal van de grote wereldreligies. Omdat de meeste inheemse volkeren al eeuwenlang te maken hebben met westerse invloeden bestaat de ‘zuivere’ inheemse spiritualiteit nauwelijks meer. Door uitwisselingen (cultureel of economisch) en bekeringsijver is veel inheemse spiritualiteit verloren gegaan of vermengd met andere religies. Het syncretisme bij de maya’s in Guatemala is een goed voorbeeld van vermenging; het katholicisme is hier sterk vermengd met de traditionele maya-spiritualiteit.

Hoogleraar missiewetenschappen Frans Wijsen noemt spiritualiteit *“het geloof in en interactie met spirituele wezens waardoor mensen geïnspireerd raken iets wel of niet te doen.”*⁶⁰ Een algemeen kenmerk van inheemse spiritualiteit is: de waarde die men toekent aan niet-menselijke actoren, zowel levende (dieren, planten) als niet-levende (stenen,

overledenen). De geestelijke wereld, waar ook voorouders deel van uitmaken, en de natuurlijke omgeving zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Wijsen bestrijdt de aanname dat inheemse spiritualiteit altijd mens- en natuurvriendelijk is en daarmee een bron voor duurzame ontwikkeling. *“Case-studies wijzen uit dat het onmogelijk is hierover te generaliseren.”*⁶¹ Raymond Pierotti en Daniel Wildcat, twee inheems-Amerikaanse wetenschappers, bevestigen dit: *“Those wanting to embrace the comfortable and romantic image of the Rousseauian ‘noble savage’ will be disappointed. Living with nature has little to do with the often voiced ‘love of nature’, ‘closeness to nature’ or desire ‘to commune with nature’ one hears today. Living with nature is very different from ‘conservation’ of nature. Those who wish to ‘conserve’ nature still feel that they are in control of nature, and that nature should be conserved only insofar as it benefits humans, either economically or spiritually. It is crucial to realize that nature exists on its own terms, and that non-humans have their own reasons for existence, independent of human interpretation. Those who desire to dance with wolves must first learn to live with wolves.”*⁶²

Wijsen vindt het nauwelijks realistisch om (te) veel macht toe te schrijven aan de bijdrage die inheemse spiritualiteit kan leveren aan duurzame ontwikkeling: *“Veel aanvallen op duurzaamheid komen vanuit wereldwijde trends, zoals het geval is met de opwarming van de aarde. Daarom zijn interventies op het micro-niveau van de samenleving, bijvoorbeeld het stimuleren van inheemse spiritualiteit uit milieu-overwegingen, ontoereikend om een verschil te maken. Er moet een dialectische relatie zijn tussen strategieën op lokaal (micro-)niveau en strategieën op mondiaal (internationaal) niveau.”*

1 Voorbeelden van inheemse spiritualiteit

Lotijns Amerika

Tegenwoordig komen in Midden- en Zuid-Amerika uitingen van inheemse spiritualiteit nog veelvuldig voor, vooral

⁶⁰ Frans Wijsen, “Indigenous spirituality. Blessing or curse?”, in *Religion and sustainable development. Opportunities and challenges for higher education*, ed. Cathrien de Pater & Irene Dankelman (Berlin: Deutsche Nationalbibliothek, 2009): 11-24.

⁶¹ Darrel Addison Posey, “Introduction. Culture and nature - the inextricable link”, in *Cultural and spiritual values of biodiversity*, ed. Darrel Addison Posey (Nairobi: United Nations Environment Programme, 1999): 3-16.

⁶² Raymo rott & Daniel Wildcat, “Traditional knowledge, culturally-based Worldviews and Western science”, in *Cultural and spiritual values of biodiversity*, ed. Darrel Addison Posey (Leiden: University Press, 1998).

in minder bevolkte gebieden zoals in de bergen en in het oerwoud. Deze uitingen vind je bijvoorbeeld in Midden-Amerika bij de maya's, azteken en tolteken die geloven dat ieder mens een spirituele connectie heeft met een dier (*tonalli*) dat hem beschermt. Sommige sjamanen zijn volgens deze tradities in staat om 's nachts te veranderen in hun dier, waarbij ze goede of slechte daden verrichten.

In de Zuid-Amerikaanse Andesregio worden nog steeds waterbronnen in de bergen vereerd. Dit heeft te maken met de centrale rol die de waterbronnen al eeuwen spelen bij de landbouw, waarbij zeer professionele irrigatiesystemen zijn ontwikkeld. Ook het offeren van alcoholische dranken aan de aarde (*Pachamama*) is een landbouwkundig ritueel gebruik, gericht op het verkrijgen van een goede oogst.

Azië

Een voorbeeld van een inheemse spirituele stroming in Azië is *shinto* ('de weg van de geesten'), een geloofsovertuiging die is ontstaan in Japan. Het belangrijkste kenmerk van deze religie is het geloof in onzichtbare spirituele wezens en krachten (*kami*) en het geloof in de kracht van bepaalde rituelen, waardoor contact gemaakt kan worden met de spirituele wezens. Als de spirituele wezens op een juiste manier worden behandeld door middel van rituelen, zullen zij een gunstige invloed op het leven kunnen hebben en bijvoorbeeld goede gezondheid of zakelijk succes kunnen brengen. Het centrale punt in *shinto* ligt hierdoor bij de rituelen, niet bij de visie van het geloof op de wereldorde. Daarom wordt het vaak niet als een religie beschouwd.⁶³

Afrika

In Afrika zijn ook vele voorbeelden bekend van inheemse spiritualiteit, zoals het geloof in geesten. Deze relaties worden verwoord door middel van *spirit idiom*.

Afrikaanse religieuze ideeën, aldus Ranger, zijn in hoge mate ideeën over relaties: relaties met andere levenden, met de geesten der gestorvenen, met dieren, met het land en met het woud. Dikwijls worden deze relaties met geesten ook wel aangeduid als *spirit idiom*: geesten van voorouders, van het land, water of woud, of geesten van gestorven vreemdelingen.

Geesten kunnen zich manifesteren door (letterlijk) bezit te nemen van levende personen. Er vindt dan een tijdelijke persoonswisseling plaats, waarbij de inbezitgenomene de persoonlijkheid aanneemt van de inbezitnemende geest. Dergelijke ideeën over relaties, geestenwereld en bezetheid hebben ten doel de interactie tussen mensen te regelen en de nodige omgangsregels vast te stellen.

Tevens biedt het *spirit idiom* een verklaringsmodel voor ziekte, ongeluk of andere vormen van tegenslag. Dit wordt gezien als een breuk in de relaties tussen mensen- en geestenwereld, opzettelijk of onbedoeld. Terugkeer tot de normale verhoudingen gebeurt door na te gaan welke geest genoegdoening moet krijgen. Alleen dan is herstel van de relatie mogelijk.⁶⁴

Verder lezen

- ❖ Christopher Partridge, ed., *Handboek van de wereld-godsdiensten* (Kampen: Kok, 2006).
- ❖ Frans Wijsen, "Indigenous spirituality. Blessing or curse?", in *Religion and sustainable development. Opportunities and challenges for higher education*, ed. Cathrien de Pater & Irene Dankelman (Berlijn: Deutsche Nationalbibliothek, 2009).

---

⁶³ Zie: www.bbc.co.uk/religion/religions/shinto/ataglance/glance.shtml.

⁶⁴ Gerrie Ter Haar, "Gemeenschapsgodsdiensten", in *In grote lijnen. De godsdiensten van de wereld*, ed. Jan Weerdenburg (Utrecht: Bureau Studium Generale, 1993), 17.

Afkortingen en definities

Civil society

Maatschappelijk middenveld. Dat deel van de maatschappij waarin burgers buiten de privésfeer vrijwillige verbanden met elkaar aangaan en zich om gemeenschappelijke aangelegenheden bekommeren.

Contextanalyse

Het beschrijven en exploreren van structuren, instituties en actoren binnen de samenleving waar je als ontwikkelingsorganisatie actief bent. Een contextanalyse omvat de sociale, politieke en economische situatie van een land en brengt de relevante netwerken in kaart. (zie pagina 24)

Donororganisatie

Ontwikkelingsorganisatie in het Westen die samenwerkingsbanden heeft met partnerorganisaties in het Zuiden.

Drivers of change

Structuren, instituties en actoren binnen een samenleving die van invloed zijn op 'ontwikkeling'. (zie pagina 25)

Faith-based organisation (fbo)

Een ngo waarvan de identiteit en doelstellingen gebaseerd zijn op één of meerdere religieuze of spirituele tradities. (zie pagina 20)

Fragiele staat

Een staat waarin de overheid niet de politieke wil en/of capaciteit heeft voor basisfuncties als armoedebestrijding, ontwikkeling, veiligheid en mensenrechten. (zie pagina 30)

Goede leven

De centrale waarden die nagestreefd worden door een individu of gemeenschap. (zie pagina 15)

Grass roots level

Het niveau van lokale gemeenschappen.

Niet-gouvernementele organisaties (ngo)

Een organisatie die onafhankelijk is van de overheid en zich op een of andere manier richt op een verondersteld maatschappelijk belang.

Ontwikkelingsketen

De verbindingsketen van ontwikkelingssamenwerking tussen achterban, donororganisaties, partnerorganisaties, *community based* organisaties en doelgroepen.

Partnerorganisatie

Ontwikkelingsorganisatie in het Zuiden die samenwerkingsbanden heeft met donororganisaties in het Westen.

Pentecostal(isme)

Pinksterbeweging, stroming binnen het christendom waarin het geloof in de heilige Geest centraal staat. (zie pagina 80)

Proselitisme

(Opdringerige) bekeringsijver. Bij proselitisme gaat het erom de ander ervan te overtuigen dat jouw geloof beter is dan het zijne en dat hij zich beter kan bekeren tot jouw geloof. Pas dan kan hij bijvoorbeeld worden gered, rijkdom vergaren of een goed leven na dit leven verkrijgen. (zie pagina 61)

Religie

De samenkomst van vier *religious resources*: religieuze ideeën, religieuze praktijken, religieuze organisaties en religieuze (of spirituele) ervaringen. (zie pagina 14-18)

Religieuze empathie

Inlevingsvermogen en gevoeligheid voor andermans religie. (zie pagina 40)

Religious resources

Religieuze ideeën, religieuze praktijken, religieuze organisaties en religieuze (of spirituele) ervaringen. (zie pagina 16)

Secularisme / secularisatiethese

De gedachte dat religie zijn betekenis verliest in het publieke domein wanneer samenlevingen moderniseren. De verwachting van de these was dat mensen op den duur religie achter zich zullen laten, onder invloed van de ratio, wetenschap en technologie. (zie pagina 8)

Het Kenniscentrum is een samenwerkingsverband tussen ICCO, Cordaid, Seva Network Foundation, Oikos en de Islamitische Universiteit Rotterdam. Prof. dr. Gerrie ter Haar (ISS, leerstoel Religie en Ontwikkeling) is als adviseur verbonden aan het Kenniscentrum.

Het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling biedt een platform waar academische kennis en praktische ervaringen elkaar kunnen treffen en versterken.

E-mail

kenniscentrum@religie-en-ontwikkeling.nl

Het coördinatiepunt is gevestigd bij stichting Oikos:
Postbus 19170, 3501 DD Utrecht
Telefoon (030) 236 15 00

Website

Op www.religie-en-ontwikkeling.nl/praktijkboek kunnen medewerkers, wetenschappers en beleidsmakers ideeën en ervaringen uitwisselen, vragen stellen en lastige situaties doordenken. Ook staat er op www.religie-en-ontwikkeling.nl een uitgebreide digitale database met recente publicaties op het gebied van religie en ontwikkeling.

Fotoverantwoording

bron <http://sanford.duke.edu>: 53
bron www.aidforafrica.org: 5
bron www.crosscatholic.org: 20
bron www.dfid.gov.uk: 33
bron www.umbc.edu/studentlife/orgs/freedom: 10
bron www.unhcr.org: 30
Dey, Alexander: 56
Gehring, Anoeska: 13
Gruber, Chris: 74
Loke, Michael: 96
Radcliff, Trey: 27
Renault, Claude: 43
Reus, Ferdinand: 51
Rose, Roshni: 87
Rutt, Dave: 82
Urrea, Roberto: 75
Van der Weijden, Rogier: 69
Zahorsky, Ingmar: 7, 23, 73

Auteurs

Welmoet Boender, Esther Dwarswaard en
Mariske Westendorp

Tekstredactie

Marusja Aangeenbrug - Zinzatie; www.zinzatie.nl

Copyright

© 2011 - Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling,
Utrecht, Nederland

Vormgeving en drukwerkbegeleiding

In Ontwerp, bureau voor vormgeving, Assen, Nederland